

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Rigorózní práce

2014

Mgr. Miroslav Lacko

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Rigorózní práce

Mgr. Miroslav Lacko

**Československé inštitúcie a repatriácia po skončení prvej
svetovej vojny**

**The Czechoslovak institutions and repatriation after the First
World War**

Praha, 2014

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som sa chcel čo najsrdečnejšie poďakovať p. doc. Mgr. Vratislavovi Doubkovi, Ph.D., za pomoc pri formulovaní témy, za poskytnuté rady pri vypracovávaní práce a za podporu. Zároveň by som chcel vyjadriť poďakovanie pracovníkom Archívu Ministerstva zahraničných vecí ČR v Prahe, pracovníkom Národného archívu v Prahe a PhDr. Jakubovi Doležalovi z Archívu Kancelárie prezidenta republiky za pomoc pri zhromažďovaní materiálov k mojej práci. Taktiež by som chcel poďakovať p. Mgr. Ivete Srnkovej za pomoc s prekladom dobových textov z francúzštiny.

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som rigoróznou prácu vypracoval samostatne, že som riadne citoval všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Žiari nad Hronom, 11.1.2014

.....

Miroslav Lacko

Anotácia

Témou mojej práce boli Československé inštitúcie a repatriácia po skončení prvej svetovej vojny. Práca sa venuje stredoeurópskemu regiónu po skončení prvej svetovej vojny v rokoch 1918 až 1923, pričom v úvodnej časti presahuje aj do rokov prvej svetovej vojny pre lepšie pochopenie dobovej situácie. Je rozdelená na úvod, po ktorom nasledujú 4 kapitoly a záver. Prvá kapitola sa venuje dôsledkom prvej svetovej vojny na obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu. Popisuje územné zmeny v regióne po zániku Rakúsko-uhorskej monarchie, hospodárske problémy nových nástupníckych štátov, situáciu v Československu a charakterizuje tiež národnostné zloženie obyvateľstva kľúčových krajín pre moju prácu v regióne. Druhá kapitola sa už zameriava na Československo a stručne objasňuje príčiny vyst'ahovalectva a prisťahovalectva našich krajanov. Taktiež skúma faktory, ktoré na repatriáciu do Československa vplývali (napr. pozemková reforma). Tretia a štvrtá kapitola sú založené na analýze archívnych materiálov, ktoré poskytujú konkrétne príklady uskutočňovaného repatriačného procesu (napr. bytová otázka, udeľovanie občianstva, hľadanie zamestnania pre repatriantov a pod.). Ukazuje na dôležitosť štátnych exekutívnych inštitúcií v tomto procese, pričom vyzdvihuje najmä postavenie ministerstva zahraničných vecí, ministerstva vnútra a ministerstva sociálnej starostlivosti. Z analýzy následne v závere vyplývajú argumenty, ktoré svedčia o dominantnom postavení ministerstva zahraničných vecí v repatriačnom procese. Práca tak sleduje repatriáciu do Československa z pohľadu československých inštitúcií prostredníctvom popisu a analýzy mechanizmov, ktorými sa podieľali na repatriácii krajanov.

Kľúčové slová: prvá svetová vojna, Rakúsko – Uhorsko, nástupnícke štáty, Československo, repatriácia, stredná Európa, štátne a neštátne inštitúcie, obyvateľstvo, vyst'ahovalectvo, prisťahovalectvo

Annotation

The topic of my work was The Czechoslovak institutions and repatriation after the First World War. I describe the years 1918 – 1923 in Central Europe, specifically in Czechoslovakia and in other new succession states after Austria-Hungary. My work is divided into 4 different chapters, introduction and conclusion. The first chapter describes the First World War and its consequences for Central European region. It also describes economic problems in succession states, the changes of territory, situation in Czechoslovakia after 1918 and it characterizes population in key countries (Czechoslovakia, Hungary, Austria and Poland) for my topic. The second chapter is focused on Czechoslovakia. It shortly explains reasons of emigration and immigration of Czechs and Slovaks before and also after the First World War. It describes factors which have big influence on repatriation in Czechoslovakia (for example land reform). The third and fourth chapters analyze materials from archives. They present a lot of very concrete examples of repatriation process (lack of housing, problems with citizenship, unemployment). It points at importance of state executive institutions for repatriation process. The Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Internal Affairs and the Ministry Social Security and Employment have the most important position and big influence in this process. My work deals with repatriation of countrymen into Czechoslovakia from 1918 to 1923 from view of Czechoslovak institutions and their processes and activities connected with repatriation.

Key words: the First World War, Austria-Hungary and their succession states, Czechoslovakia, repatriation, Central Europe, formal and informal institutions, population, emigration and immigration

Obsah

Pod'akovanie

Čestné prehlásenie

Anotácia/Annotation

Úvod.....	8
1. Dôsledky prvej svetovej vojny a obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu.....	18
1.1 Prvá svetová vojna a územné zmeny v strednej Európe.....	18
1.2 Hospodárske problémy nástupníckych štátov.....	20
1.3 Hospodárska a sociálna situácia v Československu.....	24
1.4 Vývoj počtu obyvateľov a národnostné zloženie.....	27
2. Česi a Slováci v okolitých krajinách ako emigranti a re-emigranti.....	33
2.1 Príčiny vyst'ahovalectva krajanov.....	33
2.2 Potreba reemigrácie po prvej svetovej vojne a s tým spojené problémy...	37
2.3 Vplyv pozemkovej reformy na repatriáciu.....	38
2.4 Organizovaná repatriácia prostredníctvom Kostnickej jednoty.....	41
3. Príklady československých inštitúcií zaoberajúcich sa repatriáčnymi projektami.....	51
3.1 Štátne inštitúcie ako hlavný organizátor repatriácie do Československa..	51
3.2 Prezídium Ministerskej rady.....	53
3.3 Ministerstvo sociálnej starostlivosti.....	59
3.4 Ministerstvo vnútra.....	64
3.5 Kancelária prezidenta republiky.....	69
3.6 Činnosť iných inštitúcií.....	75
4. Ministerstvo zahraničných vecí v repatriáčnych otázkach.....	78
4.1 Ministerstvo zahraničných vecí ako kľúčový aktér pri repatriácii.....	78
4.2 Repatriáčne oddelenie československého vyslanectva vo Viedni.....	78
4.3 Iné činnosti ministerstva súvisiace s repatriáciou krajanov.....	85
Záver.....	88
Zoznam použitých zdrojov	

Úvod

Každý ozbrojený aj neozbrojený konflikt, ktorý sa odohral v dejinách ľudstva priniesol pre všetkých zainteresovaných aj nezainteresovaných aktérov veľké zmeny, s ktorými sa museli vyrovnat' celé spoločnosti a štátne útvary. Takýmto konfliktom bola aj prvá svetová vojna odohrávajúca sa v rokoch 1914 až 1918. Bol to prvý ozbrojený symetrický konflikt, ktorý zasiahol skoro celý svet¹ a ktorý zmenil medzinárodné usporiadanie, ktoré dovtedy platilo.

Jednou z najvýznamnejších zmien, ktoré prvá svetová vojna priniesla, bol rozpad starých mnohonárodnostných európskych monarchii na nové a geograficky oveľa menšie národné štáty. Už pred jej vypuknutím sa ukazovalo, že tieto monarchie čelia vážnym problémom, ktoré sú vnútorného aj vonkajšieho charakteru a ktoré spôsobujú ich štiepenie a následný rozpad. To sa týkalo najmä územne veľkých monarchii ako bolo Rakúsko-Uhorsko, cárske Rusko, Nemecké cisárstvo² alebo Osmanská ríša, ktorá si svoj vplyv naďalej udržiavala na Balkánskom polostrove a v severnej Afrike. Prvou svetovou vojnou sa tak definitívne narušila politika rovnováhy moci, ktorá bola v Európe budovaná po ukončení napoleonských vojen a ktorá stála práve na Rakúsko-Uhorsku, Rusku a Nemecku (do zjednotenia Nemecka hlavne na Prusku). Táto politika tak zabezpečila skoro na celé 19.storočie stabilitu v Európe, keď medzi sebou významné európske mocnosti spolu nebojovali. Samozrejme, že bola narušená menšími regionálne obmedzenými konfliktami medzi Ruskom a Osmanskou ríšou alebo balkánskymi vojnami v rokoch 1912 a 1913. K vyššie spomínaným

¹ Hoci sa prvá svetová vojna označuje za prvý veľký globálny konflikt, ktorý bol o dve desaťročia nasledovaný druhou svetovou vojnou, tak ho nemôžeme celkom označiť za globálny z geografického hľadiska. Nebojovalo sa totiž na všetkých kontinentoch sveta, keď priame boje sa neodohrávali na území Austrálie a Oceánie, Severnej Ameriky a Latinskej Ameriky. No z hľadiska počtu zapojenia a štátnej príslušnosti jednotlivých armád ho určite a bez pochybností za globálny môžeme označiť, pretože do bojov prvej svetovej vojny sa zapojili napr. aj obyvatelia Austrálie, Nového Zélandu, Kanady, USA alebo latinskoamerických štátov, ktorí bojovali na európskych bojiskách buď za svoje vlastné štáty alebo najčastejšie za Veľkú Britániu ako obyvatelia vtedy ešte existujúceho britského impéria alebo francúzskej koloniálnej ríše.

² Nemecké cisárstvo sa samozrejme po prvej svetovej vojne nerozpadlo na množstvo menších štátnych útvarov vo forme nezávislých kniežatstiev ako tomu bolo pred zjednotením Nemecka, no zmenilo štátne zriadenie, keď sa z monarchie stala republika. Stratu, ktoré Nemecko po vojne najviac pocítilo okrem platenia vysokých vojnových reparácií a viacerých obmedzení v hospodárskej a diplomatickej oblasti, boli straty nemeckých kolónii v Afrike, ktoré krajina získala ešte v priebehu 19.storočia a ktoré slúžili vtedy rozvíjajúcemu sa nemeckému priemyslu ako zdroj nerastných surovín a na druhej strane ako odbytkisko vyprodukovaných priemyselných produktov. K nemeckým kolóniám v Afrike patrili západoafrický Kamerun, Nemecká Juhozápadná Afrika (dnešná Namíbia) a Nemecká Východná Afrika (približne dnešná Tanzánia, Rwanda a Burundi).

vonkajším vplyvom patrila aj šíriaca sa industrializácia, stupňujúci sa boj o kolónie vo svete, politika zbrojenia a vzájomnej agresie a všeobecne radikalizujúca sa situácia v medzinárodnom prostredí.

S rovnakou mierou vážnosti sa ukazovali aj vnútorné štiepiace procesy, ktoré boli v prípade Rakúsko-Uhorska, Ruska a Osmanskej ríše založené na tom, že sa jednalo o mnohonárodnostné štáty, v ktorých dominoval jeden alebo dva národy, ktoré následne vo väčšej alebo menšej miere utláčali ostatné národnostné a etnické skupiny. V prípade Osmanskej ríše to boli Turci, ktorí v európskej časti svojej ríše šíрили svoj vplyv a útlak v štátoch na Balkánskom polostrove (najmä v Grécku, Bulharsku alebo Srbsku). V prípade cárského Ruska to bol ruský národ, ktorý sa snažil rusifikovať najmä najrozvinutejšie pobaltské gubernie, územie dnešnej Ukrajiny alebo Fínsko³. No a v prípade Rakúsko-uhorskej monarchie to boli dominantní Nemci v rakúskej časti a Maďari v uhorskej časti monarchie. Národnostný útlak, germanizácia alebo maďarizácia však neboli v celej monarchii na rovnakej úrovni a dalo by sa povedať, že v rakúskej časti monarchie boli podmienky oveľa priaznivejšie. V monarchii tak bolo najviac sužované slovanské nemaďarské obyvateľstvo v uhorskej časti s výnimkou Chorvátov, ktorí mali vytvorený vlastný a relatívne autonómny štátny útvar na čele s bánom.

Taktiež v prípade Rakúsko-Uhorska boli najlepšie viditeľné aj veľké rozdiely medzi oboma časťami monarchie, ktorých jediným jednotiacim prvkom krátko pred začatím prvej svetovej vojny bola osoba starého panovníka Františka Jozefa, ktorý zabezpečoval určitú mieru spoločnej zahraničnej, finančnej a vojenskej politiky. Najviac viditeľné rozdiely boli v hospodárskej oblasti, keď rakúska časť monarchie bola oveľa viac priemyselnejšie rozvinutou ako uhorská⁴, ktorá bola zase zameraná na pestovanie

³ Fínsko je však v dejinách cárského Ruska špecifickým prípadom. Územie Fínska pripadlo Rusku v roku 1809 po tom, čo ruský cár Alexander I. zvíťazil vo švédsko-ruskej vojne. Obdobie ruskej nadvlády však pre krajinu znamenalo nebyvalý rozvoj, ktorý pod švédskou nadvládou nezažívala. Počas ruskej nadvlády bolo napríklad po vzore Petrohradu vystavané nové hlavné mesto Helsinki, kam sa presunuli všetky dôležité štátne inštitúcie z bývalého hlavného mesta Turku. Na úradoch, v školstve a súdnictve sa mohol používať fínsky jazyk, okrem obmedzenej rusifikácie tak prebiehala aj finlandizácia krajiny, proti ktorej vystupovali najmä švédske elity. Navyše v roku 1906 ruský cár Mikuláš II. povolil zriadiť v krajine jednokomorový 200 členný parlament Eduskunta a udelil mužom všeobecné volebné právo. To sa s vývojom v ostatných ruských guberniách nedalo vôbec porovnať.

⁴ V prípade Uhorska bolo priemyselne najrozvinutejšie Horné Uhorsko (dnešné územie Slovenska), kde sídlili viaceré priemyselné podniky s dlhou tradíciou (napr. Bratislava, Ružomberok, Podbrezová) alebo, kde sa nachádzali významné banské oblasti (najmä oblasť stredného Slovenska a tamojších banských miest Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica). Priemyselne rozvinutou oblasťou krajiny bolo aj okolie Budapešti, kde dominovali najmä podniky spracovávajúce vypestované poľnohospodárske produkty a taktiež oblasť Sedmohradska s bohatými náleziskami nerastných surovín.

poľnohospodárskych produktov. To vyplývalo z toho, že na území Uhorska sa nachádzalo množstvo úrodných pôd (najmä v oblasti stredného Uhorska, Banátu a Bačky).

Všetky a aj mnohé ďalšie aspekty tejto tzv. veľkej politiky výrazným spôsobom vplývali na obyvateľov jednotlivých krajín a veľmi často ich nútili k tomu, aby opustili svoje domovy, ktoré obývali so svojimi rodinami dlhé desaťročia a možno až storočia a odišli hľadať uplatnenie na nejaké iné územie. Takýto pohyb obyvateľstva bol viditeľný najmä pred nejakým vojnovým konfliktom, keď sa situácia v danej krajine do značnej miery zradikalizovala alebo počas samotného konfliktu, čo mohlo súvisieť s postupom jednotlivých vojsk. Na druhej strane však ozbrojený konflikt pohyb obyvateľstva značne limitoval.

Pohyb obyvateľstva by sme teda mohli z geografického hľadiska rozdeliť do dvoch odlišných kategórií. Prvou by bol odchod z krajiny do nejakej inej v rámci Európy alebo dokonca na iný kontinent. Takáto migrácia v rámci Rakúsko-Uhorska dosiahla svoj vrchol v priebehu druhej polovice 19. storočia, keď množstvo jeho obyvateľov odchádzalo do iných európskych krajín (najmä do Nemecka, Francúzska, Talianska a Veľkej Británie). Oveľa častejšie však odchádzali za oceán buď do Spojených štátov a Kanady alebo do latinskoamerických krajín (napr. početné skupiny Čechov a Slovákov v Argentíne alebo Mexiku). Ďalším, no najvzdialenejším cieľom sa často krát stávala Austrália a Nový Zéland. Migrácia do týchto oblastí bola spôsobená rôznymi faktormi. Najčastejšou príčinou bola najmä zlá hospodárska situácia v Rakúsko-Uhorsku, ktorá sa prejavovala nedostatkom práce alebo veľmi nízkymi mzdami. Ľudia preto odchádzali do zahraničia vo viere, že tam nájdu lepšie podmienky na život svojich rodín, lepšie materiálne zabezpečenie a aj lepšie pracovné ohodnotenie. Toto ich zmýšľanie súviselo najmä so šíriacou sa priemyselnou revolúciou, ktorá sa postupne presúvala zo západu smerom na východ a niesla so sebou aj nebyválny technologický rozvoj. Ďalším dôvodom k odchodu z vlasti mohlo byť náboženské a politické prenasledovanie, ktoré však už v priebehu druhej polovice 19. storočia nebolo časté. Na základe toho sa tak vo viacerých vyššie spomínaných krajinách vytvorili početné české a slovenské menšiny, ktoré si v niektorých krajinách (napr. v USA) vybudovali veľmi vplyvné, aktívne a početné krajanské spolkové organizácie.

Druhou kategóriou presunu obyvateľstva z geografického hľadiska bol ich pohyb v rámci ich vlastnej krajiny. V prípade Rakúsko-Uhorska to bolo buď sťahovanie

sa z chudobnejších oblastí do bohatších, teda najmä z vidieka do okolia miest⁵. Druhou možnosťou bolo osídľovanie rozsiahlych neobývaných území v oblasti južného Uhorska, Banátu, Bačky a Slavónska, ktoré boli bohaté na veľmi úrodné pôdy. Tieto oblasti v predchádzajúcich storočiach tvorili hraničné pásмо medzi Osmanskou ríšou a Habsburskou monarchiou, a preto veľmi často čelili vojenským a lúpežným nájazdom, čo spôsobilo, že množstvo obyvateľov, ktorí tam pôvodne žili, muselo svoje obydlia opustiť. Po eliminovaní tureckej hrozby však tieto oblasti ostali neosídlené a tamojšia pôda nevyužívaná a preto začala do týchto oblastí smerovať vnútorná migrácia najmä z preľudnených severných oblastí monarchie. Preto až do dnešných čias nájdeme v oblasti južného Maďarska (najmä v oblasti Békešskej Čaby), v chorvátskej Slavónii a v srbskej Vojvodine pomerne početné české alebo slovenské menšiny, ktoré vedú taktiež bohatý spolkový život. Druhý migračný prúd obyvateľstva v rámci vnútornej migrácie v Rakúsko-Uhorsku smeroval do východných oblastí monarchie, teda najmä do oblasti Haliče (najmä oblasť Volyne, kde sa vytvorila početná česká komunita) a vtedajšieho Sedmohradska.

Všetky tieto pohyby v priebehu desaťročí spôsobili, že národnostné rozmiestnenie obyvateľstva v Rakúsko-uhorskej monarchii bolo veľmi fragmentované. V každej jej časti sa nachádzala početná národnostná skupina, ktorá pochádzala z inej oblasti rozsiahlej mnohonárodnostnej ríše a ktorá si už na danom území v priebehu rokov vybudovala svoje rodinné, kultúrne, ekonomické, spoločenské a niekde aj politické zázemie. Udalosťou, ktorá toto všetko narušila bola práve prvá svetová vojna a najmä jej záver a výsledky, ktoré priniesla. Mohli by sme teda tvrdiť, že najdôležitejším dôsledkom prvej svetovej vojny, ktorý najväčším spôsobom ovplyvnil takto presťahovaných obyvateľov, bol rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik nových suverénnych národných štátov. Zrazu totiž nastal stav, v ktorom prestali byť dominantným národom Nemci alebo Maďari, ale v každom štáte (samozrejme s výnimkou novovzniknutého Maďarska a Nemeckého Rakúska) to bol iný národ, ktorý obýval toto územie⁶.

⁵ Najväčšie možnosti ponúkali samozrejme veľké mestá ako Viedeň, Budapešť, Praha, Bratislava, (v období monarchie sa na jej označenie používal nemecký názov Pressburg alebo maďarský názov Pozsony), Brno alebo aj priemyselne rozvinuté oblasti v Čechách, Hornom a Dolnom Rakúsku alebo na severozápade Uhorska a samozrejme v Sliezsku. Naopak vyludňovali sa chudobné prevažne agrárne regióny zamerané najmä na živočíšnu výrobu ako napr. na Slovensku Liptov, Spiš, Orava, Kysuce alebo celý severovýchod.

⁶ V prípade Československa to boli Česi a Slováci, ktorí vytvorili československý národ, ktorého

Tieto novovzniknuté a nástupnícke štáty po bývalej monarchii, za ktoré by sme mohli označiť Republiku československú; Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov; Nemecké Rakúsko; Maďarsko⁷; Rumunské kráľovstvo (získalo Sedmohradsko) a Poľsko (získalo časť Haliče), však zdedili mnohé problémy starej monarchie. Jedným z nich bolo aj ich mnohonárodnostné usporiadanie, keď skoro každý z nich musel čeliť početnej národnostnej menšine, najčastejšie to boli práve Maďari alebo Nemci. Určitú výnimku tvorili jedine Maďarsko a Nemecké Rakúsko, kde sa väčšina obyvateľov hlásila k maďarskej alebo nemeckej národnosti a kde nežila nejaká niekoľko stotisícová alebo až miliónová národnostná menšina. Samozrejme, že Maďari a Nemci v týchto štátoch netvorili 100% obyvateľstva, no národnostné menšiny v nich žijúce boli oveľa menej početné. Napriek tomu však čelili značnému útlaku a prenasledovaniu zo strany štátnych orgánov. Prvá svetová vojna a jej dôsledky tak priniesla všetkým obyvateľom regiónu veľké zmeny.

V rámci rigorózneho práce sa tak budeme venovať stredoeurópskemu regiónu, pričom sa zameriame na niektoré z nástupníckych štátov po Rakúsko-uhorskej monarchii, teda konkrétne na Československo, Maďarsko, Rakúsko a Poľsko. Tieto krajiny boli zvolené pre ich geografickú blízkosť k Československu a taktiež preto, že pred vojnou tvorili jeden spoločný štátny útvar, teda Rakúsko – Uhorsko. Práve z toho dôvodu sme k nim nezradili aj Nemecko, v ktorom taktiež žila početná česká menšina, ktorá však už nebola súčasťou monarchie.

Práca sa bude venovať obdobiu rokov 1918 až 1923. Rok 1918 sa stanovil ako dôležitý medzník práve vďaka ukončeniu prvej svetovej vojny a následnému rozpadu monarchie a vzniku nástupníckych štátov v stredoeurópskom regióne. Práve od tohto roku sa začali samostatné československé orgány venovať problematike repatriácie

početnosťou tak predčili nemeckú a maďarskú menšinu vo svojom štáte, ktoré nezdieľali spolu s nimi myšlienky o existencii Československa. V Sedmohradsku, ktoré sa pripojilo k Rumunsku sa dominantným národom stali Rumuni, no stále „bojovali“ s početnou maďarskou menšinou. Pomerne zložitá to bolo v prípade Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré si naďalej zachovalo svoj multinárodnostný charakter. V prípade území, ktoré pripadli k Poľsku sa prirodzene dominantným národom stali Poliaci.

⁷ Štátnoprávne usporiadanie v rokoch 1918 až 1919 v Maďarsku prechádzalo búrlivými zmenami a názov krajiny sa menil „priemerne“ každých 6 mesiacov. Po skončení prvej svetovej vojny v novembri 1918 sa z Maďarska stala demokratická republika, ktorú viedol liberálnodemokratický politik a dovtedajší predstaviteľ opozície Mihály Károlyi. Na začiatku roku 1919 Maďarsko zažilo bolševický puč a krajina sa premenovala na Maďarskú republiku rád pod vedením Bélu Kuna. Na jeseň 1919 po porážke bolševikov sa názov štátu zmenil na Maďarské kráľovstvo, na ktorého čele stál zastupujúci regent Miklós Horthy. Pre tieto rýchlo prebiehajúce zmeny je preto veľmi obtiažne v prvých dvoch rokoch po vojne uvádzať presne oficiálne názvy krajiny.

našich krajanov späť do vlasti zo spomínaných krajín. Taktiež od tohto roka sa začali do Československa vracieť aj vojaci a vojenský zajatci, legionári alebo emigranti z ostatných krajín. Dôležité však je čiastkovo sa pozrieť aj pred rok 1918, konkrétne do roku 1910, keď sa na území Rakúsko-Uhorska konalo sčítanie obyvateľov, ktorého výsledky môžu poskytnúť zaujímavé empirické príklady o pohybe obyvateľstva v rámci monarchie a o národnostnom zložení jej jednotlivých častí. Na druhej strane pomyselnej časovej osy dôležitej pre našu prácu sa zvolil rok 1923, keď sa začalo obdobie tzv. povojnovej konjunktúry, keď sa situácia v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi stabilizovala a keď sa naplno rozvinuli tzv. „Zlaté dvadsiate roky“. Práve v tomto roku prijalo Československé národné zhromaždenie jeden z posledných zákonov týkajúcich sa repatriantov a taktiež viaceré ministerstvá postupne utlmovali svoju agendu, ktorá riešila problémy týchto ľudí, pretože väčšinou už boli v Československu. Chaotickú povojnovú situáciu sa podarilo stabilizovať a mohol začať hospodársky, kultúrny, spoločenský, jazykový a politický rozvoj spoločnosti. Samozrejme repatriačné projekty prebiehali v Československu aj po roku 1923, no ich intenzita už bola oveľa menšia ako do roku 1923. Navyše postupom času sa väčšinou zmenili pomery aj v krajinách, z ktorých repatrianti prichádzali a ktoré sú pre našu prácu kľúčové.

Predmetom rigorózneho práce tak budú predovšetkým českí a slovenskí repatrianti, ktorí žili na území Maďarska, Poľska alebo Rakúska. Hneď v úvode je nutné si uvedomiť, že v prípade týchto ľudí sa nejedná o emigrantov v klasickom slova zmysle. Do týchto oblastí sa totiž väčšinou dostali ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny, teda počas existencie Rakúsko-uhorskej monarchie. Preto nemôžeme hovoriť o emigrácii, ale skôr o vnútornej migrácii najčastejšie motivovanej hospodárskou alebo pracovnou situáciou. Navyše ani po rozpade monarchie neboli títo obyvatelia klasickými emigrantmi. Vojna a jej výsledky ich najviac zasiahli v tom, že doslova zo dňa na deň sa stali cudzincami na území, na ktorom predtým dlhé roky žili. To bolo jednak spôsobené tým, že na danom území vznikol nový nezávislý štát a jednak tým, že aj ich pôvodná vlasť, teda teraz už nezávislé Československo si taktiež vytvorilo svoj vlastný štát, ktorého chceli byť súčasťou, pretože naďalej sa cítili byť Čechmi alebo Slovákmami.

Na problematiku ich repatriácie do Československa v prvých rokoch po prvej svetovej vojne sa pozrieme najmä z inštitucionálneho hľadiska jednotlivých československých štátnych aj neštátnych inštitúcií, ktoré sa nimi zaoberali. Samotná

problematika repatriácii našich krajanov späť do Československa sa totiž v prvých povojnových rokoch stala dôležitou témou politických aj spoločenských diskusií. O tom svedčí aj fakt, že jej riešením sa zaoberalo množstvo inštitúcií a osôb. Na jednej strane to boli inštitúcie štátne, ako napríklad rôzne ministerstvá (najmä ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo vnútra, ministerstvo obrany, ministerstvo sociálnej starostlivosti, ministerstvo zdravotníctva, ministerstvo financií, ministerstvo železníc a ďalšie), viaceré výbory Československého národného zhromaždenia, Kancelária prezidenta Republiky a mnohé ďalšie. Na druhej strane sa jej venovali aj rôzne neštátne inštitúcie ako napr. Československý Červený Kríž, Česká obec sokolská a veľmi aktívne v tejto oblasti boli aj zastupiteľstvá ostatných štátov nachádzajúce sa na území Československa.

Na základe štúdia archívnych materiálov tak môžeme tvrdiť, že najpodstatnejšiu úlohu v celom tomto procese zohrávali len dve z nich. Bolo to československé ministerstvo zahraničných vecí, ktoré akoby stálo na pomyselnom vrchole všetkých zainteresovaných inštitúcií zaoberajúcich sa repatriáciami krajanov do vlasti. To bolo spôsobené viacerými príčinami, pričom najdôležitejšie bolo to, že sa prioritne jednalo o problematiku týkajúcu sa zahraničných vecí, ktorá plne spadala pod jeho kompetencie. Druhou vecou bolo to, že vďaka svojej hustej sieti zastupiteľských úradov v jednotlivých krajinách a vďaka početnému a odborne zdatnému diplomatickému aparátu malo všetky predpoklady na úspešné riešenie a uskutočňovanie repatričných aktivít. Práve predstavitelia ministerstva a jednotlivých československých zastupiteľských úradov mali vybudované v daných štátoch osobné a pracovné vzťahy s ich predstaviteľmi, čo do značnej miery uľahčovalo vzájomné rokovania. To sa týkalo najmä ministra zahraničných vecí Dr. Edvarda Beneša, ktorý ich získal najmä v krajinách Dohody počas svojho pôsobenia v zahraničnom odboji a taktiež Vlastimila Tusara, ktorý pôsobil ako vyslanec Československa vo Viedni a Milana Hodžu, ktorý zastával rovnakú funkciu v Budapešti. Na druhom a nezanedbateľnom mieste bolo ministerstvo vnútra, ktoré prebralo starostlivosť o repatriantov už po ich príchode do Československa, kde sa ich snažilo umiestniť a zaradiť do bežného spoločenského a pracovného života. Do tejto činnosti mu však veľmi často a oveľa efektívnejšie zasahovalo aj ministerstvo sociálnej starostlivosti. Samozrejme, že nemožno vylúčiť ani spoluprácu s ostatnými spomínanými inštitúciami, ktoré celý zložitý proces repatriácie dopĺňali. Hlavným koordinátorom však ostalo práve ministerstvo

zahraničných vecí.

V rámci práce sa nebudeme prioritne venovať repatriáciám z územia Ruska, hoci tie tvoria taktiež významnú a zaujímavú kapitolu našich dejín. Nezaoberáme sa s nimi z viacerých dôvodov. Tieto repatriácie boli prevažne pod dikciou ministerstva národnej obrany a ostatné československé inštitúcie sa na nich podieľali len čiastkovo. Týkali sa hlavne vojakov, ktorí predtým na území Ruska dlhodobo nepobývali, takže nemôžeme hovoriť o nich ako o emigrantoch. A nakoniec na základe nášho geografického vymedzenia, by to nespadlo do skúmaného regiónu.

V rigoróznnej práci budeme pracovať ako s primárnymi, tak aj so sekundárnymi prameňmi českej a slovenskej a aj zahraničnej proveniencie. Za hlavný zdroj primárnych archívnych prameňov týkajúcich sa problematiky repatriácii z vymedzených krajín z hľadiska československých inštitúcií považujeme najmä Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR so sídlom v Prahe, Národný archív so sídlom v Prahe a taktiež Archív Kancelárie prezidenta republiky so sídlom v Prahe, či Archív Ústavu T.G.Masaryka a Archív Akadémie vied ČR so sídlom v Prahe. Archív MZV obsahuje rozsiahle fondy týkajúce sa činnosti tohto ministerstva od roku 1918 (teda od roku jeho založenia) až do súčasnosti. Veľmi cenné sú najmä fondy z jednotlivých československých zastupiteľských úradov v cudzine, ktoré môžu bádateľovi poskytnúť obraz o situácii v danej krajine z pohľadu československých zamestnancov ambasády a ich dôverníkov. Relevantné sú najmä fondy týkajúce sa politických správ z medzivojnového obdobia z československých zastupiteľských úradov v Budapešti, vo Viedni a na viacerých miestach v Poľsku. Druhým zdrojom primárnych prameňov je Národný archív ČR so sídlom v Prahe, kde sú uložené fondy ministerstiev a Československého národného zhromaždenia z medzivojnového obdobia. Jednotlivé fondy týchto ministerstiev zase poskytnú bádateľovi informácie o repatriantoch po ich návrate do vlasti – teda kam ich lokalizovať, kde ich zamestnať, ako zabezpečiť ich životné podmienky a podobne. Tretím významným zdrojom archívnych materiálov je Archív Kancelárie prezidenta republiky, v ktorého rozsiahlych fondoch môžeme nájsť korešpondenciu, správy, analýzy, referáty alebo zápisy z rôznych schôdzí a medziministerských porád, ktoré sa venovali priamo problematike repatriácie v nami vymedzenom období. Väčšinou majú v tomto archíve charakter informatívnych zdení, ktoré boli adresované prezidentskej kancelárii od rôznych štátnych, ale aj mnohých neštátnych inštitúcií ako sa ukáže ďalej v texte práce. Zároveň však niektoré z nich

poukazujú aj na záujem prezidenta T.G.Masaryka o túto problematiku, keď za niektoré repatriačné projekty osobne intervenoval u príslušných inštitúcií svojou autoritou.

Ďalším užitočným zdrojom je aj spoločná digitálna knižnica Parlamentu ČR a Národnej rady SR, kde sú digitalizované záznamy z jednotlivých zasadaní, záznamy z rokovaní jednotlivých výborov a taktiež plné znenia prijatých zákonov a diskusií, ktoré o nich na parlamentnej pôde prebiehali.

V rámci sekundárnej odbornej literatúry sa všeobecne problematike pohybu obyvateľstva (čiže emigrácii, reemigrácii a ostatným formám) venuje množstvo domácich aj zahraničných autorov. V rámci Českej republiky a Slovenska sa napríklad intenzívne touto problematikou zaoberá brnenský historik Jaroslav Vaculík, ktorý sa snaží vo svojich prácach vychádzať najmä zo štatistických údajov, ktoré o českých krajanoch v zahraničí získal. Na tomto postupe je napr. založená jeho práca s názvom *České menšiny v Evropě a ve světě*, kde sa venuje popisu života českej menšiny skoro vo všetkých európskych krajinách a vo vybraných mimoeurópskych krajinách, pričom samozrejme, tam kde bola táto menšina početná, tak jej venuje dostatočný priestor (najmä Rakúsko, Nemecko, Rusko, Poľsko, USA). Jeho práca je prínosná najmä pre získanie štatistických informácií o krajanoch v jednotlivých krajinách. Vo svojich ďalších prácach *Češi v cizine 1850-1938; Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů; Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob* sa už konkrétne venuje vysvetleniu príčin emigrácie do zahraničia a taktiež príčin návratu týchto osôb, popisu hlavných migračných prúdov a taktiež analýze situácie, ktorú to vyvolalo v Československu, no zameriava sa v nich hlavne na obdobie po druhej svetovej vojne. Problematike pohybu obyvateľstva sa venuje napr. aj nemecký autor Klaus J.Bade vo svojej práci *Evropa v pohybu* alebo britský autor Dudley Baner v práci *Emigration from Europe 1815-1930*, ktorý sa však skôr zameriava na emigráciu z Európy do USA. Migračnou a reemigračnou problematikou sa vo svojich prácach zaoberal aj český sociológ a historik Zdeněk R.Nešpor, ktorý sa venoval hlavne jej náboženskému hľadisku (známe sú jeho práce venujúce sa náboženskej problematike a postaveniu cirkvi v spoločnosti *Náboženství a válka ve znamení kalicha, Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*).

Informácie o Čechoch a Slovákoch, ktorí žili v krajinách nášho záujmu môžeme získať napr. z prác Oty Konráda *Nevyvážené vztahy: Československo a Rakousko 1918-1939*, Evy Irmanovej *Maďarsko a versailleský mírový systém*, Márie Ormos *Hungary in*

the Age of the two World Wars 1914-1945, Dušana Kováča *Dejiny Slovenska* a mnohých ďalších. Pre získanie informácií o sociálnej, hospodárskej, politickej, bezpečnostnej, kultúrnej situácii, čo je pre kontext repatriácii taktiež dôležité sú cenným zdrojom informácií viaceré prehľadové a súhrnné práce Zdeňka Kárníka (napr. trjovzäzková práca *České země v éře První republiky* alebo *Malé dějiny československé*), Evy Broklovej (*Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918-1938*), Věry Olivovej (*Dějiny první republiky*), Dušana Kováča (*Slovensko na začiatku 20.storočia: spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby; Slovensko v 20.storočí: Prvá svetová vojna*), Jana Rychlíka (*Češi a Slováci ve 20.století: spolupráce a konflikty 1914-1992*).

V práci využívame analyticko-deskriptívny postup, ktorým sa snažíme pozerať na kľúčové body, ktorými sú repatriačné aktivity československých štátnych exekutívnych aj neštátnych inštitúcií voči krajanom v iných krajinách. Deskripciu využívame najmä v prvej časti práce, ktorá sa venuje charakteristike povojnovej situácie vo zvolených krajinách stredoeurópskeho regiónu a ktorá sa taktiež pokúša stručne objasniť príčiny vyst'ahovalectva našich krajanov a potom po vojne príčiny ich návratu do Československa. S tým samozrejme úzko súvisí aj charakteristika situácie (najmä tej hospodárskej a sociálnej), ktorá sa bezprostredne po skončení vojnového konfliktu v Československu vytvorila. Táto deskripcia má pomôcť pochopiť východiská, z ktorých sa potreba repatriačných aktivít Československa v danej dobe odvíjala.

V strednej a záverečnej časti práce prechádza deskripcia do analýzy, pomocou ktorej sa snažíme nazerať na samotnú činnosť československých orgánov pri repatriácii. Pre dostatok primárnych materiálov sa zameriavame najmä na štátne inštitúcie, ktorých aktivitu sa snažíme zanalyzovať práve s ohľadom na situáciu v danej krajine, pretože sa veľmi často stávalo, že aktuálna situácia si vyžadovala rýchle a razantné riešenie zo strany Československa. Táto časť je založená hlavne na podrobnom heuristickom výskume a následnej analýze zhromaždených archívnych materiálov z jednotlivých inštitúcií, kde sa na konkrétnych príkladoch snažíme dokázať ich prepojenia, hlavné záujmy a ciele repatriácie ale snažíme sa pozerať aj na efektivitu týchto činností.

1. Dôsledky prvej svetovej vojny a obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu

1.1 Prvá svetová vojna a územné zmeny v strednej Európe

O vzniku a samotnom priebehu prvej svetovej vojny bolo napísaných už množstvo odborných publikácií a preto sa nebudeme v tejto úvodnej časti venovať priamo jej priebehu. Tento konflikt, ktorý vypukol v lete 1914 a ktorého zámienkou bol atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku počas ich návštevy v Sarajeve si vyžiadal množstvo ľudských životov a masívne presuny obyvateľstva. Trval až do roku 1918, teda konkrétne do 11.11.1918, kedy symbolicky o 11. hodine a 11. minúte podpísali zástupcovia dohodových mocností s porazeným Nemeckom mierovú zmluvu v železničnom vagóne vo francúzskom Compiègne.

Koniec prvej svetovej vojny tak predovšetkým znamenal veľké územné zmeny v Európe, ktoré sa v nasledujúcich dňoch a mesiacoch mali odohrať a na ktoré jednotlivé národy, ktoré sa jej zúčastnili museli zareagovať. Tie nastali už niekoľko mesiacov predtým, keď sa v októbri 1918 rozpadla mnohonárodnostná stredoeurópska mocnosť a jedna z krajín Trojspolku – Rakúsko-uhorská monarchia. Ďalšou zmenou bol rozpad Ruskej ríše ešte v roku 1917 po podpísaní brest-litovského mieru. Rozpadom Ruska tak získali nezávislosť Fínsko, pobaltské štáty Litva, Lotyšsko a Estónsko, Bielorusko a Ukrajina.⁸ To všetko výrazne vplývalo na situáciu v strednej Európe, kde na troskách starých monarchii vznikli nové národné štáty a celá mapa stredoeurópskeho regiónu sa premenila.

Oveľa zaujímavejšia situácia však bola v strednej Európe po zániku Rakúsko-Uhorska. Po vyhlásení nóty rakúsko-uhorského ministra zahraničných vecí, grófa Andrásyho o tom, že rakúsko-uhorský panovník cisár Karol I. súhlasí s dohodovými mierovými požiadavkami sa udalosti dali do pohybu. V mene myšlienok wilsonizmu, ktoré hlásali právo národov na sebaurčenie začali viacerí predstavitelia jednotlivých

⁸ Z vymenovaných krajín si však ako jediné zachovalo svoju samostatnosť Fínsko. Ostatné krajiny síce boli samostatné počas celého medzivojnového obdobia, no počas druhej svetovej vojny a po podpísaní paktu Molotov-Ribentrop medzi nemeckým a sovietskym ministrom zahraničných vecí sa stali súčasťou ZSSR, hoci po nemeckom útoku na Sovietsky zväz na krátky čas pripadli Nemecku, no ZSSR ich získal späť a boli následne jeho súčasťou ako zväzové republiky až do rozpadu ZSSR v roku 1991.

národností žijúcich v monarchii reálne uvažovať o vzniku svojich vlastných národných štátov. A tak v priebehu októbra a novembra 1918 vzniklo samostatné Československo, Poľsko a Juhoslávia, ktorá používala názov Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Tieto tri novovzniknuté štáty boli označené za víťazov vojny a preto sa po boku dohodových mocností postavili na víťaznú stranu počas versailleských mierových rokovaní, ktoré prebiehali od roku 1919. Okrem nich však na území strednej Európy vznikli ešte Maďarsko a Nemecké Rakúsko, ktoré ako nástupnícke štáty po starej monarchii boli označené za porazených a v takej pozícii sa zúčastnili aj mierových rokovaní vo Versailles, na ktorých im boli kladené rôzne požiadavky zo strany víťazných štátov.

Na územné zmeny v strednej Európe tak výrazným spôsobom vplývalo najmä 14 bodov prezidenta USA W.Wilsona, ktoré boli uverejnené 8.1.1918 a ktorých vznik viedol predstaviteľov odboja jednotlivých národností ešte k dôslednejšiemu presadzovaniu myšlienok o existencii vlastných nezávislých suverénnych štátov. Celý jeho program bol založený na myšlienke: „(...) aby na svete bolo lze vhodně a bezpečně žít, zejména, aby v něm bylo bezpečno každému mírumilovnému národu, který jako my sami, chce žít svým vlastním životem, rozhodovat o svých vlastních institucích, být si jist spravedlností a slušným jednáním ze strany ostatních národů světa proti násilí a sobeckému útoku.“⁹ Z uvedenej citácie tak vyplýva, že budúce mierové usporiadanie vo svete by bolo najlepšie, keby sa veľké mnohonárodnostné štátne celky rozpadli a každý národ by si rozhodoval sám o svojich záležitostiach vo svojom štáte.

Niekoľko bodov z Wilsonovho programu sa týkalo aj priamo územia strednej Európy, keď konkrétne bod číslo 10 hovoril o tom, aby „*Národům Rakousko-Uherska, jemuž si přejeme zachovati a zaručiti místo mezi státy, budiž poskytnuta nejvolnější možnost autonomního vývoje.*“¹⁰ V tomto bode na upresnenie treba dodať, že na začiatku roku 1918, kedy prezident Wilson publikoval svojich 14 mierových bodov sa ešte celkom neuvažovalo o zániku Rakúsko-Uhorska, ale predpokladalo sa, že jeho jednotlivým národom bude poskytnutá široká miera autonómie. Proti tomu však veľmi úspešne vystupoval československý zahraničný odboj reprezentovaný najmä Československou národnou radou v Paríži, ktorá si získavala medzi politikmi a verejnosťou dohodových mocností stále väčšiu pozornosť. No napriek tomu

⁹ Kuklík, J a J.: Dějiny 20.století, s.25

¹⁰ Kuklík, J a J.: Dějiny 20.století, s.25

„Československú národnú radu za československú vládu a česko-slovenské vojsko za vojsko spojenecké uznala francúzska vláda až 29.júna 1918. 9.augusta tak urobila britská vláda, 3. septembra vláda USA a 3.októbra vláda Talianska.“¹¹ Nasledujúce body sa týkali ešte nového usporiadania na Balkánskom polostrove, vzniku nezávislého poľského štátu a taktiež otázkam súvisiacich s rozpadom Osmanskej ríše a cárskoho Ruska. Posledný štrnásty bod potom predstavil myšlienku vzniku Spoločnosti národov, ktorá bude viesť k „(...) poskytnutí vzájomných záruk politickej nezávislosti a územnej celistvosti veľkých práve tak jako malých štátů.“¹² Jedným zo zakladajúcich členov Spoločnosti národov¹³, ktorá vznikla 20.1.1920 a ktorá sídlila v Ženeve sa stalo aj Československo a do polovice 20. rokov 20.storočia postupne do neho vstúpili všetky nástupnícke štáty po Rakúsko-uhorskej monarchii.

Územné zmeny, ktoré vyvolala prvá svetová vojna a rozpad monarchii boli len jedným z faktorov, ktorý vplýval na rozmiestnenie obyvateľstva v regióne a na ich snahy vrátiť sa do krajiny svojho pôvodu.

1.2 Hospodárske problémy nástupníckych štátov

Druhým významným faktorom boli zmeny, ktoré nastali v hospodárskej oblasti, najmä v štruktúre priemyslu a obchodu. Rakúsko-uhorská monarchia totiž vytvárala jednotný colný priestor a trh bez nejakých významných bariér, čo obchod v rámci monarchie podporovalo. Zatiaľ čo Predlitavsko bolo oveľa viac priemyselnejšie rozvinuté a sídlila tam väčšina významných priemyselných podnikov, tak Zalitavsko bolo zamerané najmä na pestovanie poľnohospodárskych plodín. Prvá svetová vojna však toto všetko výrazným spôsobom narušila. V prvom rade bolo celé hospodárstvo značne poznamenané vojnovými udalosťami, pretože všetko sa počas vojny sústredilo len na výrobu zbraní, vojenskej techniky a na zabezpečenie potrieb armády. Taktiež nastal úbytok obyvateľstva, ktorý sa prejavil v priemysle aj poľnohospodárstve.

¹¹ Kováč,D. a kol.: Dejiny Slovenska , s. 222

¹² Kuklík,J a J.: Dějiny 20.století, s.25

¹³ Už počas konania Versailleskej mierovej konferencie sa k Spoločnosti národov prihlásilo 45 krajín. Najväčším paradoxom však bolo to, že Kongres USA odmietol ratifikovať Pakt Spoločnosti národov a USA sa tak nestali jej členom a opäť sa vrátili k svojej politike izolacionizmu aj proti vôli W. Wilsona. Ďalším vážnym oslabením Spoločnosti národov bolo to, že porazené Nemecko sa stalo jej členom až v roku 1926. Navyše počas celej jej existencie až do roku 1939 v nej rozhodujúce slovo zohrávali víťazné veľmoci prvej svetovej vojny, teda najmä Francúzsko a Veľká Británia. Aj preto nedokázala účinne reagovať na nemecké a talianske agresie od polovice 30.rokov 20.storočia.
In.: Kuklík,J. a J.: Dějiny 20.století, s.36

Po skončení vojny však nastali ešte oveľa väčšie zmeny. Tým, že sa rozpadla Rakúsko-uhorská monarchia a na jej území vzniklo množstvo nástupníckych štátov, tak tým zanikol aj jednotný trh a colný systém, na ktorom bola bývalá monarchia založená. Každý z nástupníckych štátov si musel vybudovať svoje vlastné hospodárstvo od základov, čo pre viaceré vojnu zničené krajiny nebolo jednoduché. Navyše krajiny označené ako vinníci vojny, teda Maďarsko a Rakúsko, museli čeliť aj hrozbe platenia vojnových reparácií, ktoré boli od nich požadované. Nastal tak stav, v ktorom niektorým krajinám chýbali zdroje nerastných surovín dôležité pre ich priemysel (napr. Maďarsko, Rakúsko), iným zase úrodné pôdy dôležité pre pestovanie poľnohospodárskych plodín (napr. Rakúsko, Československo)¹⁴. Všetky nástupnícke krajiny sa museli vysporiadať aj s prerušením dôležitých dopravných tepien, ktoré bolo nutné prebudovať, pretože väčšina železničnej a cestnej siete v Rakúsko-Uhorsku bolo orientovaných severo-južným smerom, čo bolo pre viaceré krajiny nevýhodné.¹⁵

Túto zložitú situáciu, ktorá výrazným spôsobom vplývala najmä na obyvateľstvo, pretože kvalita jeho života po skončení vojny bola samozrejme na oveľa nižšej úrovni ako pred jej začiatkom (to sa týkalo najmä Maďarska a Rakúska), dokresľuje napríklad veľmi komplikované jednanie o dodávkach cukru a uhlia, ktoré prebiehali medzi Československom a Rakúskom. Ako bolo už v predchádzajúcich odstavcoch spomenuté, tak rozpadom monarchie stratili jednotlivé jej nástupnícke štáty dôležité zdroje nerastných surovín a poľnohospodárskych produktov, ktoré boli pre ne dôležité. A to sa stalo aj v prípade Rakúska, ktoré sa stalo závislé na dodávkach z Československa. Navyše „(...) výhodnejší strategická pozice Československa, které jak v případě uhlí, tak především v případě cukru bylo v prvních poválečných měsících spíše producentem než konzumentem (...)“¹⁶ Tento stav spôsobil, že z týchto v tej dobe strategických surovín sa stal vhodný nástroj na politické a diplomatické rokovania medzi oboma krajinami. V Československu tak už na začiatku novembra 1918 vznikla

¹⁴ Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa Rakúsko snažilo v roku 1920 získať západnú časť Uhorska (dnešná oblasť Burgenlandu) okolo mesta Šoproň, ktoré však po referende z roku 1921 boli ponechané Maďarsku alebo prečo československý minister zahraničných vecí E. Beneš požadoval na versailleskej mierovej konferencii, keď sa rokovalo o definitívnej podobe československých hraníc, aby bola južná hranica Československa posunutá výrazne na juh a dosiahla tak líniu miest Győr – Vác – Miskolc.

¹⁵ Najviac bolo týmto stavom zasiahnuté Československo, ktorému z hľadiska jeho geografického umiestnenia severo-južná orientácia dopravnej infraštruktúry orientovanej na Viedeň a Budapešť nevyhovovala a preto začalo urýchlene s jej prebudovaním na západovýchodnú orientáciu, aby tak bola spojená Praha s Bratislavou, Košicami a Podkarpatskou Rusou. O tom svedčí najmä budovanie tzv. košicko-bohumínskej železnice, ktorá sa stala dôležitá pre rozvoj hospodárstva v celej krajine.

¹⁶ Konrád, O.: Nevyvážené vzťahy, s. 66

tzv. cukerná centrála, ktorá obhospodarovala všetky zásoby cukru na území českých zemí. To však bolo v ostrom rozpore s názorom, ktorý prevládal v prvých povojnových dňoch v Rakúsku, podľa ktorého sa všetky suroviny považovali za „(...) *společné dědictví po monarchii, v níž se její jednotlivá území organicky doplňovala i z hlediska zásobovacího.*“¹⁷

V priebehu novembra 1918 však bol problém dovozu cukru prekrytý problémom dovozu uhlia z ostravsko-karvinskej oblasti, ktorý sa stal ešte viac závažnejším. Ako už bolo viackrát spomenuté, tak Československo sa totiž po prvej svetovej vojne nachádzalo v oveľa priaznivejšej situácii z hľadiska hospodárskej vyváženosti ako ostatné okolité krajiny. Toto tvrdenie však nemôžeme brať úplne doslovne, pretože samozrejme aj Československo muselo riešiť množstvo problémov hospodárskeho a sociálneho charakteru. V porovnaní so stavom pred vypuknutím vojny klesla ťažba všetkých dôležitých nerastných surovín prebiehajúca na československom území, čo sa dotklo aj ťažby strategickej suroviny, ktorou bolo uhlie. Navyše sa v priebehu vojnových rokov zanedbávali nové investície do tejto oblasti (pretože sa všetko orientovalo na zbrojný priemysel a na potreby armády), neuskutočňovali sa prieskumy nových ložísk a taktiež vlastníci baní sa obávali zmien, ktoré prinesie zmena politickej situácie v krajine.¹⁸

Navyše v prvých mesiacoch po skončení vojny do konca roka 1918 panovala medzi československými politikmi len veľmi malá ochota k tomu, aby nejakým spôsobom hospodársky pomohli susednému Nemeckému Rakúsku. Stále sa im totiž uchovával v pamäti obraz z vojnových čias, kedy sa museli skoro všetci obyvatelia monarchie až príliš uskromniť, zatiaľ čo vo Viedni to nie vždy platilo. Asi najvýstižnejšie to zhrnul vo svojich pamätiach československý vyslanec vo Viedni v tomto období Robert Flieder: „*Přišel jsem do Vídně v létě 1918, kdy v Praze jsme nedostávali téměř chléb, mouku, brambory, kde stěží bylo možno sehnati denně čtvrt litru mléka pro dítě. Za to ve Vídni tzv. zákonité přiděly nikdy nepřestaly. Dokonce bez vši protekce i mléko jsem dostal pro svou osobu a když se mi podařilo dostat se do jednoho z četných vídeňských konsumů, mohl jsem tam kupovati potraviny, o kterých se nám v Praze již dlouho ani nezdálo.*“¹⁹ Preto sa viacerí z nich (medzi nimi aj vyslanec v

¹⁷ Konrád,O.: Nevyvážené vzťahy, s.67

¹⁸ Konrád,O.: Nevyvážené vzťahy, s.69

¹⁹ Konrád,O.: Nevyvážené vzťahy, s.69

Rakúsku Flieder) veľmi odmietavo stavali k návrhom o pomoci susedným krajinám, na ktorú tlačili Československo dohodové mocnosti (najmä Veľká Británia a Spojené štáty), pretože sa obávali zhoršenia situácie v strednej Európe, kde potrebovali mať kvôli ďalším mierovým rokovaniam s Nemeckom pokoj a stabilitu. Československá strana však proti tomu argumentovala potrebou najprv hospodársky a sociálne stabilizovať celé svoje územie²⁰. Až potom sa mohla začať zaoberať pomocou okolitým krajinám. Na nutnosť medzinárodnej spolupráce a pomoci však už v tomto období upozorňoval najmä minister zahraničných vecí Edvard Beneš, ktorý si správne uvedomoval aké dôležité bude pre Československo zapojiť sa v ďalších rokoch do povojnovej obnovy strednej Európy, pretože možno aj vďaka tomu bude môcť dosiahnuť pozície najvplyvnejšej krajiny v celej stredoeurópskej oblasti.

Navyše v priebehu niekoľkých dní ostávajúcich do konca roku 1918 sa ukázalo, že dohoda Československa s Nemeckým Rakúskom o dodávkach dôležitých nerastných a poľnohospodárskych surovín bude nutná. Nielen preto, že si to želajú a že to požadujú víťazné dohodové mocnosti, ale hlavne preto, že aj samotné Československo bude mať v Rakúsku svoje vlastné záujmy. To sa týkalo najmä potreby zaistenia železničnej dopravy pre Československo cez rakúske územie. To bolo spojené hlavne s jadranským prístavom Terst, cez ktorý prúdili do Československa dôležité nerastné suroviny, ale aj priemyselné výrobky, poľnohospodárske produkty a zbrane. Všetky tieto veci bolo možné prepraviť len po železnici najlepšie cez územie Nemeckého Rakúska, pretože situácia v Maďarsku sa v tomto období stále zhoršovala a hrozilo tam vytvorenie bolševickej republiky rád, čo sa nakoniec aj v roku 1919 uskutočnilo. Navyše ako už bolo vyššie spomínané železničná infraštruktúra bývalej rakúsko-uhorskej monarchie bola orientovaná severo-južným smerom, takže ju pre tieto účely bolo vhodné využiť.

Oveľa dôležitejší však bol prístav Terst pre Československo z iného hľadiska. Po skončení prvej svetovej vojny totiž množstvo československých legionárov ostalo na ruskom území, kde sa ešte počas vojny sformovali pod vplyvom aktivity T.G.Masaryka,

²⁰ Rozvoj mal smerovať najmä na územie Slovenska, ktoré značne hospodársky zaostávalo za českými územiami a bolo skôr orientované agrárne. Pomerne málo bolo rozvinuté aj územie Podkarpatskej Rusi, ktoré po vojne a po referende medzi Rusínmi v USA Československo získalo a ktoré bolo taktiež orientované prevažne agrárne. No hospodárska pomoc musela smerovať aj do horských príhraničných oblastí obývaných prevažne nemeckým obyvateľstvom. To potvrdil svojim výrokom aj československý vyslanec vo Viedni Flider, ktorý povedal, že „... nyní se musí především naše obyvatelstvo zotaviti z utrpení a hladu a pak teprve bude možno pomýšleti na vývoz, zbudou-li nějaké přebytky.“

In. Konrád,O.: Nevyvážené vztahy, s.69

M.R.Štefánika a J.Duricha československé légie bojujúce na východnom fronte. Po vojne sa však zapojili do občianskej vojny medzi Červenoarmejcami a Bielogvardejcami, ktorých v boji proti šíriacemu sa bolševizmu podporovalo vyše 100.000 vojakov cudzích armád.²¹ V tomto konflikte sa darilo aj československým jednotkám, ktorým sa podarilo obsadiť rozsiahly kus strategickej Transsibírskej magistrály. To, že medzinárodné jednotky neboli koordinované a že aj jednotky Bielogvardejcov sa politicky čoraz viac štepili samozrejme spôsobilo, že začali získavať a víťaziť práve bolševici, ktorí mali veľkú podporu medzi ľuďom, ktorý bol už niekoľko rokov trvajúcim ozbrojeným konfliktom vyčerpaný. Víťazstvo sa priklonilo na stranu bolševikov v priebehu roku 1920 a krajiny, ktoré mali na ruskom území svojich vojakov tak museli urýchlene riešiť ich evakuáciu z oblasti.

Medzi nimi bolo aj Československo, ktoré chcelo čo najrýchlejšie prepraviť svojich legionárov späť do vlasti. Tí čo sa nachádzali v európskej časti Ruska sa mohli vrátiť pomocou železnice cez územie Poľska, no u tých, ktorí boli umiestnení na Ďalekom východe na Sibíri to bolo obtiažne. Na základe zložitých jednaní sa nakoniec za pomoci Veľkej Británie a Spojených štátov podarilo dohodnúť prevoz československých légii loďou z Vladivostoku až do už spomínaného jadranského prístavu Terst a odtiaľ železnicou cez územie Rakúska späť do Československa. Práve preto bolo veľmi žiadúce uzavrieť s Rakúskom dohody, aby potom neblokovalo prevoz československých vojakov cez svoje územie, čo by spôsobilo značné komplikácie. Aj tak sa však tieto vojenské transporty po ceste Rakúskom nevyhli viacerým problémom. Na tomto probléme je tak veľmi dobre viditeľné ako dokážu byť veľmi úzko prepojené a navzájom podmienené hospodárske a diplomatické vzťahy medzi jednotlivými krajinami od tej najnižšej až po tú najvyššiu úroveň.

1. 3 Hospodárska a sociálna situácia v Československu

Z vyššie uvedených odstavcov by sa mohlo zdať, že Československo bolo po vojne hospodársky najrozvinutejšou krajinou v regióne a že nemalo skoro žiadne problémy, takže si mohlo dovoliť diktovať podmienky svojim susedom. Na jednej

²¹ Do tohto konfliktu sa tak na strane Bielogvardejcov zapojili napr. armády Francúzska a Veľkej Británie, ktoré sa ešte počas vojny vylodili v prístavoch Murmansk a Archangelsk, Japonska a Spojených štátov, ktoré sa vylodili vo Vladivostoku a taktiež sa na akcii zúčastnili spojené britsko-francúzsko-grécke jednotky, ktoré obsadili prístav Odesa.
Viac In. Kuklík, J. J.: Dějiny 20.století, s. 34

strane je jasné, že aj Československu vojna značne uškodila, no vďaka tomu, že sa postavilo na stranu víťazných dohodových mocností, tak ako jeden z víťazov vojny nemuselo platiť vojnové reparácie alebo obmedzovať svoj zbrojný a ťažký priemysel.

Na druhej strane však ani v Československu v prvých rokoch po vojne nebola situácia ideálna. Už samotný rok 1918 bol charakteristický povojnovou biedou a sociálnymi nepokojmi, ktoré vyplývali zo situácie. Hneď po vojne sa začala raziť myšlienka, podľa ktorej sa odohrávali aj v predchádzajúcich odstavcoch spomenuté vzájomné jednanie Československa a Rakúska o dodávkach dôležitých surovín : „*Ve válce poražení měli být podrobeni nejen většímu strádání, ale i psychické depresi, která vše barvila do tmy beznaděje.*“²² To sa malo týkať najmä Rakúska a Maďarska a jeho obyvateľstva. Tento myšlienkový prúd, ktorý vychádzal najmä z príkorí, ktoré slovanské národnosti zažívali v Rakúsko-Uhorsku sa však v spomenutých krajinách nevedomky bytostne dotýkal aj ich vlastných krajanov, ktorí tam už dlhé roky žili. Práve oni by najrýchlejšie a najčastejšie pocítili obmedzenia z toho vyplývajúce, pretože ako maďarská, tak aj rakúska vláda by sa snažila samozrejme a logicky prioritne pomôcť obyvateľstvu hlásiacemu sa k maďarskej alebo nemeckej národnosti.²³

Ďalším problémom, s ktorým i Československo muselo bojovať hneď po skončení vojny bol ohromný nárast nezamestnanosti a od toho sa odvíjajúce ďalšie ťažkosti. Po demobilizovaní veľkého množstva vojakov sa na vojnu zničený pracovný trh dostalo v celej stredoeurópskej oblasti niekoľko miliónov mužov v produktívnom veku (berú sa do úvahy hlavne tí, čo vojnu prežili bez nejakého trvalého telesného alebo duševného postihnutia a ktorí sa tak mohli okamžite zapojiť do pracovného procesu). Títo ľudia museli vyriešiť hlavne dva problémy. Najprv sa museli dostať z miesta, kde ich zastihol koniec vojny naspäť do svojej „novovznikutej“ vlasti a potom sa zaradiť najlepšie na svoju ešte predvojnovú pracovnú pozíciu. To bolo však problematické, pretože počas vojny boli na miesta v továrňach zaškolené ženy a mládež, aby najmä

²² Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s. 49

²³ Navyše situáciu v regióne v druhej polovici roku 1918 výrazne zhoršil ešte jeden málo reflektovaný fakt, ktorým bola šíriaca sa epidémia tzv. španielskej chrípky, ktorá sa rozšírila z Číny cez Ameriku do Španielska a odtiaľ potom na celý európsky kontinent. Predpokladá sa, že na ňu zahynulo okolo 20 až 25 miliónov ľudí, čo je viac ako bolo obetí prvej svetovej vojny. Táto pandémia mala veľký vplyv na chod novovzniknutých štátov, pretože väčšinou do konca roku 1918 len s veľkými ťažkosťami fungovali školy, úrady, policajné stanice, čo napomáhalo šíreniu paniky. Situáciu samozrejme nezlepšoval ani prídellový systém, ktorý nebol dostatočný (to sa týkalo najmä Maďarska) a ktorý spôsobil, že už aj tak podvyživení obyvatelia oveľa ľahšie chorobe podľahli.
In.:Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s.50

zbrojárska a strojárská výroba mohla pokračovať. A tak sa stalo, že „(...) v lednu 1919 propouštěli i takoví podnikatelé jako Tomáš Baťa ve Zlíně.“²⁴ Navyše sa skončili aj objednávky pre armádu, ktorá od roku 1914 držala pri živote množstvo podnikov. Najcitelnejšie tak koniec vojny na území Československa pocítili práve zbrojárske a textilné podniky.

Dobové zdroje týkajúce sa nezamestnanosti v Československu na začiatku roku 1919 uvádzajú, že k 15. januáru bolo evidovaných 228 000 nezamestnaných, k 15.februáru to bolo už 267 000 nezamestnaných a k 15.marcu približne 256 000 nezamestnaných.²⁵ Posledné číslo je nižšie, pretože sa očakával úbytok počtu nezamestnaných v súvislosti so zahájením jarných poľnohospodárskych prác a povojnových stavebných obnovovacích prác, no očakávaný efekt sa nedostavil. Navyše treba pre upresnenie dodať, že tieto čísla nezahŕňajú nezamestnanosť na Slovensku, kde bola oveľa vyššia ako v českých krajinách. To najmä z toho dôvodu, že na území Slovenska sa ešte nerobila v tomto období štatistika.

S pomerne vysokou mierou nezamestnanosti sa samozrejme zvyšovali i sociálne nepokoje, ktoré však v prvých týždňoch po 28.októbri 1918 boli spočiatku prekryté prevratovým a poprevratovým nadšením. Toto nadšenie však samozrejme neovládlo celú republiku a všetky je národnostné skupiny. Určite nebolo také veľké na Slovensku, kde sa ešte stále zvädzali boje počas preberania územia československými jednotkami a už vôbec ho nezdieľala nemecká alebo maďarská menšina, ktoré sa s novým štátom nestotožňovali. Obyvatelia dúfali, že po vzniku republiky sa uskutočnia aj hlboké sociálne zmeny, ktoré bolo nutné uskutočniť ešte pred vypuknutím vojny. Na to sa spoliehali aj Česi a Slováci žijúci v okolitých krajinách, pretože ich situácia v týchto krajinách sa po vojne väčšinou výrazným spôsobom zhoršila zo sociálneho, ale aj národnostne-menšinového hľadiska. Ako uvádza Zdeněk Kárník, tak toto uvažovanie o lepšej sociálnej perspektíve do budúcnosti v demokratickom a nezávislom Československu zasiahlo ľud v širokom zmysle slova, keď „*Dělníci v průmyslových oblastech a jejich předáci mluvili se samozřejmostí o socializaci průmyslu jako jedině možném prostředku nápravy. Malí i bohatší rolníci a bezzemci i zemědělstí dělníci na velkostatkách, jež byly většinou v rukou aristokratů či mrtvé ruky katolické církve, byli*

²⁴ Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s. 50

²⁵ Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s.50

*přesvědčení, že dostanou v této zemi latifundii (...) konečně velkostatkářskou půdu.*²⁶

Týchto snáh sa samozrejme chopili viaceré politické strany (napr. Československá sociálnodemokratická strana dělnická, Československá strana socialistická, Republikánska strana československého venkova, čiže agrárici), ktoré sa ich niekedy úspešnejšie a niekedy menej snažili presadzovať. Nutnosť zmien si uvedomovali aj vyššie spoločenské vrstvy pozostávajúce z podnikateľov, bankárov, živnostníkov, neľavicovo zameranej inteligencie, ktorých návrhy však boli oveľa menej radikálne a reformné.

Navyše do politiky (keď opadlo porevolučné nadšenie) začali výrazným spôsobom zasahovať aj skupiny hladujúcich ľudí, ktorí zažívali ťažkú ekonomickú a sociálnu situáciu a ktorí pocítili, že po zmene režimu môžu konečne otvorene protestovať. Z uvedeného tak vyplýva, že aj v povojnovom Československu bola situácia taktiež veľmi problematická ako v okolitých krajinách. Mohli sa však v tomto období rozvíjať aj témy týkajúce sa repatriácie, ak celá krajina ešte nebola stabilná? Mohla si nová republika v tomto období dovoliť prijať na svojom území a zároveň tým aj zabezpečiť slušný a hodnotný život svojim občanom, ktorí sa do nej chceli vrátiť v nádeji lepšej budúcnosti? Bola na to všetko pripravená? V prvých týždňoch po skončení vojny na konci roku 1918 sa zdá, že nie. Prvým krokom na uskutočnenie týchto plánov bola v prvom rade stabilizácia situácie. Dôležité tak bolo získať pod úplnú kontrolu celé územie, ktoré Československu po vojne pripadlo (to je dôležité preto, aby sa repatrianti mali vôbec kam umiestniť po ich príchode). V druhom rade bolo nutné stabilizovať politický systém v krajine (to je dôležité preto, aby mohli byť prijaté účinné kroky a opatrenia týkajúce sa repatriácii na tej najvyššej úrovni). No a v treťom rade sa musela stabilizovať aj hospodárska a sociálna situácia, čo bola určite najťažšie a aj časovo najdlhšie splniteľná požiadavka (to je dôležité preto, aby navrátiť sa repatrianti neboli plne závislí od štátnych príjmov, ktoré ešte neboli rozvinuté a neboli ani dostatočné, ale aby sa dokázali zamestnať a užiť si seba a svojich príbuzných, čiže aby si mohli udržať primeranú kvalitu života). Všetko toto mohli ovplyvniť práve exekutívne štátne orgány.

1.4 Vývoj počtu obyvateľov a národnostné zloženie

Výrazným faktorom, ktorý taktiež do značnej miery ovplyvňoval repatričné

²⁶ Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s.55

aktivity bol aj počet obyvateľov Československa a jeho národnostné zloženie. Údaje o týchto položkách väčšinou poskytujú sčítania obyvateľov, ktoré sa pravidelne konali každých 10 rokov v Rakúsko-Uhorsku a tento systém prevzalo aj Československo, ktoré tak prvé súhrnné sčítanie ľudu uskutočnilo k 15.februáru 1921.²⁷ Na základe toho sa tak dalo napríklad porovnať, aký veľký bol vplyv prvej svetovej vojny na obyvateľov regiónu, aké posuny tu nastali.

Podľa posledného celorakúskeho sčítania tak počet obyvateľov Českých zemí v roku 1910 dosahoval skoro 10 150 000. To bol vrchol nárastu počtu obyvateľov, ktorý začal spolu s hospodárskym rozvojom zhruba od 80.rokov 19.storočia. Ďalšie sčítanie, ktoré prebehlo o 10 rokov neskôr, teda v roku 1921 ukázalo, že počet obyvateľov klesol zhruba na rovných desať miliónov. Tento pokles samozrejme spôsobil vojnový konflikt a s ním spojený nedostatok potravín a podvýživa, zlé životné podmienky a rôzne epidémie (napr. už spomínaná epidémia španielskej chrípky).²⁸ Po pripočítaní obyvateľov z územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi tak malo Československo zhruba 13,6 milióna obyvateľov, čo ho podľa počtu obyvateľov radilo medzi stredne veľké štáty. Z jeho susedov mu bolo najbližšie Maďarsko, ktoré malo po sčítaní v roku 1920 vyše 8 miliónov obyvateľov.²⁹

Oveľa prínosnejšie pre našu tému sú však údaje o národnostnom zložení obyvateľstva povojnového Československa. S určitosťou môžeme tvrdiť, že Československo podobne ako jeho predchodca – Rakúsko-uhorská monarchia, bolo mnohonárodnostný štát. Zatiaľ čo v Rakúsko-Uhorsku boli dominantným národom Nemci a Maďari, ktorí ovládali oveľa početnejšie slovanské obyvateľstvo monarchie pozostávajúce z Čechov, Slovákov, Slovincov, Chorvátov, Rusínov, Poliakov, Srbov a taktiež z Rumunov v Sedmohradsku, Bačke a Banáte. Túto pochybnú dominanciu dokazujú napr. údaje z Maďarska ešte pred prvou svetovou vojnou, ktoré jasne dokazujú, že kontinuálne počet obyvateľov, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti v priebehu rokov stúpal. Ich počet tak vzrastal najmä preto, že za Maďara sa považoval každý, kto hovoril maďarským jazykom, hoci etnicky nemal s maďarským národom nič

²⁷ Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s.266

²⁸ Na tomto mieste je však nutné podotknúť, že údaje o sčítaní počtu obyvateľov poukazujú na to, že úbytok zaznamenala len česká časť republiky. Naopak na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi nebol zaznamenaný a to aj napriek tomu, že tieto oblasti aj po prvej svetovej vojne čelili rozsiahlej migrácii svojho obyvateľstva, ktorá bola motivovaná v tomto období hlavne ekonomickými dôvodmi.

²⁹ Štatistické údaje prevzaté z: Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s. 269

spoločné.³⁰

Podľa štatistických údajov o sčítaní obyvateľstva tak napríklad v roku 1880 malo Uhorsko približne 13 749 603 obyvateľov a Maďari (teda obyvatelia používajúci a ovládajúci maďarský jazyk) tvorili 45% z nich (teda zhruba 6 161 455 obyvateľov). Podľa sčítania, ktoré sa uskutočnilo o 20 rokov neskôr, teda v roku 1900 už malo Uhorsko 16 838 255 obyvateľov, pričom Maďari tvorili 51,4% z nich (okolo 8 651 520 obyvateľov). K ostatným národnostiam patrili Nemci (11,9%), Slováci (11,9%), Rumuni (16,6%), Rusíni (2,5%), Chorváti (1,1% - v tomto prípade sa jedná o Chorvátov žijúcich mimo územia Chorvátskeho banátu), Srbi (2,6%) a ostatní (2,0% - z nich najpočetnejšou skupinou boli Židia).³¹

Československá národnostná štruktúra bola podobne zložitá, čo prvýkrát oficiálne potvrdilo už spomínané sčítanie ľudu z roku 1921. Štát bol založený na spojení českého a slovenského národa, ktoré mali vytvoriť jednotný československý národ. V roku 1921 sa teda k českej národnosti prihlásilo približne 6,76 milióna obyvateľov a k slovenskej národnosti približne niečo viac ako 2 milióny obyvateľov. Spolu tak Česi a Slováci tvorili v novej republike skoro 9 miliónov obyvateľov. Ich spojenie bolo racionálne a nutné, pretože pre Československo boli charakteristické početné národnostné menšiny, ktoré boli situované ako v českej, tak aj v slovenskej časti republiky a ktoré neboli celkom stotožnené s povojnovými udalosťami. K najpočetnejšej národnostnej menšine patrili prirodzene Nemci, ktorých bolo približne 3,1 milióna obyvateľov a ktorí boli situovaní najmä v českom pohraničí a na Slovensku v lokálne obmedzených lokalitách Spiša, stredoslovenských banských miest (najmä okolie Kremnice) a v Bratislave. Druhou najpočetnejšou národnostnou skupinou boli Maďari, ku ktorým sa hlásilo skoro 750.000 obyvateľov a ktorí obývali prevažne južné časti Slovenska na dlhej hranici s Maďarskom. Treťou najpočetnejšou skupinou boli Rusíni, ktorých bolo vyše 460.000 a ktorí obývali prevažne územie Podkarpatskej Rusi a časti východného Slovenska v okolí Prešova. K ostatným národnostiam ďalej patrili Židia (početní boli najmä na území Podkarpatskej Rusi, Poliaci, Chorváti, Srbi, Rumuni a iní).³²

³⁰ Do sčítania obyvateľov, ktoré sa uskutočňovalo na území Uhorska sa nezapočítavajú údaje z Chorvátska, ktoré malo vlastnú správu na čele s chorvátskym bánom, ktorý mal určité autonómne postavenie.

³¹ Štatistické údaje o Uhorsku prevzaté z: Irmanová, E.: Maďarsko a Versailleský mírový systém, s.19

³² ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Struktura jiných národností* [online]. 2010, 30.8.2010 [cit.

Z uvedeného národnostného rozvrstvenia spoločnosti tak vyplýva, že repatriácia krajanov späť do Československa by mohla byť československou verejnosťou, ale aj jej politickými predstaviteľmi vnímaná značne pozitívne, pretože by sa tým opäť viac posilnil československý „živel“ a československá identita podporujúca zachovanie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Samozrejme na druhej strane je nutné dodať, že rapatriácia z jednotlivých krajín (ak nepočítame do toho masové presuny československých legionárov z Ruska) sa týkala väčšinou niekoľkých stoviek, maximálne niekoľkých tisícok obyvateľov, ktorí tak výrazným spôsobom do štatistiky zasiahnuť nemohli. Napriek tomu svojou prejavenu snahou vrátiť sa späť do svojej vlasti, kde videli lepšie podmienky pre svoj ďalší život, vytvárali pozitívny obraz o Československu nielen doma medzi československou verejnosťou, ale práve aj v krajinách, kde predtým žili, čo mohlo výrazným spôsobom pôsobiť aj na tamojších obyvateľov.

Ako bolo už v predchádzajúcich odstavcoch spomenuté, tak v rámci stredoeurópskeho regiónu bolo Československo počtom obyvateľov a aj veľkosťou najviac príbuzné Maďarsku. Preto by bolo vhodné pozrieť sa aj na štatistické údaje vyplývajúce zo sčítania obyvateľov, ktoré prebehlo v tejto krajine v roku 1920. Toto sčítanie bolo už šiestym sčítaním, ktoré prebehlo na území Maďarska, no ktoré bolo poznačené najmä nedostatkom finančných prostriedkov na jeho bezproblémové a úplné realizovanie a následne z toho vyplývajúceho aj nedostatkom dostatočného technologického vybavenia. Ak si totiž uvedomíme historický kontext obdobia, v ktorom sa odohrávalo, tak od konca vojny v novembri 1918 do apríla 1920, kedy sa sčítanie uskutočnilo zažilo Maďarsko jedno z najbúrlivejších období svojej modernej histórie. Po skončení vojny a po dezilúzii z rozpadu tzv. Veľkého Uhorska zažila krajina krátku liberálno-demokratickú vládu Mihályi Károlyiho, ktorú po sociálnych nepokojoch a katastrofálnej životnej úrovni v krajine spôsobenej výsledkami vojny vystriedala bolševická vláda Bélu Kuna, ktorý sa postavil na čelo Maďarskej republiky rád, ktorej sa podarilo zaútočiť aj na územie Československa. Tento režim však opäť pretrval len niekoľko mesiacov a ku koncu roka 1919 bol v krajine opäť nastolený poriadok pomocou Národnej armády pod vedením posledného vrchného veliteľa

Rakúsko-uhorského vojnového námorníctva Miklósa Horthyho³³, ktorý bol počas celého medzivojnového obdobia regentom Maďarského kráľovstva, ako znel vtedajší oficiálny názov krajiny. Výrazný vplyv na sčítanie ľudu mala okrem týchto zlomových historických udalostí aj Trianonská mierová zmluva prijatá v júni 1920, ktorou dohodové mocnosti definitívne potvrdili územné zmeny týkajúce sa hraníc Maďarska a zabránili tak opätovnému obnoveniu tzv. Veľkého Uhorska.

Ak by sme sa teda konkrétne pozreli na výsledky sčítania z roku 1920, tak zistíme, že na území Maďarsko podľa sčítania žilo k tomuto roku 7 986 875 obyvateľov. Z nich sa približne 89,6% (konkrétne 7 155 973 obyvateľov) hlásilo k maďarskej národnosti, 6,9% (550.062) k nemeckej národnosti, 1,8% (141.877) k slovenskej národnosti, 0,7% (58.931) k chorvátskej národnosti a zhruba 1% k ostatným národnostiam.³⁴ Z uvedených údajov tak vyplývajú dve veci podstatné pre situáciu v Československu. Keďže Maďari tvorili v Maďarsku jednoznačné väčšinové obyvateľstvo (mali 89,6% podľa dobových údajov), tak nemuseli čeliť výrazným protimaďarsky naladeným menšinám na území svojho štátu, ktoré by s ním neboli stotožnené. Podľa toho bola zameraná aj ich politika voči národnostiam, ktorá sa začala uplatňovať najmä po stabilizácii maďarskej politickej scény po roku 1920 po nástupe regenta M.Horthyho a ministerského predsedu Istvána Bethlena a ktorá sa zamerala najmä na podporu a udržiavanie kontaktov s maďarskými menšinami v okolitých štátoch. Druhou vecou bolo to, že slovenská menšina pobývajúca v Maďarsku tvorila len približne 2% obyvateľov³⁵, čiže v rámci miestnych pomerov nepatrila medzi najpočetnejšie (navyše väčšinou bola situovaná na juhu krajiny v Békešskej župe a taktiež v okolí Budapešti) s veľkým vplyvom, ktorý by mohol byť využitý nejakým spôsobom.

³³ Viac k povojnovému vývoju v Maďarsku in. Irmanová,E.: Maďarsko a versailleský mírový systém, s.105-140

³⁴ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL. *A magyarországi népszámlálások története* [online]. 2011 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z:

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszag_i_nepszamlalások_tortenete

³⁵ V tomto prípade si je však nutné uvedomiť, že maďarské sčítanie obyvateľstva sa konalo až v roku 1920, kedy už repatriácie prebiehali v plnom prúde, preto počet obyvateľov slovenskej národnosti mohol byť v predchádzajúcich rokoch vyšší. Navyše v chaose, ktorý spôsobili výboje Maďarskej republiky rád a predtým demokratická revolúcia M.Károlyiho bolo len veľmi ťažké z maďarskej strany sledovať pohyb obyvateľstva. A taktiež nie všetci Slováci sa mohli prihlásiť k slovenskej národnosti (to mohlo byť spôsobené viacerými dôvodmi, jednak ich strachom alebo aj tým, že po dlhých desaťročia pobytu v krajine sa cítili byť Maďarmi). Preto ak aj títo obyvatelia požadovali o repatriáciu musel sa v prvom rade v Československu zistiť ich český alebo slovenský pôvod.

Pre krátke porovnanie štatistiky o obyvateľoch ostatných krajín, ktorými sa práca zaoberá je vhodné uviesť stručné údaje. V prípade Rakúska by však do časového rámca príliš nezapadali, pretože prvé povojnové sčítanie obyvateľov sa odohralo až v roku 1923, kedy krajina v predchádzajúcich rokoch taktiež ako Maďarsko prešla viacerými zmenami. Podľa tohto sčítania obyvateľov žilo v Rakúsku 6 760 000 obyvateľov.³⁶ Po rozpade monarchie tak prirodzene k najpočetnejším menšinám patrili Slovinci žijúci v Korutánsku, Maďari obývajúci územie Burgenlandu, ďalej Chorváti, Česi, Židia a ostatní. V tomto období tak v Rakúsku dominovali slovanské menšiny, o čom svedčí aj novinový článok, ktorý bol vydaný dňa 15.2.1922 v česky písanom Vídeňskom deníku, v ktorom sa tvrdí, že „*Ve čísle tedy množném jsou totiž menšiny v Rakousku nejprve slovanské: zejména československá, slovinská, srbochorvátska, potom i jiné, zvláště židovská.*“³⁷

V Poľsku sa taktiež sčítanie ľudu uskutočnilo podobne ako v Československu v roku 1921. Podľa sčítania žilo v tomto roku v krajine približne 27 177 000 obyvateľov, z ktorých Poliaci tvorili 68,9%. K najpočetnejším menšinám patrili Ukrajinci, Židia, Rusíni a Bielorusi. Česi alebo Slováci žili prevažne na juhu krajiny v Sliezskom a Krakovskom vojvodstve.³⁸

Z uvedených štatistických údajov zo susedných krajín Československa tak vyplýva, že ani Česi a ani Slováci v nich nepatrili k najpočetnejším národnostným menšinám. Druhý fakt, ktorý je z nich možné vyvodiť je ten, že väčšinou žili v hlavných mestách týchto krajín, v blízkosti hraníc s Československom alebo v určitých lokalitách, v ktorých sa usadili ešte v minulom storočí (to je najmä prípad Maďarska). Napriek tomu všetkému však boli repatrianti pre Československo dôležití, pretože viacerí z nich sa chceli vrátiť naspäť do svojej, teraz už nezávislej, vlasti. To, akým spôsobom ich návrat prebiehal, čo všetko mu predchádzalo, resp. čo všetko stálo za ich odchodom a ako sa vôbec do oblastí, z ktorých sa chceli vrátiť dostali, bude predmetom záujmu nasledujúcej kapitoly.

³⁶ STATISTIK AUSTRIA. *Bevölkerung nach demographischen Merkmalen* [online]. 2011, 11.2.2013 [cit.2013-03-24].Dostupné z : http://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/volkszaehlungen_registerzaehlungen/bevoelkerung_nach_demographischen_merkmalen/index.html?ssSourceSiteId=null

³⁷ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha, fond Vyslanectví Vídeň 1918-1939, politické zprávy, Menšiny v Rakousku, novinový článok ve Vídeňských listech ze dne 15.2.1922, k.č. 2

³⁸ GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY. [online]. 2013 [cit. 2013-04-05]. Dostupné z: http://www.stat.gov.pl/gus/ludnosc_PLK_HTML.htm

2. Česi a Slováci v okolitých krajinách ako emigranti a re-emigranti

2.1 Príčiny vyst'ahovalectva krajanov

Ako bolo už v úvode viackrát spomínané, tak strednú Európu by sme mohli zaradiť k regiónom, ktoré v priebehu 19.storočia, ale hlavne na prelome 19. a 20.storočia a taktiež v prvých zhruba 15 rokov do začiatku prvej svetovej vojny zažívala jednu z najväčších vyst'ahovaleckých vln na európskom kontinente. Cieľom tejto časti práce však nie je zmapovať celý priebeh tohto vyst'ahovalectva, ktoré smerovalo do rôznych krajín, ale pre lepšie uvedenie do problematiky repatriácii, ktoré po vojne Československo začalo uskutočňovať, je nutné aspoň stručne vysvetliť, prečo vôbec Česi a Slováci do iných krajín odchádzali.

Český historik Jaroslav Vaculík, ktorý sa zaoberá problematikou vyst'ahovalectva a aj návratu do vlasti vo svojej knihe s názvom *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, ktorá vyšla v roku 2002, rozdeľuje príčiny emigrácie do dvoch hlavných skupín. Jednu tvorí tzv. náboženská emigrácia, ktorej začiatok datuje už do roku 1547 a stotožňuje ju s odbojom českých stavov proti Ferdinandovi I. Habsburskému.³⁹ Pre tému a vymedzenie našej práce je však oveľa dôležitejšia druhá kategória emigrácie, ktorú nazýva hospodárska. Tú je už oveľa ťažšie jasne časovo definovať, pretože na ňu vplývalo množstvo faktorov. „*Emigrace z českých zemí z ekonomických důvodů je záležitostí 19. a 1. poloviny 20.století. Stěhovali se lidé v produktivním věku, zvláště mezi 20-40 lety, Češi více než sudetští Němci, lidé z měst i venkova.*“⁴⁰

Ich vyst'ahovalectvo smerovalo najmä z oblasti južných Čiech a južnej Moravy do Viedne a Dolného Rakúska, z oblasti Krušných hôr a severných Čiech cez Sliezsko ďalej do Poľska alebo Nemecka, no taktiež vyst'ahovalecké vlny smerovali aj do Uhorska, Halíča, Banátu, Ruska, na Balkán do Chorvátska, Slavónska a Srbska alebo potom ďalej mimo región strednej Európy. Navyše dôležitým bodom je prelom 19. a 20.storočia, keď ešte v 19.storočí (hlavne v jeho prvej polovici) „*(...) stěhování probíhalo v rámci habsburské monarchie, především do Vídně a do dolních Uher, zvláště pak do prostoru tehdejší Vojenské hranice, kterou úřady osídlovaly zemědělci,*

³⁹ Viac o problematike náboženskej emigrácie In.: Vaculík,J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, s. 6- 9

⁴⁰ Vaculík,J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, s. 10

kteří měli zároveň plnit strážní funkci.“⁴¹ To sa však v druhej polovici 19. storočia a hlavne na prelome storočí zmenilo a vysťahovalectvo sa zameralo na iné regióny a dokonca aj kontinenty. Nepochybne túto zmenu môžeme prisúdiť najmä technologickému rozvoju, ktorý na začiatku 20.storočia nastal v doprave, ktorá sa stala efektívnejšia a hlavne rýchlejšia, čím sa vlastne skrátili vzdialenosti medzi jednotlivými krajinami a aj kontinentmi. No napriek tomu naďalej ostalo najmä cestovanie do zámoria veľmi drahou záležitosťou a teda pre mnohých vôbec nerealizovateľnou.

Vaculík uvádza, že do začiatku prvej svetovej vojny sa „(...) z českých zemí vysťahovalo asi 1,2 mil.osob, z toho byl milion Čechů. Asi 400 tis.osob odešlo do Dolních Rakous, skoro stejný počet do USA, asi 200 tis.do Německa, menší počty do Uher, Ruska a na Balkán.“⁴² Tieto jeho štatistické údaje však nezahŕňajú aj vysťahovalectvo zo Slovenska, ktoré skôr smerovalo hlavne do južnejších oblastí Uhorska a do USA, takže ak by sme jeho čísla vzťahli na Československo dohromady, tak by boli oveľa vyššie.

Pre takéto vysťahovalectvo bolo typické, že dochádzalo skôr k odchodu väčších skupín ľudí s rovnakým sociálnym postavením, s rovnakou hospodárskou situáciou, s väčšinou rovnakým náboženským vierovyznaním a taktiež boli väčšinou v nejakom vzájomnom príbuzenskom vzťahu. Práve to im umožnilo potom v novej krajine a úplne novom a cudzom prostredí prekonať počiatočné problémy z určitého vylúčenia. Táto ich vzájomnosť medzi nimi pretrvala až do obdobia ich návratu prostredníctvom repatriácii do Československa a stala sa tak pomerne zložitým problémom na riešenie pre československé inštitúcie. Keďže sa jednalo už o ďalšie generácie, musel sa (a niekedy to bolo takmer nemožné) dosvedčiť český alebo slovenský pôvod repatriantov, muselo sa im priznať ich domovské právo najčastejšie v obci odkiaľ pochádzali ich predkovia.⁴³

Navyše pre dokreslenie sociálneho postavenia skupín, ktoré odchádzali Vaculík dodáva, že „(...) stěhovaly se většinou chudší, ale nikoliv pauperizované sociální

⁴¹ Vaculík,J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 10

⁴² Vaculík,J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 10

⁴³ Veľmi problematický sa javil aj návrat repatriantov do Československa, ktorí sa vysťahovali v priebehu prvých rokov 20.storočia. Tu bolo dokazovanie ich štátnej príslušnosti k Československu oveľa jednoduchšie, no problém nastal s ich potomkami, pretože československá legislatíva tvoriaca sa od roku 1918 ešte v prvých mesiacoch československej nezávislosti jasne nevedela určiť, či aj na ich deti automaticky prechádza československé štátne občianstvo rodičov (ak ho tí vôbec majú), alebo či získavajú občianstvo krajiny, v ktorej sa narodili alebo v ktorej už dlhodobo žijú. Všeobecne problém občianstva v prvých povojnových mesiacoch bol vo všetkých krajinách v oblasti veľmi obtiažne riešiteľný.

*skupiny obyvateľstva, ti, ktorí mali alespoň na dopravu a počátek života v cizine. Do vystěhovaleckého proudu se včleňují i značně zámožní jedinci, kteří si do ciziny přinesli nějaký kapitál. Nejchudší obyvatelé odejít nemohli, protože neměli dostatek prostředků na cestu.*⁴⁴ Na základe uvedenej citácie by sme tak mohli tvrdiť, že v rámci vtedajšej Rakúsko-uhorskej monarchie sa sťahovali tí menej majetní, ktorí však mali určité prostriedky na to, aby na novom mieste mohli začať svoj nový život. Väčšinou sa však stávalo, že tieto potrebné finančné prostriedky pre nový začiatok získali predajom všetkého svojho majetku. To sa opäť ukázalo ako veľký problém pri repatriáciách, ktoré sa od roku 1918 do Československa začali uskutočňovať. Problémom bolo totiž to, kam týchto repatriovaných občanov umiestniť, kde ich ubytovať, kde ich zamestnať, keď často krát majetky, ktoré vlastnili po celé generácie predali oni sami alebo ešte ich predkovia. Tento problém malo riešiť prioritne ministerstvo sociálnej starostlivosti, ale ako ukáže ďalšia kapitola, aktívne sa do jeho riešenia zapájali aj iné štátne alebo aj neštátne inštitúcie.

Druhý fakt, ktorý by sme mohli z vyššie uvedenej citácie vyvodiť je ten, že tí zámožnejší vystěhovatelia väčšinou odchádzali do zámoria, pretože mali na to určitý finančný kapitál, ktorý bol dostatočne veľký na to, aby im dokázal zabezpečiť ich cestu a aj začiatok ich života. Nie je preto náhodou, že sa v priebehu prvých rokoch 20.storočia práve v USA začal nebyvalou mierou rozvíjať český a slovenský spolkový život, že práve v USA vznikali viaceré české a slovenské spolky, pretože väčšina ich členov mala dostatočné finančné prostriedky (ale taktiež zároveň aj dostatočné vzdelanie a spoločenské postavenie) na to, aby ich činnosť mohla podporovať.

Samozrejme, že toto tvrdenie sa nedá celkom zovšeobecňovať, teda aj medzi týmito vystěhovalcami boli výnimky, no „(...) české vystěhovalectví do Ameriky si uchovávalo svou rodinnou podobu; Češi hledali v Americe svůj domov a bylo mezi nimi málo sezónních dělníků. Procento nekvalifikovaných pracovníků bylo malé. (...) Češi nehledali obživu ani v těžkém průmyslu, v sezónní či podomní práci. Provozovali nejrůznější remesla – byli mezi nimi krejčí, hospodští, drobní obchodníci, truhláři, výrobci pian i muzikanti. (...) Čeští přistěhovanci se povětšinou ucházeli o udělení amerického občanství a dávali se zapisovat do voličských seznamů; v tomto se lišili od

⁴⁴ Vaculík, J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 11

příchozích z jiných etnik.“⁴⁵ Z uvedenej citácie je dobre viditeľná ich sociálna situácia a spoločenský status, ktorý si upevnili v novom prostredí a ktorý im umožnil sa neskôr aj politicky angažovať. Slováci v tomto ohľade za Čechmi zaostávali, pretože väčšinou pochádzali zo skromnejších hospodárskych, sociálnych aj vzdelanostných pomerov a preto väčšinou v USA pracovali práve v ťažkom priemysle, v baniach alebo v poľnohospodárstve. No aj napriek tomu sa im podarilo rozbehnúť svoj spolkový život a potom spoločne s Čechmi aktívne zasahovať a vplývať na vývoj v Rakúsko-Uhorsku pred vojnou a hlavne počas jej priebehu. Táto krátka odbočka do prostredia českých a slovenských vystaňovalcov v USA mala ukázať ako rôzne postavenie vystaňovalcov môže ovplyvňovať charakter ich činnosti v ďalších rokoch a prípadne vplývať aj na ich túžbu po návrate do vlasti, v ktorej sa medzi tým značne zmenila situácia.

Zlomovým rokom pre vystaňovalctvo sa stal rok 1914, teda rok, v ktorom vypukla prvá svetová vojna, ktorá logicky obmedzila vystaňovalecký prúd smerujúci vtedy ešte z Rakúsko-Uhorska. Jednak vojnové udalosti znemožnili cestovanie a jednak sa ešte viac sprísnil podmienky pre pohyb osôb a najmä pre ich vystaňovanie, pretože vojnové hospodárstvo potrebovalo každú pracovnú silu. V tomto období však môžeme sledovať jeden zaujímavý trend, ktorý sa prejavil najmä u našich krajanov žijúcich v USA a taktiež u krajanov žijúcich v cárskom Rusku a ktorý do istej miery súvisí aj s problematikou repatriácie. Ešte pred vypuknutím vojny bola väčšina českých alebo slovenských spolkov (napr. Česko-americká národná rada, Československý pomocný spolok) zamerané protirakúsky a protivojnové.⁴⁶ Navyše ako je všeobecne známe, tak USA vstúpili oficiálne do prvej svetovej vojny až v roku 1917 a preto pred týmto rokom „(...) mnoho českých dobrovoľníku odcházelo do Kanady a zde vstupovali do britské nebo francouzské armády.“⁴⁷ Práve takýmto spôsobom sa mohli potom dostať na bojiská v Európe a tým sa priblížiť aj k svojmu rodisku a prispieť tak k porážke monarchie a vzniku nových nezávislých štátov.

Na tomto mieste je vhodné dodať, že s koncom prvej svetovej vojny a vznikom Československa samozrejme vystaňovalctvo neskončilo a muselo mu čeliť aj

⁴⁵ Hájková, D.: „Naše česká věc“, s. 9-10

⁴⁶ Takéto jednoznačné zameranie sa však netýkalo všetkých spolkov. Ako uvádza J. Vaculík, tak pred začiatkom prvej svetovej vojny boli Česi žijúci v USA rozdelení do množstva spolkov podľa toho, či boli katolíci alebo protestanti, socialisti alebo pokrokovári. Navyše spočiatku katolíci a ani socialisti nemali vo svojom programe požiadavku na rozbitie Rakúsko-uhorskej monarchie. Viac o tejto problematike In.: Vaculík, J.: Česi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 18-19

⁴⁷ Vaculík, J.: Česi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 19

medzivojnové Československo podobne ako všetky ostatné krajiny. No jeho samotný vznik však vytvoril určitú nádej, ktorá všetkým českým a slovenským krajanom žijúcim za jeho hranicami dávala možnosť vrátiť sa naspäť do svojej vlasti, ktorá sa zmenila. Navyše v niektorých prípadoch sa stalo, že vznik Československa znamenal zlepšenie postavenia Čechov a Slovákov žijúcich v iných krajinách. To sa však týkalo najmä krajín, ktoré boli spojencami Československa, presnejšie by sa dalo povedať krajín Malej dohody, teda najmä Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Rumunska. Napríklad po vzniku Československa a aj Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov v roku 1918 „(...) došlo k zakládání českých škol, spolků, novin, část krajanů měla československé státní občanství. Kulturní a osvětový život Čechů a Slováků v Jugoslávii dostal svou plnou organizační formu (...)“⁴⁸

Dokonca zmena nastala aj v Rakúsku, ale až v priebehu júna 1920, kedy bola medzi Československom a Rakúskom podpísaná už spomínaná brnenská zmluva, ktorej články „(...) upravovaly právní možnosti zřizování soukromých škol a závazky veřejných škol s menšinovým jazykem.“⁴⁹ Naopak v iných krajinách (najmä v Maďarsku a čiastočne aj v Rakúsku do roku 1920) museli Česi a Slováci (tých sa to týkalo teda najmä v Maďarsku) čeliť ťažkej životnej a hospodárskej situácii a útlaku zo strany štátnych inštitúcií, domácich obyvateľov, zamestnávateľov alebo iných skupín.

2.2 Potreba reemigrácie po prvej svetovej vojne a s tým spojené problémy

Práve z týchto príčin sa hneď po skončení prvej svetovej vojny a po vzniku nástupníckych štátov po Rakúsko-uhorskej monarchii začalo hovoriť o reemigrácii späť do pôvodnej vlasti. Táto myšlienka pritom nebola ničím novým a prevratným, pretože aj tak väčšinou vystaňovalci odchádzali do cudziny s predstavou určitej dočasnosti ich pobytu v inoetnickom prostredí. Táto dočasnosť bola najčastejšie naviazaná na zlepšenie hospodárskych a sociálnych pomerov vo svojej vlasti, ktoré by im neskôr umožnili návrat. V menšej miere sa týkali zmeny náboženských, politických alebo národnostných pomerov.

Spočiatku prevládali celkom idealistické predstavy o reemigrácii, ktoré súviseli s eufóriou, ktorá vypukla krátko po vzniku Československa. Tieto predstavy tak ešte celkom nepočítali s problémami, ktoré by príchod reemigrantov po repatriácii mohol

⁴⁸ Vaculík, J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s.26

⁴⁹ Vaculík, J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 22

priniesť. Preto už napríklad na začiatku januára 1918 štátoprávny pokrokár Dr. Antonín Hajn v Neodvislosti písal, že „ *Zda osvobození českých zemí nebude i samovolným kouzelným heslem reemigrace, zpětného stěhování do vlasti? (...) Zda nová správa českého národa nedovede si zavolati z ciziny všechny zdatné a věrné syny k práci na domácí půdě a do služeb svému vlastnímu státnímu ústrojí?*“⁵⁰ Samozrejme, že po vojne bolo potrebné obsadiť množstvo miest v štátnej správe, v podnikoch, doprave, poľnohospodárstve, no treba brať do úvahy aj ten fakt, že v priebehu roku 1918 a potom ešte aj v ďalších rokoch až do roku 1920 sa do Československa nevrátili ešte všetci jeho legionári a vojaci bojujúci v iných armádach (a najmä tej rakúsko-uhorskej). S ich príchodom sa počet týchto voľných miest neustále znižoval a spolu s tým paralelne narastala aj nezamestnanosť, ako bolo ukázané ešte v prvej kapitole.

V prvých mesiacoch po vojne sa tak zdalo, že reemigrácia krajanov je tým správnym krokom, no nebrali sa ešte do úvahy faktory, ktoré môže so sebou priniesť alebo faktory, ktoré sa už v spoločnosti začali vytvárať a ktoré sa tak mohli ešte viac prehĺbiť. Jedným z nich bola narastajúca nezamestnanosť a následné zhoršovanie sociálnej situácie obyvateľstva. Ďalším však bol aj problém umiestnenia týchto repatriantov v Československu, čomu sa bude venovať nasledujúca časť. Jednou z možností ako ho vyriešiť bola prebiehajúca pozemková reforma, ktorá mala získať do štátneho vlastníctva od súkromných vlastníkov pôdy, ktorú by štát mohol následne prerozdeľovať. Pozemková reforma sa tak stala ďalším výrazným faktorom v diskusiách o návrate repatriantov späť do Československa.

2.3 Vplyv pozemkovej reformy na repatriáciu

Niektorí historici, ako napríklad Zdeněk Kárník, ktorý čerpá aj z práce Ferdinanda Peroutky Budování státu, považujú československú pozemkovú reformu skôr za revolúciu, keď tvrdia, že „*Nikoliv jen změna vládního systému 28.října 1918, také celá pozemková reforma byla částí národní revoluce... Československá revoluce tak stojí na třech pilířích, jimiž byly státní převrat, pozemková reforma a přijetí ústavy.*“⁵¹ Je faktom, že československá pozemková reforma v porovnaní s ostatnými pozemkovými reformami prebiehajúcimi v regióne bola jedna z najradikálnejších. Jedna z najumiernenejších naopak prebehla v susednom Poľsku, kde bola väčšina obyvateľov

⁵⁰ Vaculík, J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti, s. 35

⁵¹ Peroutka, F.: Budování státu, s. 563-564

naviazaná na pôdu, čo vytváralo veľmi tradicionalistickú a nedotknuteľnú väzbu, na základe ktorej sa pozemková reforma týkala zhruba len 10% pôdy. Dokonca v Maďarsku prvá povojnová vláda M.Károlyiho pozemkovú reformu ani neuskutočňovala a odhodlal sa k nej až Béla Kun, ktorý ju začal uskutočňovať nepremyslene a masovo, čo vyvolávalo u veľkých majetkových vlastníkov obavy.

Naopak v Československu a hlavne v jeho českej časti sa ešte pred vypuknutím vojny dostali do určitej rovnováhy časti spoločnosti naviazané na poľnohospodárstvo a časti spoločnosti naviazané na priemysel (to sa o vtedajšom Slovensku a Podkarpatskej Rusi nedá povedať, pretože tam jednoznačne skoro až do polovice 20.storočia dominovalo poľnohospodárstvo). Túto rovnováhu však narušila práve pozemková reforma, ktorá vhodnejším prerozdelením pôdy chcela posilniť práve obyvateľstvo naviazané na poľnohospodárstvo. Ako bolo už spomínané, tak československá pozemková reforma uskutočňovaná prostredníctvom Štátneho pozemkového úradu hlavne s podporou agrárnikov, bola v rámci Európy jedna z najradikálnejších, pretože pod ňu spadala až jedna tretina všetkej obhospodarovanej pôdy.

Čo sa týka konkrétnych čísel pre lepšie dokreslenie situácie, tak boli zabierané veľkostatky a ich pôda od výmery 250 až 500 ha (tých bolo najviac až 786) až po výmeru nad 100.000 ha (ten bol len jeden, ale tvoril až 6,5% z celkovej zabranej pôdy). Celkovo sa tak zabralo vyše 4 066 221 ha pôdy (z toho približne 1 310 000 ha tvorila poľnohospodárska pôda), pričom 53,9% z nich pochádzalo od aristokracie, 12,5% od katolíckej cirkvi a 7,5% od občianskeho veľkostatku.⁵²

Štát tak získal legitímnym spôsobom obrovský majetok, s ktorým mohol hospodáriť a ktorý mohol prerozdeľovať. Prerozdelených bolo okolo 44,3% pôdy najmä mestám alebo rôznym organizáciám (rôzne športové a telovýchovné jednoty, družstvá, sokolovny a podobne). Zvyšok sa vrátil pôvodným vlastníkom, aby sa zachovala činnosť veľkostatkov, pretože ak by zanikli, tak by to československému hospodárstvu spôsobilo značné škody.

Prerozdelená pôda bola veľmi cenená najmä pre mestá a obce, ktoré na začiatku 20.rokov trápil akútny bytový problém a tak pôdu nevyužívali primárne na poľnohospodárstvo, ale skôr ako stavebné parcely na vybudovanie nových bytov. To sa

⁵² Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s. 465 - 471

Uvedené číselné údaje sú platné len pre české krajiny, do roku 1930 bolo aj na Slovensku zabratých približne 29% pôdy a v Podkarpatskej Rusi okolo 16%.

týkalo hlavne väčších miest a samozrejme najväčší problém s tým mala Praha. Práve do takto novovybudovaných obytných štvrtí, by sa mohli prisťahovať noví obyvatelia a medzi nimi aj repatrianti zo zahraničia. Zdanlivo sa tak aj prostredníctvom pozemkovej reformy vytvárali predpoklady pre návrat českých a slovenských vystaňovalcov.

No už vtedajšia Kramářova vláda si napriek počiatočnému optimizmu a eufórii uvedomovala, že tento proces nebude taký jednoduchý a začala rozlišovať medzi repatriantami z jednotlivých krajín. Najlepšiu pozíciu mali Česi a Slováci žijúci v nástupníckych štátoch po Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorí ako už bolo spomínané v úvode sa s koncom vojny zo na deň stali cudzincami v krajinách, kde žili a ktorí mali k Československu určitú väzbu. Taktiež ich hospodárska a sociálna situácia bola lepšia v porovnaní s krajanmi, ktorí žili na východ od Československa, teda na území bývalého cárskeho Ruska a ktorí prejavili ochotu vrátiť sa späť do Československa. Preto už napríklad 2.5.1919 na zasadaní Kramářovej vlády padlo uznesenie o tom, aby „... *pokud se týče Čechů usedlých ve východní Haliči, Volyňsku atd., nesluší se podporovati jejich snahu směřující snad k návratu na území Československé republiky, nýbrž naopak (...) dlužno působiti, aby tyto rodiny, kteréž mají na území bývalého Ruska nemovitý majetek a obživu a jsou tamějšími příslušníky, ukvapeně se nezbavovali svého majetku a nevydávaly se všanc nebezpečí, že stržené peníze za prodaný nemovitý a jiný majetek budou vzhledem ke světovému posuzování ceny ruských a ukrajinských peněz majetkem velmi pochybným, následkem čehož by tyto rodiny vysazeny byly v Československé republice svízelnému životu, který by i přes nejlepší vůli nemohl býti vzhledem k dosavadním stísněným poměrům hospodářským, finančním, zásobovacím, ubytovacím, atd. zlepšen.*“⁵³ Z uvedenej dlhšej citácie z uznesenia vlády Karla Kramáře vyplýva hneď niekoľko vecí. Poukazuje sa v nej na to, že v priebehu roku 1919 situácia v Československu stále nebola stabilizovaná a že krajina naďalej zápasila so spomínanými problémami (bytové, finančné, ...), ktoré museli štátne orgány riešiť. Druhou vecou je to, že v rámci medzinárodných udalostí, ktoré sa po vojne odohrali a hlavne vďaka občianskej vojne, ktorá na území bývalého cárskeho Ruska prebiehala, bola tamojšia mena znehodnotená, čo vytváralo značne nevýhodnú situáciu pre ľudí, ktorí sa chceli z týchto území vystaňovať. Samozrejme, že aj v Rakúsku alebo Maďarsku ako porazených štátoch po vojne nebola situácia najlepšia, no voči Čechom a

⁵³ Vaculík, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s.10

Slovákovi, ktorí v nich žili, neboli adresované žiadne podobné výzvy. No a treťou vecou je to, že v danom období ešte Československo nedokázalo garantovať svojim prichádzajúcim občanom životné podmienky na dostatočnej úrovni, pretože proces repatriácie ešte nebol naplno rozbehnutý a premyslený a nezapájali sa do neho v dostatočnej miere všetky inštitúcie, ktoré v tomto procese zohrávali významnú úlohu.

Uvedené prehlásenie sa týkalo individuálnej reemigrácie, ktorá okrem Ruska prebiehala aj z ostatných krajín a ktorú je pomerne obtiažne identifikovať a spočítať. Počas existencie Prvej republiky sa však stretávame aj s príkladmi kolektívne organizovanej repatriácie do Československa, ktoré úzko súviseli práve s uskutočňovanou pozemkovou reformou.

2.4 Organizovaná repatriácia prostredníctvom Kostnickej jednoty

Jedna z možností kolektívnej repatriácie českých krajanov do Československa sa začala riešiť hneď na začiatku 20. rokov. Stojí za ním Kostnická jednota, ktorá bola súkromnou náboženskou evanjelickou organizáciou, ktorá mala záujem sprostredkovať návrat českých evanjelikov späť do vlasti, pričom sa odkazovala na odčinenie dôsledkov Bielej hory a celú akciu zároveň chápala ako vyrovnanie historickej krivdy. V skutočnosti sa však neobracala na potomkov pobielohorských emigrantov, ale na potomkov emigrantov, ktorí odišli z českých krajín v priebehu druhej polovice 18. storočia. Ich odchod tak nemal náboženský, ale skôr hospodársky charakter. Táto akcia získala hneď podporu v Národnej rade československej, v ktorej sa už v priebehu roku 1919 podpredseda jej zahraničného odboru vyjadril, že „(...) je naša povinnosť umožniť potomkům českých emigrantů návrat do volné osvobozené vlasti“⁵⁴, pričom zároveň požadoval, aby im bol pridelený jeden so skonfiškovaných veľkostatkov. Túto jeho argumentáciu hneď prijali za svoju aj predstavitelia Kostnickej jednoty, na ktorej čele ako predseda stál doktor Lukl a ktorý v jej mene požadoval od Národnej rady československej, ministerstva zahraničných vecí, ministerstva financií a Štátneho pozemkového úradu súčinnosť pri tejto akcii a taktiež žiadal aj jej podporu, ktorá mala byť finančná, ale aj morálna.

Od roku 1921, kedy bola už nová Republika postupne stabilizovaná, etablovaná a zabezpečená, hranice už boli ujasnené a povojnová neistá doba končila vstupom do

⁵⁴ Vaculík, J.: Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů, s.10

obdobia hospodárskej prosperity, sa začali pripravovať plány, aby sa do formujúceho štátneho rozpočtu na ďalší kalendárny rok zaradila aj väčšia finančná položka, ktorá by pomohla Kostnickej jednote zorganizovať kolektívny návrat repatriantov. Pri tej príležitosti v roku 1921 zaslal doktor Lukl list Dr. Edvardovi Benešovi, kde ho žiada, aby pri rokovaniach o pripravovanom štátnom rozpočte presadil aj finančnú čiastku určenú pre Kostnickú jednotu, ktorá by prostredníctvom nej mohla pre repatriantov zriadiť osadu s názvom Újezd Komenského. Argumentoval navyše tým, že pri príležitosti 250. výročia úmrtia Jana Amosa Komenského sa Národné zhromaždenie republiky Československej uznieslo 17.11.1920 „uskutočniť repatriáciu potomkov českých emigrantov a založiť z ich rodín obec Újezd Komenského, na počesť a pamiatku Učiteľa národov.“⁵⁵ K zdôvodneniu príspevku na návrat sa Kostnická jednota vracia do pobielohorských čias v 17.storočí, keď „(...) v dobách pobělohorských s pláčem a bolestí odešlo z Čech mnoho tisíc nejlepších a nejzdatnějších synů národa, mezi nimi též poslední biskup Českobratrské, Jan Amos Komenský. V cizine založili českí exulanti české obce a sbory (...) a zachovali se všemi starými tradicemi svých otců a praotců také živé národní vědomí a rodný jazyk český.“⁵⁶ Ďalej v zdôvodnení uvádza, že aj napriek vzdialenosti udržiavali so svojou vlasťou kontakt, ktorý sa v 20.storočí ešte viac zintenzívnili, pričom čelil nemalým problémom, ktoré vyplývali z pomerov v štátoch, v ktorých títo českí exulanti žili. Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa okamžite hlásili do spojeneckých armád alebo do budovaných československých légii (samozrejme, ak im to situácia umožňovala), aby si splnili svoju povinnosť. Podľa slov Edvarda Beneša, ktoré predniesol v roku 1919 „Byl v tom jistě kus spravedlivosti dějin, že českí emigranti, vedeni svým presidentem Masarykem, mohli tímto způsobem splatiti utrpení a zoufalství velikých našich exulantů pobělohorských, vedených našim velikým Komenským.“⁵⁷ Preto bolo podľa Kostnickej jednoty celkom prirodzené, že po skončení vojny a po „československej revolúcii“, teda po vzniku samostatného Československa na konci októbra 1918, sa medzi týmito krajanmi začali ozývať hlasy volajúce po návrate späť do slobodnej vlasti, čo deklarovali svojimi zástupcami na viacerých

⁵⁵ Vaculík, J.: Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů, s.10

⁵⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12.února 1924, k.č. 50

⁵⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12.února 1924, k.č. 50

oficiálnych československých oslavách prebiehajúcich už od roku 1919 (zúčastnili sa napr. osláv pri výročí popravy vodcov protihabsburgského povstania na Staroměstskom námestí v Prahe). Zároveň tak získavali podporu československej vlády, ktorá im prostredníctvom ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša⁵⁸ sľúbila morálnu a hmotnú pomoc.

Po získaní podpory od československej vlády, Národného zhromaždenia a ministra Beneša, sa veľkým prínosom pre akcie Kostnickej jednoty stala už spomínaná pozemková reforma, ktorá v Československu prebiehala. Prostredníctvom Štátneho pozemkového úradu sa ponúkalo množstvo pôdy, ktorá mohla byť repatriantom poskytnutá na to, aby si na nej založili nové osady. Po spoločných jednaniach s predstaviteľmi ministerstva zahraničných vecí, Štátneho pozemkového úradu a Národného zhromaždenia bola Kostnická jednota poverená, aby: *„(...) provedla potřebné práce přípravné za účelem reemigrace, jakož definitivní soupis rodin českých emigrantů, jejich majetku, pořadí návratu, volbu vhodných objektů, ovšem za dohody se Státním pozemkovým úřadem a aby učinila pak Státnímu pozemkovému úřadu korektní návrhy.“*⁵⁹

V tomto období aktívnej práce doma aj v zahraničí bolo veľkým prínosom pre činnosť Kostnickej jednoty aj to, že sa jej podarilo získať priazeň prezidenta Masaryka. To jej na jednej strane značným spôsobom uľahčilo rokovania s ostatnými štátnymi inštitúciami, pretože pri nich mohla Kostnická jednota argumentovať prezidentovou morálnou podporou. Na druhej strane to bolo pozitívne vnímané aj zo strany širokej verejnosti, medzi ktorou Kostnická jednota organizovala finančné zbierky na podporu svojej činnosti. Na podporu tejto zbierky boli po československých obciach vylepované plagáty Kostnickej jednoty, ktoré vyzývali širokú verejnosť k podpore ich akcie. Na svoje plagáty⁶⁰ umiestnili aj priamy citát prezidenta, v ktorom sa zamyslel nad

⁵⁸ Aj na tomto príklade sa tak ukazuje, že práve ministerstvo zahraničných vecí zohrávalo pri otázkach repatriácie a všeobecne pri otázkach akéhokoľvek návratu Čechov a Slovákov späť do vlasti kľúčovú úlohu.

⁵⁹ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

⁶⁰ Na plagátoch Kostnickej jednoty sa napr. objavila takáto výzva:

„Občané! Bratři a sestry!

*Potomci našich pobělohorských emigrantů, jichž praotec jezovitský Habsurk Ferdinand II. nejdříve zbavil jmění a potom z rodné země na věčné časy vypověděl, žádají si **zpětného návratu** do staré, nyní svobodné vlasti.*

Jich zástupcové v počtu 116 osob, dlící zde loňského roku při slavnostech na Růžovém paloučku a při

myšlienkou repatriácie späť do Československa: „*Myšlenka repatriace potomků českých exulantů z Polska, Ukrajiny, Pruského Slezska a vůbec odšad je mi velmi sympatická. Znamená to pro republiku získat přírůstek četných rodin, ve kterých žije tradice věrnosti ku vlasti. Jistě by se také dostala zemědělská půda, svěřená těmto rodinám do rukou povolaných. Aby se akce zdařila, je třeba, by vedena byla hodně prakticky. Doufám, že se tak stane. Budu ji sledovati pozorně a rád chci podle sil a možnosti napomáhati.*“⁶¹

Dokonca prezident Masaryk sa mal taktiež vysloviť v tom zmysle, aby celá repatričná akcia uskutočňovaná Kostnickou jednotou bola vedená: „*pietně, bez byrokratizmu a prakticky v zájmu rychlého uskutečnění.*“⁶²

Napriek všetkým vyššie spomínaným uisteniam a deklarovanej podpore však finančná čiastka pridelená Kostnickej jednote v roku 1921 nebola postačujúca. Preto sa začína objavovať z jej strany kritika adresovaná vláde, ktorá pre Kostnickú jednotu dohromady nič neučinila a ani ju finančne nepodporila tak, ako prisľúbila. Jej predstavitelia požadovali, aby Štátny pozemkový úrad čo najskôr prehodnotil ich žiadosť na získanie pôdy pre exulantov, aby čo najskôr našiel vhodné miesto na zriadenie osady „Újezd Komenského“ na základe uznesenia Národnej Rady československej už z novembra roku 1920 a aby bol taktiež čo najskôr vyplatený zo štátnych prostriedkov finančný príspevok, ktorý by umožnil uhradiť náklady, ktoré s danou akciou Kostnická jednota mala. Kostnická jednota argumentovala tým, že má nárok na finančnú úhradu zo strany štátu, pretože „(...) *dosávádními pracemi prokázala,*

oslavě památky mučednické smrti vůdců českého povstání v roce 1620, podali vládě naší Republiky žádost, aby 20.000 potomků emigrantů rozptýlených v Prusku, Polsku a Rusku mohlo se vrátit do dávné vlasti jich otců. Vláda žádost přijala příznivě a bude ji řešiti v rámci pozemkové reformy tak, že první emigrantská osada zřízena bude na zabraných pozemcích lichtensteinských a ponese jméno Újezd Komenského.

Tak má býti odčiněna krivda na jejich otcích spáchána.

Bohužel valná část těchto potomků emigrantů je nezámožná.

Naší celonárodní povinností jest, hmotnou pomocí jim toužený návrat do vlasti usnadnit.

To může se státi darem nebo bezúročnou půjčkou.

Proto budete-li v těchto dnech navštíveni ochotnými sběrateli hlavně ze řad sokolských, dokažte příznivým jich přijetím vlasteneckou bratrskou lásku k našim emigrantům, kteří ve vyhnanství 300 let trvajícím zachovali si svůj rodný jazyk a vědomí své národní příslušnosti.

Všechny Vaše dary a půjčky budou veřejně kvitovány a jich upotřebení bude Národní radou českoslov. kontrolováno.“

In.: Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

⁶¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

⁶² Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

že postupuje podle direktiv Státního pozemkového úřadu a zasluhuje finanční podpory státní, neboť se jí nejedná o akci soukromou, nebo konfesijní, nýbrž o spoluřešení státního úkolu reemigračního, repatriačního a kolonizačního.“⁶³ S touto citacíou môžeme polemizovať, pretože už v úvode predstavitelia Kostnickej jednoty predsa jasne deklarovali, že sa snažia o napravenie krívd, ktoré sa stali v pobielohorskom období a ktoré teda mali jasný náboženský charakter. Ten sa však v dobovom kontexte prvých povojnových rokov Československa musel vhodne upraviť, aby bol pre štát prijateľný, a preto sa skôr odkazujú na plnenie štátnej úlohy v zmysle repatriácie a kolonizácie území, kde bolo potrebné posilniť československý živel (najčastejšie sa to týkalo národnostne zmiešaných oblastí alebo príhraničných oblastí). Záujem o túto „kolonizáciu“ zdôraznila Jednota aj tým, že žiadala „(...) pro tyto naše krajany půdu jen v území většinou zněmčeném, aby tamní náš český živel byl posílen a zajištěn v zájmu státním.“⁶⁴ Tento štátny záujem by tak bol naplnený tým, že sa jednalo o spoľahlivých a uvedomelých občanov, ktorí sa túžili vrátiť do vlasti, aby jej pomohli. Medzi nimi boli jedinci sebestační, ale aj jedinci menej majetní alebo dokonca nemajetní, čo po ich prípadnom návrate do Československa vytváralo činnosť pre viaceré inštitúcie ako napr. ministerstvo sociálnej starostlivosti alebo Československý Červený kríž. Aj to svedčí o nutnosti prepojenia jednotlivých inštitúcií pri repatriácii, najmä ak sa jedná o kolektívne organizovanú repatriáciu v takomto veľkom rozsahu.

Kostnická jednota plánovala vybudovať osadu Újezd Komenského na Lovosicku na pozemkoch⁶⁵, ktoré by získala prostredníctvom uskutočňovanej pozemkovej reformy.

⁶³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

⁶⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

⁶⁵ Okrem týchto pozemkov sa v žiadosti Kostnickej jednoty, ktorá bola zaslaná prezídiu Štátneho pozemkového úradu v roku 1921 uvádza nasledovný zoznam územných požiadaviek:

„Zmocněnci exulantů prohlédli, vykonávajíce výše zmíněné usnesení Národní rady čsl., a kladouce velikou váhu na to, aby návratem exulantů posílena byla naše národní a tím přirozeně i státní posice, tato panství:

1. Adolfa Josefa Schvarzenberga: v Lovosicích, v Postoloprtech a panství Mšeské /v obvodu okres. polit. správy v Litoměřicích, v Mostu, v Žatci, ve Slaném, v Lounech a v Rakovníku;

2. Adolfa Waldsteina: v Hor.Litvínově, 3 dvory u Duchcova a panství Mnich.Hradiště /s 20 dvory/;

3. Klary Aldringena: v Teplících s 9 dvory;

4. Ferd. Zd. Lobkovicze: v Bílině s 22 dvory;

5. Dvůr Encovany, okres Litoměřice;

6. B.Lobkovicze dvory v Hošticích, okres Štětí;

7. Ředitelství panství Jana M.P. Lichtensteina v Praze ředitel p. Dr. Kaplan /nabízí nám pro české

Odhadovalo sa, že celkové náklady na jej vybudovanie dosiahnu výšku okolo 50 miliónov korún československých. Táto suma mala byť uhradená samotnými repatriantami (do výšky 10 miliónov, to sa týkalo samozrejme len tých majetných), zo zdrojov úveru od československých bánk a z daru československého ministerstva zahraničných vecí, ktoré malo uvoľniť finančné prostriedky zo zdrojov jednotlivých československých zastupiteľských úradov v zahraničí. Z toho vyplývajú hneď dve zásadné veci. Ak si časť pri vybudovaní osady museli hradiť samotní repatrianti, tak najmä pre tých nemajetných bolo veľmi obtiažne získať v programe miesto a opäť sa tak nenaplnil jeden z cieľov, ktoré si Kostnická jednota stanovila. Požadovalo sa totiž, aby každý uchádzač o repatriáciu do Československa v rámci Kostnickej jednoty mal kapitál minimálne 30 tisíc korún. Keďže väčšina repatriantov takéto prostriedky k dispozícii nemala, tak sa predstavitelia Jednoty viackrát snažili vytvoriť národnú zbierku, ktorá by umožnila návrat týchto ľudí do vlasti. Druhou vecou je to, že z jednotlivých ministerstiev poskytlo finančný dar Kostnickej jednote práve ministerstvo zahraničných vecí, ktoré si tak opäť posilnilo svoje postavenie medzi jednotlivými inštitúciami pri organizovaní repatriačných akcií.

Získanie finančných prostriedkov na repatriačnú akciu pre Kostnickú jednotu bolo dôležité, pretože repatriantov mohla dostať do Československa len po zisku pôdy, na ktorú by ich mohla umiestniť: *„Exulanty můžeme přivést do vlasti, zajistíme li jim zde živobytí a to jim zajistíme, dáme li jim půdu, poněvadž z větší části jsou rolníky. A půdu můžeme pro ně získati dnes dvojím způsobem:*

a, buď, čekati až budou jednotlivé velkostatky dle zákona o pozemkové reformě rozděleny – a to se protáhne na desetiletí, - a při tom žádati o přiděl půdy, nebo

b, za součinnosti Pozemkového úřadu získati koupí větší objekty a ty mezi exulanty rozdělit.

Na způsob první čekati nelze, neboť jest zdlouhavý a od různých osobních a politických vlivů odvislý. Nprovedeme li návrat exulantů nyní, pak jej nprovedeme vůbec a chtěli bychom tuto okolnost hodně zdůrazniti.“⁶⁶

V plánech na zriadenie osady Újezd Komenského sa počítalo s tým, že vybudovaná osada bude slúžiť pre 500 rodín, no čoskoro sa ukázalo, že tento odhad bol

exulanty dvory na Opavsku, na Valčicku, dále Lukov a Žichlínek /u Zábřeha/, Královou u Unčova, Rovensko a Zábřeh. V Čechách nabízí panství Kounické....“

In.: Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

⁶⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

značne podhodnotený, pretože len z Poľska a Nemecka sa hlásilo vyše 800 rodín. Každá z repatriovaných rodín mala mať pripravených 10 ha pôdy, ktorej výkupná cena bola približne 5000 korún československých za hektár. A taktiež pre každú rodinu mal byť postavený obytný dom aj s príslušnými hospodárskymi budovami do maximálnej hodnoty 50 000 korún československých pre každú rodinu.⁶⁷

Repatriácia organizovaná prostredníctvom Kostnickej jednoty sa navyše zo začiatku ukazovala aj ako možné riešenie problému zlého postavenia českých krajanov evanjelického vierovyznania v okolitých krajinách, najmä v Poľsku. V roku 1921 napríklad Kostnická jednota zaslala na československé ministerstvo zahraničných vecí správu o neustále sa zhoršujúcom postavení krajanov v Poľsku, ktorá tvrdí: „*V Horním Slezsku bylo polskými povstalci našich 11 bratrů, otců to rodin, zastřeleno, prostě proto, že hlásili se k nám, Čechům (...) Školy bratrům našim zavírají, které sami si postavili, k zrušení českých chrámů dojde co nevidět, takže bratři naši jsou úplně bez práva a bez ochrany.*“⁶⁸

Ak sa národnostne zmiešaný československý štát snažil aj repatriáciou posilniť československý živel v národnostne zmiešaných oblastiach, ako to uvádza vo svojom prehlásení Kostnická jednota, tak „*(...) nesmí být v této akci pouhým divákem (...) neboť se jedná i o usazení spolehlivých a pracovitých českých lidí v krajích pro náš stát důležitých. Vyžaduje to prestiž státu!*“⁶⁹ Opäť sa tak objavuje odkaz na „kolonizáciu“ krajov dôležitých pre štát. V československom zmysle sú to najmä národnostne zmiešané kraje s početnou nemeckou a maďarskou menšinou, ktoré sa s povojnovým Československom nie vždy stotožnili. Ukazuje sa tak, že prílev Čechov a Slovákov do týchto oblastí v rámci vnútornej migrácie v rámci Československa nebol dostatočný, a preto bolo nutné ho doplniť aj repatričnými akciami. Tie mali navyše výhodu v tom, že v oveľa väčšej miere boli kontrolované a organizované štátnymi inštitúciami, ktoré tak mohli rozhodnúť, kam repatriantov umiestnia podľa svojej potreby. Prípád Kostnickej jednoty ako organizovanej kolektívnej repatriácie do Československa však bol v celom repatriáčnom procese ojedinelý a skôr mal tento proces individuálny charakter.

⁶⁷ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924 k.č. 50

⁶⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

⁶⁹ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12. února 1924, k.č. 50

Navyše sa neustále zdôrazňovala pred širokou verejnosťou a aj pred československými štátnymi inštitúciami ich lojalita a vernosť k Republike. Ich návrat by podľa Kostnickej jednoty určite pozitívne vplýval na ďalší život Československa. Kvôli nutnosti poskytnutia adekvátnych finančných prostriedkov tak bola vláda neustále zo strany predstaviteľov Kostnickej jednoty upozorňovaná na fakt, že: „(...) *za hranicami republiky nalézají se mnohé roztroušené exulantské obce, čítající kol 20.000 duší, z nichž většina ráda by se vrátila do osvobozené vlasti. Poněvadž jde o lidi věrné, poctivé a pracovité, kteří od dob pobělohorských v mnohých těžkostech a s mnohým strádáním zachovali si nejen českoobratrské vyznání náboženské, ale i živé vědomí národní, vyvolala žádost jejich, aby mohli se vrátiti, jak u zástupců vlády, tak i ve veřejnosti sympatie.*“⁷⁰

Pred verejnosťou aj vládou sa často argumentovalo na podporu aj tým, že viacerí veľkostatkári sa nestavajú proti predaju svojich pozemkov práve na kolonizačné účely pre Kostnickú jednotu. To však samozrejme neplatilo pre všetkých. Za svoje pozemky však požadovali adekvátnu finančnú náhradu od Kostnickej jednoty, ktorá ju nebola schopná zo svojich obmedzených finančných zdrojov plne pokryť. Preto potrebovala finančnú podporu aj zo strany vlády (opakovane sa obracala so žiadosťami o príspevok najmä na ministrov Beneša a Hodžu), ktorá však nikdy nebola postačujúca. Snažila sa ju preto viac krát získať aj zo strany verejnosti, no to taktiež nestačilo.

Akcie Kostnickej jednoty, ktoré sa týkali návratu potomkov českých exulantov späť do Československa sa nestretli len s pozitívnym ohlasom. Veľmi „živá“ diskusia sa viedla o zmysle existencie Kostnickej jednoty na stránkach periodík, ktoré v Československu vychádzali (najmä v českej časti). Československé denníky sa v pohľade na aktivity Kostnickej jednoty rozdelili do dvoch protichodných skupín.

Nacionalisticky orientované české denníky ako napr. *Národní listy*, *Národní politika*, *Národní demokracie*, *České slovo*⁷¹ ju samozrejme s nadšením privítali práve v zmysle posilňovania československého živlu v národnostne zmiešaných oblastiach (na Slovensku sa o tejto akcii moc v spoločnosti nediskutovalo, pretože prílev repatriantov do národnostne zmiešaného územia južného Slovenska, kde žila početná maďarská menšina bol minimálny a taktiež preto, že sa jednalo o akciu evanjelickú – hoci sa od toho predstaviteľa Kostnickej jednoty dištancovali – čo na katolíckom Slovensku

⁷⁰ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

⁷¹ Vaculík, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 11

nebolo prijímané s nadšením).

Naopak s ostrou kritikou návratu potomkov českých evanjelických emigrantov vystúpil konzervatívny katolícky list Čech, ktorý varoval predtým, že „(...) *majetek katolíků bude se brát a emigrantům, kteří ani od roku 1848 nebo 1861 se do vlasti nehrnuli, bude se dávat.*“⁷² Zároveň sa upozorňovalo na to, že títo vysťahovalci, ktorí sa vrátili späť do vlasti majú len svojimi finančnými prostriedkami pomôcť evanjelikom v ich boji a agitácii proti katolíkom. Táto kritika vychádzala najmä z faktu, že návrat sa týkal najmä majetnejších krajanov, ktorí si ho mohli dovoliť a ktorí mohli svoje finančné prostriedky preniesť do Československa, ktoré ich potrebovalo.

Druhá vlna kritiky upozorňovala na to, že aj tak sa na kolektívnej repatriácii, ktorú sa Kostnická jednota snaží organizovať, zúčastňovali prevažne len tí majetnejší repatrianti, ktorí si z väčšej časti mohli dovoliť zaplatiť za pozemok a obytné a hospodárske priestory, ktoré im boli pridelené. Respektíve mali dostatočný majetok na to, aby si v československých bankách mohli zaobstarat' finančné prostriedky na získanie pôdy a budov. Vláda a ani iné inštitúcie preto podľa kritikov nemajú žiadny dôvod, aby ešte viac finančne alebo materiálne týchto repatriantov podporovali.

Ukazuje sa tak, že aj v tomto prípade sa tak záujem štátu na získanie uvedomelých a pročeskoslovensky zmysľajúcich repatriantov nakoniec obmedzil hlavne na tých, ktorí boli majetnejší a ktorí sa na novom území dokázali o seba viac menej postarať sami. Ich presun by si tak nevyžadoval žiadne dodatočné finančné náklady zo strany vlády, ktorá by im nemusela poskytnúť bývanie, sociálnu a zdravotnú starostlivosť a ďalšie základné potreby pre živobytie.

Uvedená diskusia tak ukazuje, že repatriačné snahy nemožno chápať len v úzkom a ohraničenom zmysle, ale že zasahovali do ďalších rôznych sfér. Na jednej strane tak boli dôležité pre prestíž štátu, ktorý ich mohol uskutočňovať ak bol mnohonárodnostný tak ako Československo, pretože nimi mohol posilniť československý živel v „problematických“, ale zato veľmi dôležitých oblastiach. Na druhej strane boli tieto plány ekonomicky náročné pre štátne inštitúcie, pretože ich realizácia si vyžadovala značné finančné prostriedky, ktoré ako ukazuje kritika v liste od Kostnickej jednoty, prichádzali len veľmi ťažko a v nedostatočnej miere. Zároveň Kostnická jednota musela čeliť aj kritike zo strany pozemkových vlastníkov (najmä

⁷² Vaculík, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 11

tých veľkých), ktorí o svoju pôdu prichádzali a taktiež musela neustále bojovať s obvineniami, že sa jedná len o čisto náboženskú akciu, ktorá má posilniť evanjelické hnutie v Československu proti katolíkom, čo sa Jednote nikdy nepodarilo dostatočne vyvrátiť.

Z iného uhlu pohľadu však jej činnosť ukázala, že organizovaná repatriácia môže prebiehať oveľa úspešnejšie ako neorganizovaná, keď sa repatriovali konkrétni jednotlivci alebo len malé skupiny, ktoré neboli podporené nejakou väčšou neštátnou alebo aj štátnou inštitúciou. Príklad Kostnickej jednoty nám tak ukazuje, že najväčšou výhodou organizovanej repatriácie je vplyv, ktorý môže dosiahnuť a taktiež tlak, ktorý môže vyvíjať na štátne inštitúcie priamo zapojené do repatričných projektov. Aj keď v konečnom dôsledku jej repatričné akcie neboli veľmi úspešné, tak príklad činnosti Kostnickej jednoty počas 20.rokov 20.storočia môžeme považovať za výnimočný, pretože sa jej podarilo doslova „nadchnúť“ pre svoje myšlienky, ktoré spojila s potrebami novej republiky, významných predstaviteľov štátu a značnú časť verejnosti.

3. Príklady československých inštitúcií zaoberajúcich sa repatriáčnymi projektami

3.1 Štátne inštitúcie ako hlavný organizátor repatriácie do Československa

Posledná časť druhej kapitoly jasne ukázala, že za repatriáčnym projektom môže stáť aj neštátna inštitúcia, ktorá dokáže pre svoj zámer a pre jeho uskutočnenie získať dostatočnú podporu. Zároveň však táto časť ukázala, že s repatriáciou sa objavujú nové problémy, ktoré už sama nebola schopná dostatočne vyriešiť, a preto nevyhnutne do tejto činnosti musel zasiahnuť aj štát so svojimi „mladými“ inštitúciami. Repatriáciu krajanov do Československa totiž nemôžeme chápať ako nejaký izolovaný jav, ktorý sa odohráva v pomyselnom vákuu, ale skôr by sme ju mali chápať ako súbor procesov a udalostí, ktoré sa navzájom ovplyvňujú a ktoré výrazným spôsobom vplývajú na svoje bližšie alebo aj vzdialené okolie.

Hlavným cieľom repatriácie bolo umožniť návrat tých krajanov späť do novovytvorenej vlasti, ktorí mali o to záujem. Ak sa návrat úspešne podaril, tak sa však repatriáčny projekt automaticky neskončil. Dokonca v niektorých prípadoch by sa mohlo tvrdiť, že samotný návrat späť do vlasti bol vôbec ten najjednoduchší krok z celého procesu. Ako bolo už v predchádzajúcich častiach spomenuté, tak samotný návrat sa mohol uskutočniť z viacerých príčin. Medzi najčastejšie patrila snaha Československa posilniť československý živel prostredníctvom „spoľahlivých, uvedomelých a pracovitých“ Čechov a Slovákov v národnostne zmiešaných oblastiach. Ďalšou najčastejšou príčinou návratu bolo zhoršenie hospodárskej situácie, pokles životnej úrovne, strata zamestnania, národnostný útlak a mnohé ďalšie, ktorým naši krajanovia museli v krajinách, v ktorých pôvodne žili čeliť⁷³. Návrat krajanov do Československa uľahčovalo aj to, že ľudia, ktorí sa vracali z nástupníckych štátov po bývalej monarchii väčšinou nestratili svoju identitu s českým alebo slovenským

⁷³ Viacerým z týchto „ekonomických“ príčin návratu museli čeliť krajanovia napr. v Maďarsku, ktoré po skončení prvej svetovej vojny prechádzalo zložitou hospodárskou a politickou situáciou. Jeden politický režim striedal druhý, ekonomika a infraštruktúra boli zničené a nedarilo sa ich obnoviť. Navyše do tejto neutešenej situácie výrazným spôsobom zasiahlo aj to, že Maďarsko bolo spolu s Rakúskom (ako dva nástupnícke štáty po Rakúsko-uhorskej monarchii) označené za jedného z vinníkov vojny, takže muselo platiť vojnové reparácie čo tamojšiemu hospodárstvu nepomáhalo. Skepsa z prehratej vojny, zo straty veľkej časti územia a taktiež zo straty značného počtu obyvateľov maďarskej národnosti sa naplno prejavili aj v rámci maďarskej spoločnosti. Všetky tieto negatívne javy vplývali samozrejme vo väčšej alebo menšej miere aj na národnostné menšiny, ktoré ostali žiť na území Maďarska.

národom, stále sa cítili ako ich členovia. Preto u nich nebol problém so stotožnením sa s novým Československom a jeho základnými myšlienkami.

Po úspešnom návrate krajanov sa však vynorili ďalšie problémy, ktoré si často krát vyžadovali veľmi rýchle a rázne riešenie. Ako ukázal príklad Kostnickej jednoty, tak jedným z nich bola pôda. Nie vždy totiž bolo možné umiestniť repatriantov do príhraničných oblastí Československa, pretože tam sa väčšinou nemali kde zamestnať. Ak sa navyše uskutočňovala repatriácia nejakej väčšej a súdržnej skupiny (napr. pracovný kolektív z nejakej fabriky, náboženská obec), tak sa očakávalo, že budú aj v Československu umiestnení spolu na nejakom území. To však bolo nutné získať a jedným zo spôsobov bola už spomínaná pozemková reforma, ktorá pôdu prerozdelať.

Ak už boli repatrianti umiestnení, tak vyvstala bytová otázka. To sa netýkalo ani tak repatriantov umiestnených vo vidieckych oblastiach, ale skôr vo väčších mestách, kde bol po vojne akútny problém s bytmi. Buď ich bol nedostatok alebo sa rozmáhala ich prenajímanie za príliš vysoké ceny alebo sa s nimi dokonca kšeftovalo. Často krát sa teda stávalo, že repatrianti museli dlhé mesiace „prežívať“ vo veľmi zlých podmienkach v akýchsi spoločných ubytovniach (to bol najmä prípad Prahy). Nedostatok bytov bol navyše spôsobený aj tým, že po vojne sa stále viac obyvateľov sťahovalo z vidieka do miest, ktoré sa začali rozvíjať. Táto zvýšená miera urbanizácie po roku 1918 zasiahla najmä Slovensko, kde do vzniku Československa bolo len pár väčších miest (Bratislava, Košice, Martin).

Tretím výrazným problémom repatriantov bola ich zamestnateľnosť. Ako už bolo v prvej kapitole spomenuté, tak prvá svetová vojna a jej koniec priniesli zásadné zmeny do charakteru hospodárstva v celom stredoeurópskom regióne. Od roku 1914, kedy vypukla, sa totiž väčšina hospodárstva preorientovala na vojenskú produkciu, keď sa produkovali nerastné suroviny a výrobky z nich pre armádu, vyrábali sa zbrane a textil pre armádu, jednoducho všetko bolo podriadené potrebám vojny. Po jej ukončení sa však popretáhali aj väzby na armádu a tieto výrobné odvetvia (najmä zbrojárske a textilný priemysel) sa dostávali stále viac do úzadia. Navyše po zániku monarchie a vzniku jej nástupníckych štátov sa na určitý čas popretáhali aj hospodárske väzby, ktoré medzi nimi boli vytvorené. Najčastejším znakom tohto popretáhania bol nedostatok surovín a produktov. Po územných zmenách, ktorými stredná Európa prešla a ktoré kodifikovala Versailleská mierová konferencia niektoré krajiny prišli o značnú časť

svojich ložísk nerastných surovín potrebných pre rozvoj svojho priemyslu (to je najmä príklad Rakúska alebo Maďarska).

To všetko malo samozrejme značný vplyv aj na miestne podniky skoro vo všetkých výrobných odvetviach, ktoré väčšinou túto krízu riešili prepúšťaním. A ako prví boli veľmi často prepúšťaní práve zamestnanci iných národností, ktorí pre daný podnik pracovali. Tým sa zákonite zhoršila ich životná situácia a v mnohých prípadoch ich jedinou možnosťou bol odchod z krajiny, kde predtým dlhé roky žili a pracovali. Aj do Československa prúdilo množstvo takýchto ľudí. Objavil sa tak problém, kde ich zamestnať, pretože aj Československo malo v tomto období hospodárske problémy, no v porovnaní s okolitými krajinami bolo na tom najlepšie. Pracovných miest však bol aj tu nedostatok, respektíve pre ich kvalifikáciu neboli žiadne dostupné, a tak si často repatriantov „prehadzovali medzi sebou“ viaceré ministerstvá, ako to ukáže nasledujúca časť.

Vyššie spomenuté problémy si tak vyžadovali súčinnosť viacerých štátnych exekutívnych inštitúcií, ktoré ich mali postupne riešiť. Hlavnú úlohu však medzi nimi zohrávalo najmä ministerstvo zahraničných vecí, ktoré repatriáciu iniciovalo a ktoré zabezpečovalo návrat repatriantov späť do vlasti. Veľmi významnými boli aj ministerstvo vnútra (najmä v oblasti umiestnenia repatriantov), ministerstvo sociálnej starostlivosti (najmä v oblasti ich zamestnania alebo taktiež v riešení bytovej otázky – to spolu s ministerstvom vnútra).

3.2 Prezídium Ministerskej rady

Keďže sa repatriačnými projektami naraz zaoberalo viacero československých ministerstiev, tak k významným aktérom týchto procesov patrí aj Prezídium Ministerskej rady, ktoré vo viacerých prípadoch činnosť jednotlivých ministerstiev koordinovalo. O tom svedčí napríklad pokus o repatriáciu 12 slovenských robotníkov a baníkov z Maďarska do Československa, ktorému sa v nasledujúcej časti budeme venovať ako ukážke konkrétneho príkladu efektívnej spolupráce zainteresovaných inštitúcií.

Ako už bolo vyššie spomínané, tak Maďarsko bolo v povojnových rokoch (aspoň do roku 1923, kedy sa situáciu podarilo čiastočne stabilizovať) vo veľmi zlej hospodárskej, sociálnej a politickej situácii. Preto v priebehu roku 1922 požiadalo 12 slovenských robotníkov a baníkov pracujúcich v maďarských baniach a závodoch v

meste Diosgyör (mesto na severe Maďarska v blízkosti Miskolcu) o možnosť repatriácie do Československa, pretože prišli o prácu a ich životná úroveň sa zhoršila a len veľmi ťažko dokázali užiť svoje rodiny. Svoju žiadosť adresovali československému zastúpeniu v Budapešti, ktoré ju následne posunulo Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré ju následne zanalyzovalo a postúpilo ostatným príslušným ministerstvám. Z jej analýzy vyplýva, že „*Dľa zdelenia úradu delegáta čs. republiky v Budapešti, Slováci títo zachovali si celkom jazyk a obyčaje, činí dojem veľmi prízníví (...) Jedná sa tu celkom o 100 slovenských rodín.*“⁷⁴ Aj tento postup svedčí o dôležitosti prepojenia jednotlivých štátnych inštitúcií, pričom z toho vychádza, že najdôležitejšiu úlohu aj v tomto prípade zohrávalo ministerstvo zahraničných vecí, ktoré aj v prípade týchto slovenských baníkov bolo prvým miestom (v podobe svojho zastupiteľského úradu v Budapešti), kde požiadali o možnosť repatriácie do Československa. Ich prípad je zaujímavý aj z toho ohľadu, že dokonale ukazuje skoro všetky problémy, ktorým repatrianti po svojom príchode do Československa museli čeliť.

Ako najzávažnejší v ich prípade sa ukázal problém s ich zamestnaním, ako tvrdí analýza Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, podľa ktorej „*(...) že vzhľadom na nadbytok robotníkov vo všetkých štátnych baních a hutích na Slovensku, a pro neutešený hospodársky stav týchto podnikov, ďalej pro naprostý nedostatok bytov nemôže ministerstvo verejných prác robotníky slovenské, ktoré sú dosud vo službách maďarských u štátnych závodov na Slovensku toho času umiestniť (...) a že teda vzhľadom k stávajúcim okolnostiam nemôže súhlasiť s prevzatím repatriovaných slovenských príslušníkov k štátnym báňskym a hutníckym závodom na Slovensku.*“⁷⁵ Za hlavnú príčinu neschopnosti ich umiestnenia v niektorých početných banských alebo hutníckych závodoch, ktoré na Slovensku v tomto období pôsobili sa ďalej v tejto analýze uvádza to, že vo viacerých týchto podnikoch pracovali už iní zamestnanci z cudziny, ktorých nebolo možné prepustiť.⁷⁶ Aby sa tento problém vyriešil, tak

⁷⁴ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922, k.č. 110

⁷⁵ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922, k.č.110

⁷⁶ Konkrétne napr. v železiarniach v Podbrezovej to bolo 14 maďarských, 2 poľské, 4 rumunské, 1 talianska a jedna ruská rodina. Podobná situácia bola aj v závodoch v Tisovci (6 maďarských, 2 ruské a 1 juhoslovanská), Rožňave (7 maďarských a 3 rumunské), Gbeloch (2 maďarské, 4 ruské, 2 rakúske, 2 anglické, 1 poľská), Železníku (1 maďarská, 1 poľská, 1 ruská).

In: Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriácia slovenských robotníkov

ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska navrhovalo, aby boli títo cudzí štátni príslušníci pobývajúci a pracujúci na území Československa prepustení zo zamestnania a vypovedaní z Československa a na ich miesta by mohli nastúpiť práve repatriovaní občania. Na túto požiadavku však prišla odpoveď, podľa ktorej *„Dľa správy župana župy gemermalohontskej a zvolenskej nie vo väčšine prípadov tu konkrétnych dôvodov k vypovedaniu, - mnozí tito cudzozemci bývajú tu ďalší čas aj 21 rokov.*⁷⁷ Táto odpoveď vyznieva veľmi paradoxne, pretože podobnú argumentáciu by mohli viesť aj slovenskí baníci pracujúci v Maďarsku, ktorí v tamojšom podniku pracovali aj viac ako 20 rokov. Na to však nebol braný ohľad tak ako v Československu, čo taktiež svedčí o rozdielnej situácii, ktorá bola v oboch týchto krajinách. Ako sa totiž uvádza v správe československého zastupiteľského úradu v Budapešti, ktorá sa venuje postaveniu slovenských baníkov v Maďarsku: *„(...) kdo nepřijme do 1.ledna 1923 maďarské státní občanství, bude propuštěn ze služby, že mu bude vzat naturální byt a že pozbude nároků na pensi z bratrské pokladny. Slovenští dělníci jsou tedy postaveni před alternativu, buď se prohlásit za Maďary anebo se ocitnouti na dlažbě a pozbyti všech vysloužených práv.*⁷⁸ Z uvedenej citácie tak vyplýva, že maďarské úrady v tomto období stavali cudzích štátnych príslušníkov pred problematickú voľbu. Ak by totiž spomínaní slovenskí robotníci prijali maďarskú štátnu príslušnosť a tým by si zachovali zamestnanie, tak by tým na druhej strane prišli o možnosť vrátiť sa ako lojálni repatrianti do Československa. Ako náš príklad uvádza, tak sa rozhodli radšej pre návrat do pôvodnej vlasti.

Spomínaná analýza končí žiadosťou a zároveň upozornením, aby Prezídium ministerskej rady učinilo v čo najskoršej možnej dobe príslušné opatrenia k tomu, aby boli repatrianti čo najrýchlejšie repatriovaní a umiestnení v Československu, pretože hrozila určitá verejná kampaň proti vláde, ktorá bola obviňovaná z liknavosti pri repatričných projektoch. O tom svedčí aj v predchádzajúcej kapitole rozoberaný list Kostnickej jednoty adresovaný vláde, kde sa taktiež upozorňuje na to, že vláda neplní svoje sľuby (najmä vo forme finančnej podpory a zabezpečenia územia pre zriadenie osady repatriantov) v takej miere ako deklarovala, hoci jedným z jej cieľov bolo aj posilnenie československého živlu v národnostne zmiešaných oblastiach. Repatriácia

štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922, k.č. 110

⁷⁷ Národní archiv Praha. fond Presidium Ministerské rady, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922, k.č. 110

⁷⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond KPR – Repatriace, inv.č. 467,D 6967/22

tak bolo v tomto prípade nutné podporiť, pretože bola v záujme samotného Československa.

Keďže sa vyššie spomínaný problém repatriovaných slovenských baníkov z Maďarska preniesol na Prezídium ministerskej rady, pretože Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska ho dlhší čas nevedelo vyriešiť, tak Prezídium ministerskej rady začalo oslovovať viaceré zainteresované ministerstvá, ktoré ich mohli niekam umiestniť. No ukázalo sa, že v časoch zlej hospodárskej situácie v Československu to bude značne problematické. Svedčí o tom napr. odpoveď ministerstva verejných prác, ktoré v nej upozorňuje na to, že umiestnenie akýchkoľvek repatriantov bude veľmi obtiažne, keďže štát nevlastní množstvo vhodných podnikov a ak aj niektoré vlastní, tak ich situácia je veľmi kritická a skôr ako naberanie nových zamestnancov sa očakáva ich prepúšťanie: „ (...) *sděluje ministerstvo veřejných prací, že stát jakožto báňský podnikatel nemá na Slovensku žádných uhelných dolů v provozu. Jediné státní doly na hnědé uhlí jsou v Mostě v Čechách, které však jsou dělnictvem úplně saturovány. Na Slovensku má stát pouze doly v Kremnici, B.Štiavnici, Rožnavě, Železníku, (...) , je situace uvedených závodů hospodářsky naprosto neutěšená, (...) takže byl již provoz zastaven a ostatní závody již od roku 1922 stále redukují počet dělnictva i zaměstnanců pragmatikálních.*“⁷⁹ Táto citácia upriamuje našu pozornosť aj na zlú situáciu niektorých hospodárskych odvetví v prvých povojnových rokoch. V tomto období bolo najmä na Slovensku celkom bežné, že najmä v jeho strednej a východnej časti vznikali tzv. hladové doliny, kde bola situácia tamojšieho obyvateľstva na veľmi zlej úrovni. Väčšinou to bolo práve v regiónoch, kde bol len jeden väčší podnik (ako napr. už spomínané bane alebo hutnícke závody v Rožňave, Železníku, Gelnici a pod.).

Iným a častejším spôsobom ako zabezpečiť repatriantom zamestnanie a tým aj určitú životnú úroveň pre nich a pre ich rodiny bola snaha nájsť im zamestnanie v inom pracovnom obore ako predtým pracovali. Ako sa však ukázalo v rozoberanom prípade slovenských baníkov z Maďarska, tak nie vždy bola táto snaha úspešná, pretože aj ostatné odvetvia hospodárstva trpeli rovnakými problémami. Napr. z ministerstva poľnohospodárstva prišla na podobnú žiadosť, aká bola adresovaná od Ministerskej rady ministerstvu verejných prác, odpoveď podľa ktorej: „ *Ministerstvo zemědělství (správa státních lesů) nemůže při nejlepší vůli zaručiti možnost výživy repatriantů ze*

⁷⁹ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriování baníci – zpráva ministerstva veřejných prací ze dne 10.12.1924, k.č. 110

železáren v Diosgyöru ve státních lesích z těchto důvodů: Z dřevařských závodů nelze propustiti domácí dělníky, trpící beztak zvláště v Podkarpatské Rusy nezaměstnaností následkem zastavením provozu v různých jiných soukromých podnicích ano i v podnicích státních jiných oborů. Při rubačských pracích v lese nelze osobám této práce nezalým zajistiti na úkor zájmu státní lesní správy takový výdělek, aby z neho celé rodiny mohly býti živý (...)⁸⁰

Podobná odpověď, ale s určitou zmenou prišla aj z ministerstva financií, podľa ktorej: „(...) *podotýkame, že podle konaného šetření o možném umístění repatriantů z Diosgyöru v továrnách na tabák na Slovensku, jest následkem trvalé nadvýroby značné množství zaměstnaných dělnic nadpočetných a mužských dělnických míst jest málo uvolněno, toliko v továrně na tabák v Bratislavě bylo by možno přijmouti asi 5 dělníků – repatriantů. Ukládáme tudíž současně ústřednímu ředitelství tabákové režie, aby při případném přijímání dělníků na zmíněná volná místa dala přednost čsl. příslušníkům – repatriantům z Diosgyöru.*“⁸¹ Takto načrtnutá prax, ako nám ukazuje správa z ministerstva financií, však mohla byť veľmi nebezpečná najmä v aktuálnej ťažkej hospodárskej situácii aká v niektorých častiach Československa bola. Na jednej strane bolo dobré, že sa repatriantom do Československa podarilo nájsť aspoň zopár voľných pracovných miest, aby sa ich životný štandard udržal na prijateľnej životnej úrovni. No bolo potrebné si dobre zvážiť, za akú cenu to bolo. Ako vyplýva z citovanej správy, tak ministerstvo financií dalo pokyn svojmu podriadenému úradu (v tomto zmysle to bolo Ústredné riaditeľstvo tabakovej réžie), aby pri prípadnom prijímaní nových zamestnancov dalo prednosť práve repatriantom. Ak sa im dala prednosť pred inými cudzími štátnymi príslušníkmi, ktorí žili na území Československa, tak to bolo podľa vtedajšej praxe lepšie⁸² ako keby sa uprednostnili pred československými občanmi. To by totiž v období sociálnych protestov a nepokojov v určitých lokálne izolovaných oblastiach a s pomerne vysokou mierou nezamestnanosti mohlo do budúcnosti vytvárať

⁸⁰ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriace českoslovených příslušníků z Diosgyöru – ministerstvo zemědělství ze dne 20.5.1924, k.č. 110

⁸¹ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Umístění repatriantů z Diosgyöru v oboru ministerstva financií ze dne 7.7.1924, k.č. 110

⁸² O tom bližšie svedčí už citovaná analýza Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré sa ako prvé zaoberalo spomínaným prípadom repatriácie skupiny slovenských baníkov a robotníkov spolu s ich rodinami z maďarského Diosgyöru. To napr. taktiež spočiatku požadovalo, aby zo slovenských baní a hutí boli prepustení štátni príslušníci iných krajín a aby na ich miesta nastúpili práve títo repatrianti, čo však nebolo uskutočnené s odkazom na to, že dotknutí cudzí štátni príslušníci pracovali na týchto pozíciách už viac ako 20 rokov.

veľmi „výbušné“ prostredie.

Nakoniec Prezídium Ministerskej rady prišlo s návrhom podľa, ktorého „(...) aby asi 50 slovenských rodín ze železáren v Diosgyöru bylo repatriováno na Slovensko a aby jim byla opatřena možnost výživy zaměstnáním ve slovenských státních podnikách – kde pracovali už před svým přidelením na území nynějšího Maďarska – tím, že by stejný počet cizích státních příslušníků byl z práce propuštěn.“⁸³ Tento plán však v danom období nebolo možné uskutočniť, pretože na začiatku 20.rokov prechádzal československý banský a hutnícky priemysel, v ktorom by mohli byť repatrianti z Maďarska plnohodnotne zamestnaní, krízou. Preto štátne banské a hutnícke závody Prezídia ministerskej rady odpovedali, že cudzích štátnych príslušníkov z pracovných pozícií prepustili, no na ich miesto nie sú schopné prijať nikoho nového práve pre nedostatok finančných prostriedkov. Tak sa vlastne tento problém odsúval ďalej a vo svojej podstate mal aj medzinárodný dosah, pretože cudzí štátni príslušníci, ktorí v týchto závodoch pracovali (ako bolo už vyššie v texte uvádzané, väčšinou sa jednalo o Maďarov), nemohli viac ostať na území Československa a museli sa vrátiť do svojej krajiny, kde nemali taktiež do budúcnosti žiadnu perspektívu. Zároveň sa však s ohľadom na možný vývoj v najbližších rokoch vyjadřila v dokumente určitá miera optimizmu, keď „Jestliže by snad během roku 1924 poměry u některých z nejnadějnějších státních dolů a hutí na Slovensku alespoň do jisté míry skonsolidovaly, bylo by dle mínění státní báňské a hutnické správy možno uvažovati o tom,(...), by propuštěním některých domácích dělníků bylo umožněno přijetí stejného počtu repatriantů mladších 40 let a pokud možno stejně kvalifikovaných.“⁸⁴ I takto navrhnuté riešenie by však mohlo spôsobiť veľké problémy, pretože v niektorých oblastiach (a to najmä na východnom Slovensku v tzv. hladových dolinách) mohlo prepustenie tamojších pracovníkov a ich nahradenie repatriantami z Maďarska vyvolať veľmi vážne sociálne nepokoje. Prezídium ministerskej rady tak muselo veľmi opatrne zvažovať všetky ponúkané možnosti a ich riziká, aby situáciu čo najrýchlejšie vyriešilo k

⁸³ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyöru ze dne 26.10.1923, k.č. 110

Ak by sa požadovaný plán nepodarilo uskutočniť, tak Prezídium ministerskej rady navrhovalo, aby sa repatrianti so svojimi rodinami umiestnili napr. v už spomínaných oblastiach ministerstva poľnohospodárstva (lesné dráhy a cesty, drevársky priemysel štátnych lesov), ministerstva železníc (stavba a činnosť dráh a dielní), ministerstva financií (tabakové továrne), ministerstva národnej obrany (stavby strategických ciest, vlastné podniky a dielne).

⁸⁴ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyöru ze dne 26.10.1923, k.č. 110

spokojnosti všetkých strán. Ako schodná cesta sa ukazovalo zapojenie miestnych samosprávnych orgánov po tom, čo jednania s jednotlivými ministerstvami neprebiehali úspešne a potom čo sa repatriantov dlhší čas nepodarilo umiestniť v rámci nejakého zamestnania. Podľa názoru Rady mali mať práve župné úrady (uvažovalo sa len o Slovensku) najlepšie informácie o situácii vo svojom regióne a mohli byť preto v riešení tohto problému nápomocné. Tento postup nám tak môže opäť dokladovať nutnosť spolupráce medzi jednotlivými štátnymi inštitúciami pri riešení tejto problematiky.

3.3 Ministerstvo sociálnej starostlivosti

Predchádzajúca časť nám ukázala na konkrétnom príklade ako široko bolo nutné pracovať s problematikou repatriácie krajanov. Ak sa napr. podarilo dojednať ich pracovné umiestnenie v Československu (to bolo najčastejšie v kompetencii jednotlivých rezortných ministerstiev, miestnych samosprávnych orgánov – na Slovensku to boli župné úrady alebo súkromných spoločností), tak druhým krokom, ako im zabezpečiť ich pobyt v Československu bola bytová otázka, ktorú malo v kompetencii hlavne ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré v tomto prípade úzko spolupracovalo s ministerstvom vnútra.

Samotné prvorepublikové ministerstvo sociálnej starostlivosti nadviazalo svojou agendou a organizačnou štruktúrou ešte na rakúsko-uhorské ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré vzniklo na konci prvej svetovej vojny (konkrétne od 1.1.1918) ako jeden z posledných pokusov monarchie na získanie priazne ľudu a na zastavenie vnútornej krízy celého štátu. Toto nové ministerstvo malo pôsobiť v „*oborech péče o mládež a ochrany detí, péče o válečné neduživce a pozústalé, v oboru sociálneho pojištění, živnostenského práva dělnického a ochrany dělnictva, v záležitostech zprostředkování práce a péče o nezaměstnané, dále ve věcech ochrany vystěhovalců a konečně v bytových záležitostech.*“⁸⁵ Z uvedeného zoznamu vyplýva, že spravovaná agenda tejto inštitúcie bola veľmi rozmanitá a široká, čo bolo charakteristické aj pre prvorepublikové ministerstvo. Koniec prvej svetovej vojny samozrejme znamenal veľký chaos v administratívnych záležitostiach teraz už bývalej monarchie, pretože v pobočkách tohto ministerstva vo Viedni a Budapešti pracovalo množstvo úradníkov

⁸⁵ Národní archiv Praha, Průvodce k fondům Ministerstva sociální péče, s. 1

iných národnosti, ktorí sa po vzniku nástupníckych štátov väčšinou do nich vrátili, aby začali pôsobiť na tamjších ministerstvách. Preto československé ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré vzniklo najprv ako Úrad pre správu sociálnej starostlivosti už 2.11.1918, nadviazalo svojou organizáciou, ale aj agendou na svojho predchodcu z bývalej monarchie.

Vplyv prvej svetovej vojny spôsobil, že sa význam tohto ministerstva nesmierne zvýšil, pretože muselo riešiť sociálne problémy, ktoré doba priniesla. Skoro počas celého medzivojnového obdobia toto ministerstvo ovládali sociálnodemokratickí ministri⁸⁶. Pre tému našej práce má však z vyššie vymenovanej agendy najväčší význam najmä starostlivosť o nezamestnaných, riešenie bytovej otázky a starostlivosť o prisťahovalcov, resp. vystaňovalcov. Všetky tieto body sa totiž týkali repatriantov, ktorí do Československa prichádzali z nástupníckych štátov bývalej monarchie. Postup pri riešení ich problému s nezamestnanosťou bol už popísaný v predchádzajúcej časti (spolu so súčinnosťou iných inštitúcií). Ak sa teda tento problém podarilo nejakým spôsobom vyriešiť, tak sa objavil nový problém, ktorý tvorila bytová otázka.

Bytová otázka dosiahla po skončení prvej svetovej vojny katastrofálnych rozmerov. Hlavným znakom tohto obdobia bol nedostatok voľných bytov, ktorý sa prejavoval hlavne vo veľkých mestách a v priemyslových centrách. Ako konštatuje správa ministerstva sociálnej starostlivosti: „*V nynějším Československu pociťoval se již před válkou nedostatek malých bytů o 1 až 2 pokojích s kuchyní, zvláště ve velikých městech a obcích s průmyslovým obyvatelstvem. Ve válce nestavělo se vůbec. Zprvu byl spíše nadbytek bytů, poněvadž mnohé domácnosti se rozpustily a nově uzavřené válečné manželství nezakládala nových domácností. Ve třetím a dalším roce války stává se nedostatek nových bytů stále citelnějším v obcích, kde se soustředil válečný průmysl.*“⁸⁷ Zároveň správa konštatuje, že zlepšenie v tejto otázke nastalo až s prijatím potrebných zákonov Československým národným zhromaždením, podľa ktorých československá vláda ochránila obyvateľstvo pred bezdôvodnou výpoveďou a pred neúmerným zvyšovaním nájomného najprv v priemyslových centrách zameraných na vojenský priemysel (v prvých mesiacoch po skončení vojny) a neskôr sa táto ochrana rozšírila na

⁸⁶ Výnimku z tejto sociálnodemokratickej dominancie tvorili jedine roky 1921 – 1922, 1926 a 1938, kedy bol vo funkcii ministra nestranník a roky 1926 – 1929, kedy túto funkciu zastával lidovec Jan Šrámek.

Viac v: Kárník,Z.: České země v éře První republiky, s. 211 - 215

⁸⁷ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Státní zásah v otázce bytové, k.č. 149

všetky obce v Československu.

To však samozrejme nevyriešilo nedostatok bytov, ktorý po skončení vojny „(...) nabýva katastrofálneho rázu, zvlášt' ve veľkých městech, které se stali střediskem nových státních úřadů (...) V obcích, ve kterých byly založeny nebo rozmnoženy státní a jiné úřady, zvlášt' v hlavních městech republiky, kam překládaly bankovní, průmyslové a jiné obchodní podniky své centrály a kanceláře, nedostatek bytů nabyt hrozivého rázu. Vláda republiky Československé čelila mu nejen zachováním, ale ješt' zosťrením předpisů o hospodárném užívání starých bytů a o využitkování všech místností vhodných pro účely bytové, zvlášt' pak státní podporou staveb nových obytných domů.“⁸⁸ Citovaný úryvok zo správy poukazuje na niekoľko vecí. Svedčí o rozvoji miest a o zvýšenej miere urbanizácie, ktorý po skončení vojny nastal. To sa týkalo jednak českých krajín, kde boli mestá pomerne rozvinuté, no rozvoj miest bol zaznamenávaný aj na Slovensku a čiastočne aj v Podkarpatskej Rusi. Rástli najmä hlavné mestá jednotlivých častí republiky (Praha, Brno, Bratislava, Chust), kam boli umiestňované jednotlivé pobočky štátnych inštitúcií, ale aj centrály rôznych spoločností, bánk, poisťovní a podobne. Tak teda narastal počet ich obyvateľov a s tým logicky narastal aj dopyt po bytoch. Keby sme sa na celú situáciu pozreli z pohľadu repatriantov, tak aj tí sa v prvom rade sústreďovali v mestách, pretože tam sa o nich dalo čo najefektívnejšie postarať. Negatívom tohto javu však bolo to, že veľmi často boli „dočasne“ ubytovávaní kvôli nedostatku bytových priestorov vo veľmi nevyhovujúcich podmienkach. Vláda samozrejme vyčleňovala potrebné finančné prostriedky na výstavbu nových bytových jednotiek alebo nových domov, no tento postup bol veľmi zdĺhavý a efektívne neriešil aktuálnu situáciu. Takto vyčlenené finančné prostriedky smerovali najmä do obcí, okresov, žúp, sociálne-poisťovacích ústavov a všeobecne prospešných stavebných združení, ktoré sa na výstavbe obytných priestorov podieľali. Celkovo sa podľa správy ministerstva sociálnej starostlivosti na túto podporu vyčlenilo do roku 1924 celkom viac ako tri milióny korún československých, za ktoré bolo postavených zhruba 46 000 nájomných bytov a vyše 21 000 rodinných domov.⁸⁹ Samozrejme pri tomto obrovskom množstve je nutné si uvedomiť, že nie všetky byty boli určené pre repatriantov. Navyše sa v tomto období ešte nevedla presná štatistika o tom, kto ich obýva, takže sa nedá jasne odpovedať na otázku, aké percento z nich bolo poskytnuté krajanom, ktorí sa do

⁸⁸ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Státní zásah v otázce bytové, k.č. 149

⁸⁹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Státní zásah v otázce bytové, k.č. 149

Československa znovu prist'ahovali. I táto správa nám však poskytuje informácie o tom, akým spôsobom sa do riešenia repatriačnej problematiky mohlo zapojiť a aj zapájalo ministerstvo sociálnej starostlivosti.

Ministerstva sociálnej starostlivosti sa týkala ešte jedna veľká zmena, ktorá sa odohrala v roku 1920 a ktorá nesmierne posilnila jeho postavenie v repatriačnej politike voči ostatným ministerstvám. V priebehu roku 1920 totiž Prezídium Ministerskej rady rozhodlo, aby ministerstvu sociálnej starostlivosti bola zverená „(...) *péče o Čechy a Slováky vracející se z ciziny do vlasti, vyjma agendy příkázanou ministerstvu Národní obrany, a zároveň rozhodla, že se ministerstvu sociální péče k provádění agend repatriačních přidělí dostatečný a zkušený personál, poskytnou potřebné místnosti, tábory a ubikace a povolí dostatečné peněžní prostředky.*“⁹⁰ V citovanej správe sa spomína ministerstvo národnej obrany, pretože v tomto období (teda v polovici roku 1920) stále vrcholil návrat československých legionárov z Ruska.

Zároveň sa v správe podarilo vystihnúť presný zámer toho prečo repatriácia prebiehala, keď sa v nej uvádza: „*Účelem repatriace jest podle názoru ministerstva sociální péče: umožniti a usnadniti návrat čsl. příslušníkům z ciziny a dopravu jejich majetku, - použití jich ve vlasti, pro jejich zkušenost jako kolonisačního materiálu, zejména pro udržení spojitosti nespolehlivých obvodů s republikou, - dle potřeby opatřiti jim přístřeší, potraviny a zaměstnání ve vlasti a poskytnutí nezbytnou podporu pro první dobu (...)*“⁹¹ Takýmto spôsobom sa potvrdilo, že repatriačná politika sa dostala na najvyšší štátny záujem, pretože jedným z jej cieľov bolo prostredníctvom spoľahlivých repatriantov (za tých sa považovali najmä krajanovia prichádzajúci z nástupníckych krajín bývalej Rakúsko-uhorskej monarchie, pretože tí skoro nikdy nestratili svoju českú alebo slovenskú identitu a vzťah k svojej krajine) posilniť v problémových oblastiach Československa práve československú štátnosť a československú myšlienku. Ako už bolo vyššie v texte spomínané, tak za problémové oblasti sa považovali najmä okrajové oblasti krajiny (napr. celá oblasť južného Slovenska s početnou maďarskou menšinou) alebo oblasti, kde žila početná nemecká menšina (najmä v českých krajinách).

Otázkou však v tomto prípade ostáva, či ich umiestnenie v týchto národnostne

⁹⁰ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Repatriace československých příslušníků ze dne 9.6.1920, k.č. 1233

⁹¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Repatriace československých příslušníků ze dne 9.6.1920, k.č. 1233

zmiešaných oblastiach aj bolo efektívne, keďže ich nestačilo len umiestniť, ale ako spomína aj správa ministerstva sociálnej starostlivosti, tak bolo potrebné im poskytnúť aj zamestnanie a na začiatok určitú finančnú podporu. Poskytnutie akejkoľvek podpory zo strany štátu totiž mohlo pôsobiť na členov inej národnosti značne demotivujúco, čo ešte viac mohlo zhoršiť ich vzťah k Československu. Jediným kritériom na poskytnutie tejto podpory totiž bolo československé občianstvo a to, že daný človek bol označený za československého repatrianta. Problematické bolo aj hľadanie vhodného zamestnania pre týchto ľudí⁹², ktoré sa hľadalo v iných odvetviach priemyslu alebo poľnohospodárstva, ako ukázala predchádzajúca časť. Často krát však za cenu prepustenia cudzích štátnych príslušníkov z ich pôvodných zamestnaní, čo taktiež malo značný demotivujúci efekt.

Keďže pridelenie repatriačnej agendy znamenalo pre ministerstvo sociálnej starostlivosti veľkú administratívnu záťaž, tak bolo rozhodnuté, že „ *Při provádění repatriace dlužno rozeznávat dva obvody: Slovensko a ostatní části republiky. Pro Slovensko zřízena buď kancelář pro osídlovací politiku při Bratislavské správě, která převezme péče o repatrianty na Slovensku, kdežto péče o repatrianty ostatní připadne kanceláři pro to zřízené u ministerstva sociální péče.*“⁹³ Tak sa zabezpečilo, aby pri repatriácii krajanov nedochádzalo k zbytočným komplikáciám, keď repatrianti slovenskej národnosti boli prioritne umiestňovaní na území Slovenska prostredníctvom slovenských pobočiek repatriačných oddelení jednotlivých ministerstiev a repatrianti českej národnosti zase na území českých krajín. Špecifické bolo v tomto ohľade logicky ministerstvo zahraničných vecí, ktoré na začiatku repatriačného procesu pracovalo len s československými krajanmi, teda ako s ľuďmi, ktorí sa chcú vrátiť na územie Československa. Nebolo teda podstatné či do českých krajín alebo na Slovensko .

Navyše sa na strane ministerstva sociálnej starostlivosti začal objavovať aj určitý náznak možného kompetenčného sporu s ministerstvom zahraničných vecí, ktorý sa týkal repatriácie z Rakúska. Správa uvádza, že „ *Ve Vídni projevuje se mezi českými lidmi snaha přesídlit do republiky naší a to hlavně na Slovensko a na Moravu. Pro účely repatriace těchto lidí zřídí vídenští Čechové, jak ministerstvu sociální péče jejich*

⁹² Bolo napríklad ťažké nájsť vhodné zamestnanie pre skupinu pracovníkov, ktorí pracovali v nejakej továrni v Rakúsku a na území Československa sa zrazu ocitli napr. niekde v oblasti pohraničných severných hôr, kde samozrejme priemysel nebol dostatočne rozvinutý, takže vo svojom pôvodnom povolani si ťažko hľadali na československom území uplatnenie.

⁹³ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Repatriace československých příslušníků ze dne 9.6.1920, k.č.1233

*zástupci bylo sděleno, kancelář ve Vídni, která bude v nejužším spojení s oběma výše zmíněnými kanceláři v Praze a Bratislavě (...)*⁹⁴ Paradoxné v tejto situácii je však to, že aj ministerstvo vnútra zriadilo vo svojom repatriačnom oddelení sekciu, ktorá sa mala zaoberať repatriáciou krajanov z Rakúska a taktiež na československom veľvyslanectve vo Viedni veľmi aktívne aj zásluhou veľvyslancu dr. Fliedera fungovala repatriačná sekcia, čo by pri zlej komunikácii mohlo vytvárať kontraproduktívne situácie. Poukazuje to však na jeden závažný fakt. Repatriácia krajanov z územia Rakúska sa tak stala jednou z priorit Československa.

3.4 Ministerstvo vnútra

Ďalšou veľmi dôležitou štátnou inštitúciou, ktorá sa venovala v značnej miere repatriačnej problematike v Československu bolo ministerstvo vnútra. Práve jeho úlohou bolo zlegalizovať pobyt repatriantov na československom území, umiestniť ich v nejakej obci a hlavne prideliť im československé štátne občianstvo ak ho nemali. Po ministerstve zahraničných vecí a ministerstve sociálnej starostlivosti tak vytváralo ďalší významný stupeň v repatriačnom procese.

Ministerstvo vnútra sa podobne ako ostatné ministerstvá pri zrode Republiky vytvorili z Národného výboru podľa zákona č.2/1918 Zb., podľa ktorého sa „(...) *zřizovaly nejvyšší správní úřady ve státě československém.*“⁹⁵ Podobne ako pri ostatných ministerstvách, tak spočiatku aj ministerstvo vnútra prebralo organizačnú štruktúru podľa svojho rakúsko – uhorského predchodcu až do doby, kým sa situácia nestabilizovala a kým sa na základe nových právnych noriem jasne neurčili jeho rozsiahle kompetencie⁹⁶ (pre lepšiu predstavu uvádzané v poznámke pod čiarou). Počas

⁹⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Repatriace československých příslušníků ze dne 9.6.1920, k.č. 1233

⁹⁵ Národní archiv Praha, Průvodce k fondům Ministerstva vnitra s. 1

⁹⁶ Počas existencie medzivojnového Československa sa kompetencie ministerstva vnútra stabilizovali približne do nasledovných bodov:

„I. Záležitosti státní a ústavní, počítaje v to i zákonodárné jazykové úpravy. Spolupůsobení při všech osnovách zákonů a nařízení, které se týkají obecného státního zájmu. Záležitosti státních hranic, záležitosti státní vlajky, státního znaku a státní pečeti; ústavní a osobní záležitosti Národního shromáždění; záležitosti voleb; osobní a pensijní záležitosti zaměstnanců Národního shromáždění.

II. Organizace státních úřadů, záležitosti organizace politické správy a bezpečnostní služby a řízení těchto složek; rozhodování v poslední instanci ve všech záležitostech působnosti politických a bezpečnostních úřadů, pokud toto rozhodování není výslovně vyhrazeno jinému ministerstvu.

III. Záležitosti státních zaměstnanců.

IV. Správní záležitosti, jako př. stanovení zásad správního řízení a trestního policejního práva, stanovení úřední terminologie za součinnosti ministerstva školství, organizace archivnictví a záležitosti archivů.

celého prvorepublikového obdobia bolo toto ministerstvo pod kontrolou agrárnikov.

Z pohľadu repatriantov vďaka svojim kompetenciám práve ministerstvo vnútra zohrávalo dôležitú úlohu, ktorá však predsa len o niečo zaostávala za činnosťou ministerstva zahraničných vecí, ktoré sa v repatriačnej otázke oveľa viac angažovalo. No rozdiel medzi nimi spočíval hlavne v tom, že ministerstvo zahraničných vecí bolo aktívne a malo právomoci najmä na tej medzinárodnej úrovni, tak logicky vo vnútroštátnom priestore dominovalo ministerstvo vnútra, do ktorého činnosti však ministerstvo zahraničných vecí veľmi často zasahovalo ako bude ukázané na neskorších príkladoch.

To sa týkalo najmä šiesteho bodu v poznámke, keď jednou z úloh ministerstva vnútra bola aj starostlivosť o záležitosti štátneho občianstva, jeho udeľovania, domovského práva (na základe neho totiž mohlo byť štátne občianstvo udelené) a spolupôsobenie vo veciach vysťahovalectva, ale aj prisťahovalectva. Preto bolo aj súčasťou ministerstva vnútra repatriačné oddelenie, ktoré v sebe dohromady spájalo všetky tieto funkcie.

Ministerstvo vnútra teda rozhodovalo o pridelení štátneho občianstva a domovského práva, čo bolo pre repatriantov dôležité. Problém v tejto činnosti bol však v tom, že k unifikácii jednotlivých predpisov týkajúcich sa štátneho občianstva a domovského práva došlo až pomerne neskoro, teda v roku 1924, kedy bolo ministerstvo

V. Záležitosti zemské, okresní a obecní samosprávy.

VI. Záležitosti státního občianství a jeho udělování, záležitosti domovského práva, dozor nad zachovávaním zákonů o zrušení šlechtictví, řádů a titulů, změna jmen osob a udělování jmen, matriční záležitosti sčítání obyvatelstva, spolupůsobení ve věcech vystěhovalectví a přistěhovalectví.

VII. Spolupůsobení s ministerstvem školství ve věcech, týkajících se školství a národní osvěty, jako na př. ochrana památek, zřizování škol a pod.

VIII. Záležitosti hospodářské správy, jako na př. výkon státního dozoru nad soukromými pojišťovnami, připouštění cizozemských akciových společností, záležitosti spořitelén, záležitosti fondů.

IX. Všeobecná bezpečnost. Záležitosti spolkové, právo shromažďovací, spolupůsobení při udělování koncesí na radiotelegrafní a radiotelefonní stanice, udělování oprávnění nosit stejnokroje a odznaky, policie silniční, záležitosti divadel a kinematografie, policejních licencí na veřejné produkce a zábavy, evidence obyvatelstva, cestovní pasy a občanské průkazy.

X. Záležitosti bezpečnosti osob a jmění, jako na př.: záležitosti hnanécké, policejní dozor a vypovězení, splupůsobení v záležitostech donucovacích pracoven a polepšoven, policie požární a hasičstvo, povolení k nošení zbraní, záležitosti třaskavin, výbušin a střeliva.

XI. Záležitosti humanitní a sociální, jako na př. záležitosti nadační, pokud nadace neslouží ani k účelům vojenským ani k účelům studijním, náhrady válečných škod, nouzové podpory při živelných pohromomách.

XII. Záležitosti vojenské, jako na př. vyživovací příspěvky na mobilisaci, součinnost v záležitostech vojensko-administrativních.

XIII. Záležitosti soudní jako provádění zákona sestavování porotčích seznamů, seznamů kmetů, záležitosti procesního práva chudých.

XIV. Všechny záležitosti, které nebyly výslovně určeny do kompetence jiného ministerstva.“

In.: Národní archiv Praha, Průvodce k fondům Ministerstva vnitra, s. 3 - 5

pre unifikáciu vyzvané ostatnými ministerstvami prostredníctvom Prezídia ministerskej rady, aby s touto činnosťou začalo. Ministerstvo vnútra totiž malo túto požiadavku už dlhší čas v programe, no stále o nej nebolo rozhodnuté. Vypracovali sa preto 4 dôvody, prečo by sa čo najrýchlejšie k unifikácii príslušných predpisov malo pristúpiť:

„I. Domovské právo majúc eminentne celostátní důležitost a jsou podkladem mnohých norem celostátních, má býti co nejdříve pro celé státní území jednotně řešeno.

II. Neznalost právních předpisů na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

III. Nesprávné představy o právu platném na Slovensku a v Podkarpatské Rusi,(...), zda jde o nabytí ipso facto či zda třeba konstitutivního aktu přijetím do domovského svazku ze strany obce.

IV. Zásadní a značné rozdíly mezi domovským právem platným na Slovensku a v Podkarpatské Rusi a domovským právem platným na ostatním území republiky.“⁹⁷

Tieto rozdiely boli spôsobené tým, že vo svojich začiatkoch sa udeľovanie domovského práva riadilo na Slovensku pôvodne uhorskými právnymi predpismi, ktoré kládli dôležitost na riadne trvalé bydlisko daného žiadateľa a od toho sa odvíjali všetky následné právne úpravy. Naproti tomu rakúske právo požadovalo len formálne prijatie do domovského zväzku od obce, pričom sa nekládol dôraz na skutočnú existenciu trvalého bydliska v danej obci. Citovaná správa ďalej uvádza, že „Důvody uvedené pod číslem 1 až 4 přirozeně vedly k volání po brzké unifikaci práva domovského, jak v kruzích úředních, tak i v širší veřejnosti.“⁹⁸ Z uvedenej poznámky tak jasne vyplýva, že táto aktivita mala veľmi širokú podporu naprieč štátnymi inštitúciami ale aj medzi rôznymi spolkami a neštátnymi organizáciami.

Zároveň s tým sa však objavila požiadavka, ktorú adresovalo Prezídium Ministerskej rady priamo ministrom vnútra, aby sa pri udeľovaní československého štátneho občianstva cudzím štátnym príslušníkom uskutočňovalo dôkladné šetrenie. Argumentovalo sa tým, že „(...) při udělování čs. státního občianství, jež jest aktem volného uvážení a tedy aktem milosti, míti na zřeteli především zájem státu, neboť jen

⁹⁷ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Předpisy o státním občianství a domovském právu; návrh na unifikaci ze dne 20.5.1924, k.č. 209

⁹⁸ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Předpisy o státním občianství a domovském právu; návrh na unifikaci ze dne 20.5.1924, k.č. 209

Za unifikáciu sa vyslovili ešte pred jej prijatím v roku 1924 napríklad ministerstvo spravodlivosti, úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ministerstvo poľnohospodárstva, ministerstvo národnej obrany, civilná správa Podkarpatskej Rusi, Zväz organizácii štátnych a železničných zamestnancov na Slovensku, spolok Všehrd zastúpený Dr. Karlom Novákom,...

*zájem státu a nikoli snad osobní zájem žadatelů musí být tedy v první řadě rozhodujícím.*⁹⁹ Do popredia pri získavaní československého štátneho občianstva sa tak kladie predovšetkým záujem štátu. Nestačí totiž zistiť, či daný žiadateľ nebol doteraz nejakým spôsobom súdne trestaný, ale je potrebné zistiť aj to, či niekedy proti Československu nevystupoval nepriateľsky alebo ľahostajne alebo ako dal najavo porozumenie pre životné záujmy Československa. Všetky tieto požadované informácie potrebné pre proces udeľovania štátneho občianstva pre ministerstvo vnútra zaobstarávalo v zahraničí, teda v mieste pobytu žiadateľa, ministerstvo zahraničných vecí prostredníctvom pracovníkov svojich zastupiteľských úradov.

Citovaná správa na základe toho dospela k záveru, že „*Tak bylo pozorováno, že většina osob domáhá se udělení čs. státního občanství hlavně jen z osobních důvodů existenčních, aby v Čs. republice mohly naléztí nové povolání nebo nerušeně vykonávají své dosavadní povolání, nebo aby jim udělením státního občanství umožněn byl mezinárodní styk obchodní a pod.*“¹⁰⁰ Zároveň sa očakával iný prístup k majetnejším a nemajetným žiadateľom o udelenie československého štátneho občianstva. Od tých majetnejších žiadateľov sa čakalo, že „*(...) nezískali – li si jiných zásluh o stát náš, dali aspoň najevo porozumění pro životní záujmy státu, a účastnili se akcí, jež mají za účel, stát náš po stránce hospodářské posíliti a zajistiti, jmenovitě, že účastnili se dle svých majetkových poměrů upisování čs. státních půjček.*“¹⁰¹ Preto jednotlivé československé veľvyslanectvá mali zistiť, akým spôsobom sa žiadateľ choval k československým štátnym a hospodárskym záujmom v krajine, kde momentálne pobýval a odkiaľ žiadal o presun do Československa. Zároveň je však nutné pre správnosť uviesť, že upisovanie československých štátnych pôžičiek sa nekládlo ako nutná podmienka pre udelenie československého štátneho občianstva.

Pri nemajetných osobách bol proces zisťovania potrebných informácií pre udelenie československého štátneho občianstva oveľa jednoduchší, pretože pri nich „*(...) odpadá ovšem šetření ohledně upisování státních a jiných veřejných půjček a účastenství na dobročinných akcích, vždy však i u těchto osob dlužno zkoumati zdali*

⁹⁹ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření ze dne 8.12.1921, k.č. 209

¹⁰⁰ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření ze dne 8.12.1921, k.č. 209

¹⁰¹ Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření ze dne 8.12.1921, k.č. 209

*udělením státního občanství zájem státu samého neutrpí(...)*¹⁰² To sa týkalo najmä žiadateľov, ktorí si chceli presunom do Československa zlepšiť len svoje osobné hospodárske postavenie a nemali záujem na rozvoji Československa.

Predmetom našej práce sú však repatrianti, teda naši krajanovia pobývajúci v iných krajinách, takže československé inštitúcie sa nemohli na nich pozerat' pohľadom vyššie citovanej správy. Jednak preto, že sa v prípade repatriantov z nástupníckych krajín po bývalej Rakúsko-uhorskej monarchii jednalo väčšinou o menej majetných ľudí a jednak preto, že nechceli prísť do Československa primárne preto, aby sa tu nejakým spôsobom obohacovali na úkor domácich obyvateľov a tým si zlepšili svoje osobné postavenie. Samozrejme, že aj oni síce prichádzali do Československa z hospodárskych dôvodov, no hlavne preto, aby svoje problémy vyriešili alebo aby si zachovali určitú slušnú životnú úroveň, ktorej zachovanie v krajinách, v ktorých žili z rôznych dôvodov nebolo viac možné. Taktiež sa v ich prípade nepočítalo s nepriateľským postojom voči Československu a jeho záujmom.

Práve pre nich ministerstvo vnútra v spolupráci s inými štátnymi aj neštátnymi inštitúciami organizovali rôzne druhy podpory a pomoci. Jednou z nich bola napríklad pomoc pri ich doprave do Československa. Za týmto účelom bola napríklad už v roku 1919 zriadená tzv. Medziministerská prepravná komisia¹⁰³, ktorá mohla „ (...) *velice vlivně a účelně zasahovati ve všech přepravách nejenom ve vnitrozemí, ale i hlavně pokud se týče vývozu do ciziny a dovozu z ciziny.*“¹⁰⁴ Padol tak návrh, aby svoje kompetencie rozšírila z prepravy potravín a iného tovaru, aj na možnosti prepravy osôb do Československa, pretože v úzkej spolupráci s ministerstvom železníc má na to najlepšie predpoklady. V tomto prípade totiž najdôležitejšia bola efektívna koordinácia činností jednotlivých ministerstiev. Ďalšou podobnou podporou boli aj zľavy na cestovnom, ktoré poskytovalo ministerstvo železníc, tým, ktorí sa vracali do Československa a ktorí nemali dostatočné finančné prostriedky, aby si svoju cestu mohli uhradiť zo svojich zdrojov. I tu sa však muselo dokázať, že majú na danú zľavu nárok. Na to slúžilo napríklad úradné overenie o nemajetnosti, ktoré vypracoval

¹⁰² Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření ze dne 8.12.1921, k.č. 209

¹⁰³ Na jej činnosti sa podieľalo ministerstvo vnútra, ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo národnej obrany, ministerstvo obchodu, ministerstvo financií, ministerstvo železníc, ministerstvo verejných prác, ministerstvo poľnohospodárstva, ministerstvo pre zásobovanie ľudu.

¹⁰⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Meziministerská přepravní komise ze dne 7.10.1919, k.č. 1233

československý konzulát v krajine, z ktorej daný človek prichádzal alebo zvláštne úradné potvrdenie chudoby, ktoré poskytovalo ministerstvo sociálnej starostlivosti, ale opäť aj to vychádzalo z údajov, ktoré mu boli poskytnuté československými konzulátmi v zahraničí.

3.5 Kancelária prezidenta republiky

Okrem spomínaných ministerstiev sa repatriačnou problematikou do Československa zaoberala aj Kancelária prezidenta republiky. Nie však v tom zmysle, že by sama organizovala nejaké individuálne alebo kolektívne repatriačné projekty, ale skôr v tom zmysle, že ostatní štátni aj neštátni aktéri, ktorí sa repatriáciou zaoberali ju informovali o svojej činnosti. Kancelária tak akoby stála nad všetkými týmito aktérmi a zhromažďovala potrebné informácie. V niektorých prípadoch však sama mohla iniciovať repatriačný proces, mohla pomáhať pri umiestňovaní repatriantov alebo mohla ťažiť z morálnej autority, ktorej sa tešil prezident T.G. Masaryk. To sa ukázalo napríklad v už spomínanej činnosti Kostnickej jednoty.

Na základe analýzy archívnych materiálov uložených v Archíve Kancelárie prezidenta republiky by sme mohli činnosť kancelárie v oblasti repatriácie rozdeliť do dvoch veľkých oblastí. Prvú tvorilo už spomínané zbieranie podkladov a informácií, ktoré boli úzko späté s repatriáciou. Buď si kancelária sama vyžiadala od zúčastnených aktérov informácie (to však nebolo časté) alebo samotní aktéri repatriácie ju o svojich zámeroch a svojich činnostiach informovali. Často krát sa stávalo aj to, že priamo prezidentovi T.G. Masarykovi alebo jeho kancelárovi Přemyslovi Šámalovi boli zo zahraničia adresované žiadosti jednotlivých repatriantov, ktorí sa chceli vrátiť do Československa. Keďže však kancelária prezidenta a ani samotný prezident nemali právomoci ich repatriáciu uskutočniť, tak ich žiadosti posúvali na ministerstvo zahraničných vecí a potom na ministerstvo vnútra na ďalšie prešetrenie ich žiadosti a prípadne ešte ďalším inštitúciám zapojených do tohto procesu.

Veľmi „živá“ bola napríklad komunikácia medzi kanceláriou prezidenta a Čechmi žijúcimi v Rakúsku, ktorých časť sa chcela vrátiť do Československa. Tí sa najčastejšie sťažovali na veľmi pomalú činnosť Pozemkového úradu, ktorí im mal pridelovať pôdu pre ich ďalšie usídlenie v Československu. Prezidenta Masaryka tak videli ako morálnu autoritu v štáte, ktorý by im svojim vplyvom a postavením mohol pomôcť. Ich správy zasielané kancelárii boli veľmi podrobné o čom svedčí napríklad

list adresovaný kancelárii prezidenta od J.Klukáčka, ktorý stál na čele statku Groishof v Hornom Rakúsku: „Vystěhovaľci tito jsou dobrí Čechové a znamenití hospodáři, vládnoucí též dostatečným kapitálem. Na připojeném soupisu uvedených 29 účastníků, vládne 37.000.000 K.r. jmění a požadují 830 ha půdy. Případlo by tedy na 1 ha asi 43.000 K.r či 11.000 Kč kapitálu (...) Co se týče místa, stěhovali by se nejraději všichni do Čech neb na Moravu do českých krajin kdekoliv, při vhodnosti dotyčného objektu. Někteří jsou však ochotni se pro republiku exponovat.“¹⁰⁵

Z citovaného úryvku¹⁰⁶ z korešpondencie v predchádzajúcom odstavci vyplývajú dve zásadné veci, ktoré sa už v našej práci viackrát potvrdili. Prvou je to, že samotní repatrianti chceli byť umiestňovaní skôr v tej časti krajiny, z ktorej pochádzali. Preto málo Čechov, ktorí žili v Rakúsku sa chcelo po návrate do Československa presťahovať na územie Slovenska alebo do Podkarpatskej Rusi. Jednak tieto časti republiky neboli ešte rozvinuté a jednak tam nemali žiadne väzby, na ktoré by po svojom návrate mohli nadviazať. Druhou záležitosťou bolo to, že sa pomerne podrobne skúmal majetok záujemcov o repatriáciu. Repatrianti, ktorí disponovali určitým majetkom boli pre československé inštitúcie prijateľnejší ako tí bez majetku, pretože ako už bolo spomínané vyššie, sa museli tieto inštitúcie (či už boli štátne alebo neštátne) o nich postarať.

Celkovo sa tak v roku 1920 podľa informácii, ktoré boli zaslané kancelárii prezidenta chcelo z Dolného a Horného Rakúska vystťahovať „79 rodín s kapitálem rodinným 73,855.570.-K.rak.“¹⁰⁷ Československá agrárna strana v Rakúsku, ktorá je autorom citovanej korešpondencie adresovanej prezidentovi Masarykovi mu dokonca navrhuje viaceré riešenia, ktoré by bolo možné uskutočniť v Československu a ktoré by repatriantom z Rakúska výrazne pomohli. V prvom rade žiada prezidenta ako morálnu autoritu, aby intervenoval v ich prospech u československej vlády. Ďalej žiada, aby sa zmenila prax, podľa ktorej sa prevody, ktoré organizujú okresné pozemkové komisie,

¹⁰⁵ Archiv Kanceláre prezidenta republiky, fond KPR – repatriacie, korespondence Statek Groishof – KPR ze dne 15.8.1920, inv.č. 467

¹⁰⁶ Podľa priložených údajov k citovanej korešpondencii malo záujem sa v roku 1920 z Horného Rakúska do Československa presťahovať 49 rodín (celkovo sa jednalo o 364 ľudí, z ktorých sa 356 hlásilo k československej štátnej príslušnosti a 8 k rakúskej). Tieto rodiny disponovali majetkom o veľkosti 606,7 ha, čo v prepočte na rakúske koruny tvorilo 36.665.570 K.r. In.: Archiv Kanceláre prezidenta republiky, fond KPR – repatriacie, korespondence Statek Groishof – KPR ze dne 15.8.1920, inv.č. 467

¹⁰⁷ Archiv Kanceláre prezidenta republiky, fond KPR – repatriacie, Korespondence Československá agrární strana v Rakousku – T.G.Masaryk, 15.9.1920, inv.č. 467, D 7069/20

neuskutočňovali len medzi kupcami, ktorí sú poľnohospodármi. Ako sa uvádza v ich liste: „*Tento postup jest spojen s jistou újmou pro naše zemědělce, ježto reflektanti městští víc nabídnouti mohou, než ucházeči zemědělstí za prodávané statky.*“¹⁰⁸

Druhou veľkou oblasťou v problematike repatriácie našich krajanov do Československa, ktorej sa venovala Kancelária prezidenta republiky, bola poradná, dnes by sme mohli povedať „mediátorská“ činnosť. Zástupcovia Kancelárie prezidenta republiky (najčastejšie sa jednalo najmä o kancelára Dr.Přemysla Šámala) boli pravidelne pozývaní na rôzne poradné rokovania alebo medziministerské zasadania, ktoré sa týkali repatriáčnej problematiky. Aby nedochádzalo k zjednodušeniam, tak samozrejme je nutné doplniť, že zástupcovia prezidentskej kancelárie boli pozývaní na podobné zasadania aj v iných oblastiach ako bola problematika repatričných projektov. Ako už bolo spomínané v predchádzajúcich odstavcoch, tak najmä viedenský Česi veľmi intenzívne komunikovali s Kanceláriou prezidenta republiky o svojom možnom návrate späť do Československa. O tom svedčí aj časť v nasledujúcej kapitole zaoberajúcej sa činnosťou ministerstva zahraničných vecí ako hlavného československého aktéra v oblasti repatriácie, ktorá sa venuje analýze činnosti československého viedenského veľvyslanectva, kde pracovalo jedno z najvyťaženejších repatričných oddelení.

Aktivitu našich krajanov vo Viedni dokazuje napríklad aj správa uložená v Archíve Kancelárie prezidenta republiky zo dňa 7.5.1920, kedy sa jej zástupca zúčastnil medziministerskej porady vo veci repatriácie viedenských Čechov, ktorá sa konala na pôde ministerstva verejných prác.¹⁰⁹ Opäť sa aj tu pri rokovaní ukázalo, že repatrianti z Rakúska boli pre Československo vhodní, keď sa zdôraznil „(...) *hospodářský význam repatriace pracujících neb jinak hospodářsky mhoucích vrstev do R.Č.S (...)*“¹¹⁰ Ako sa uvádza v poznámke pod čiarou, tak sa tohto rokovania ako neoficiálny člen zúčastnil aj poslanec rakúskeho Národného zhromaždenia Dvořák,

¹⁰⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Korespondence Československá agrární strana v Rakousku – T.G.Masaryk, 15.9.1920, inv.č. 467, D 7069/20

¹⁰⁹ Okrem zástupcu Kancelárie prezidenta republiky, ktorý však v správe z tejto medziministerskej porady nie je menovaný sa jej zúčastnili ešte minister Hampl a minister Hodža, poslanec Dvořák ako člen rakúskeho Národného zhromaždenia (neoficiálny člen porady), ministerský rada Šedivý a zástupcovia ministerstva zahraničných vecí, vnútra, sociálnej péče, financii.

In.: Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹⁰ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

ktorý prítomných oboznámil so zlým postavením viedenských Čechov v rakúskej spoločnosti a vystupoval ako ich zástupca pri rokovaní s československými orgánmi. Dvořák pri tejto príležitosti uviedol, že „(...) *postavení Čechů ve Vídni jest politicky i hospodářsky velmi neutěšené, neli neudržitelné. Většina trpí nedostatkem práce, který stále stoupá a nucena jest stravovati poněmáhlu těžce vydělané úspory. Majetek Čechů vídeňských pácí 5 miliard a prohlašuje, že by majitelé rádi využili valné části tohoto obnosu ku podnikání v R.Č.S., kam touží se navrátiti.*“¹¹¹ Jeho tvrdenia tak skutočne svedčalo o zlom postavení početnej českej menšiny v rámci rakúskej (skôr by sme mohli povedať viedenskej) spoločnosti, no v podobnom postavení boli napríklad aj Slováci žijúci v Maďarsku, ktorí sa chceli vrátiť do Československa alebo českí evanjelíci žijúci v prevažne katolíckom Poľsku, o čom zase svedčí prípad Kostnickej jednoty.

Podobne ako ostatní repatrianti túžiaci sa vrátiť do Československa, aj viedenský Česi deklarovali určité územia, kam by chceli byť umiestení, pričom ich požiadavky mohli vytvoriť značné problémy. Ako ich predstavitelia tvrdili vo svojom vyhlásení, tak „*Repatriace Čechů vídeňských mohla by se díti na západní Slovensko /hlavně do Bratislavy/, mor. Slovač a případně i do jižních Čech, tedy do oblastí vídeňským Čechům nejbližších.*“¹¹² Okrem južných Čiech to boli oblasti, kde predtým nežili. Je však pochopiteľné, že by sa chceli usadiť práve v okolí Bratislavy alebo na Záhorí, pretože významnú úlohu tu stále zohrávala geografická blízkosť Viedne. Navyše všetky tieto spomenuté oblasti patrili v rámci Československa k tým viac rozvinutým, dokonca Bratislava a jej okolie v rámci Slovenska k najrozvinutejším regiónom. To by im umožňovalo bez problémov začať svoju podnikateľskú činnosť. To by na jednej strane mohlo byť výhodné aj pre štátne inštitúcie, pretože v tom prípade by sa o týchto repatriantov nemuseli do takej miery starať. Na druhej strane však značný záujem o repatriáciu do týchto oblastí (najmä na západné Slovensko) prejavovali aj slovenskí repatrianti prichádzajúci z Maďarska. Tento problém tak muselo riešiť najmä ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v úzkej spolupráci s ministerstvom zahraničných vecí prostredníctvom jeho repatričných oddelení vo Viedni a v Budapešti.

¹¹¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹² Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

Problematicky sa javili aj predstavy o činnosti týchto repatriantov v Československu, keď sa v citovanej správe uvádza, že „*Dle výrobních oborů bylo by při repatriaci zastoupeno hlavně: dřevodílo /nábytkářství/, kovodílo /výroba kování stavebních i nábytkových/, galanterní zlatnictví, jemné rukodílné obuvnictví, konfekce šatstva a prádla, čepičářství a j.*“¹¹³ Z uvedeného zoznamu tak vyplýva, že sa jednalo skôr o ľahší výrobný priemysel, ktorý bol samozrejme na Slovensku v povojnovom období potrebný, no na začiatku 20.rokov 20.storočia ešte nemal vybudované potrebné zázemie. Preto štátne inštitúcie skôr počítali s tým, že by „*(...) zřídili vídeňští Čechové v Bratislavě Československou průmyslovou a obchodní společnost co akciový podnik. Společnost ta obstarala by výrobu a nákup stavebního materiálu pro ubikace repatriantů, zakládala by stavební a výrobní družstva, kulturní a i humaní zřízení a započala by ihned s přípravnou činností.*“¹¹⁴ Československé štátne inštitúcie si tak skôr predstavovali, že by sa repatrianti venovali stavebníctvu a postupne by si sami vybudovali zázemie potrebné jednak pre svoj život a jednak pre svoju prácu, resp. podnikanie. Tí však prostredníctvom svojich zástupcov od Československa požadovali „*(...) subvence neb bezúročné půjčky 2,000.000 K.č. a dle potřeby i dalšího levného úvěru, upsání většího množství akcií a záruky za zúročení akcií v prvých letech.*“¹¹⁵ Podobne ako zástupcovia Kostnickej jednoty tak aj ich predstavitelia požadovali od štátu finančnú podporu, ktorá však v prvých povojnových rokoch nemohla byť udelená, resp. nemohla byť udelená v takej výške, v akej ju požadovali. Odmietavé stanovisko zástupcov československých inštitúcií s vysvetlením zhrnul zástupca ministerstva financií, ktorý poukázal na prax, podľa ktorej „*(...) podpora akciovej společnosti ze státních prostředků není u nás obvyklou a narazila by na značné potíže.*“¹¹⁶ Navyše v porovnaní s Kostnickou jednotou, ktorej bola určitá finančná podpora zo strany štátu, aj keď obmedzená, poskytnutá, predstavitelia viedenských Čechov si nedokázali vytvoriť medzi vrcholovými predstaviteľmi československých štátnych inštitúcií takú vyjednávaciu pozíciu ako mal napr. Dr.Lukl, ktorý zastupoval projekty Kostnickej

¹¹³ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹⁴ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

jednoty.

Napriek týmto vyššie spomenutým problémom sa predstavitelia československých inštitúcií zastúpených na tejto porade stavali k tomuto repatriačnému projektu celkom priaznivo, čo zhrnul vtedajší člen vlády Dr.Hodža, ktorý ako sa uvádza v správe „(...) *pohlží na věc sympaticky a hodlá min.radě navrhnouti zřízení repatriační komise při některém ministerstvu v Praze a zcela samostatné od komise pražské neodvislé, ale s ní společně pracující, komise repatriační v Bratislavě.*(...) vláda učiní pro repatriaci vídeňských Čechů ráda co bude možno(...)“¹¹⁷ K tomuto Hodžovmu návrhu sa pripojila aj Kancelária prezidenta republiky a tak repatriačné oddelenie, ktoré pôvodne pôsobilo len na ministerstve zahraničných vecí sa rozšírilo aj na ministerstvo vnútra a ministerstvo sociálnej starostlivosti. Navyše repatriačné oddelenie pôsobiace na ministerstve sociálnej starostlivosti získalo na význame od druhej polovice roku 1920, keď celá vnútroštátna agenda repatriácie prešla práve na toto ministerstvo ako bolo už spomenuté v tejto kapitole. Naďalej však pri československých zastupiteľských úradoch vo Viedni a Budapešti pracovali repatriačné oddelenia, ktorým sa venuje nasledujúca kapitola zaoberajúca sa ministerstvom zahraničných vecí v repatriačnej problematike.

Rozsiahlejšia analýza citovanej správy¹¹⁸ nám tak poskytuje vhodný príklad činnosti Kancelárie prezidenta republiky, ktorá nielen zhromažďovala informácie, ale v určitých témach sa aj aktívne zapájala do pripravovaných zámerov, ktoré sa však nie vždy dali uskutočniť tak, ako sa naplánovali. Ako sa uvádza v poznámke pod čiarou č.118, tak jedným z výsledkov tejto medziministerskej porady bolo aj to, že jednotlivé rezortné ministerstvá by mali podporovať vytváranie výrobných družstiev repatriantov. Ako nám však ukázal vyššie v tejto kapitole spomínaný príklad problematického

¹¹⁷ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

¹¹⁸ Pre lepší celkový prehľad správa z medziministerskej porady končí prijatým uznesením, podľa ktorého:

„1. *Ve Vídni dlužno zříditi přípravný výbor pro repatriaci vídeňských Čechů. Zřízení téhož mohou ovšem provéstí jedine interesenti sami.*

2. *Při ministerstvu, jemuž min.rada záležitosti repatriace přidělí, nutno zříditi za účasti všech súčasntněných ministerstev komisi pro repatriaci zahraničných Čechů. V Bratislavě budiž zřízena odbočka této komise.*

3. *Vídeňští zřídí sami, z vlastních prostředků, akciovou společnost pro výrobu stavebních hmot v Bratislavě, které zajisté se dostane od vlády morální podpory i jiné pomoci.*

4. *Tvoření družstev repatriantů budiž resortními ministerstvy pokud lze podporováno.*

5. *Ku krytí přípravných nákladů sub. 1.,2.,4. a rovněž i zcela výjimečně i sub.4. vzniknuvších, bude míti komise pro repatriaci zahraničných Čechů zapotřebí počátečního úvěru 2,000.000 K.č.“*

In.: Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

umiestnenia slovenských baníkov z maďarského Diosgyöru na území Slovenska v rôznych výrobných odvetviach, tak nie vždy sa to úspešne podarilo zrealizovať.

Na záver analýzy venujúcej sa postaveniu Kancelárie prezidenta republiky v repatriačných projektoch je nutné zdôrazniť, že veľmi úzko spolupracovala aj s neštátnymi inštitúciami zaoberajúcimi sa touto problematikou. Okrem už spomínanej Kostnickej jednoty to bol najmä Československý Červený kríž, na ktorého čele stála dcéra prezidenta T.G.Masaryka, Dr. Alica Masaryková. Práve tejto, ale aj iným neštátnym inštitúciám sa bude venovať nasledujúca časť tejto kapitoly.

3.6 Činnosť iných inštitúcií

Okrem vyššie popísanej činnosti exekutívnych štátnych inštitúcií, ktoré sa venovali repatriačnej činnosti stojí za zmienku spomenúť aj vplyvné neštátne inštitúcie, ktoré im často krát boli v tejto činnosti nápomocné. K takej inštitúcii patril napríklad Československý Červený kríž, ktorý vznikol vo februári 1919. V jeho čele stála hneď od jeho vzniku dcéra prezidenta Masaryka, Dr. Alica Masaryková. Československý Červený kríž sa dištancoval od svojej minulosti, ktorá bola stelesnená v Rakúskom Červenom kríži, ktorý pôsobil na území monarchie ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Podľa úvodného prehlásenia Československého Červeného kríža „*Rakouský Červený kríž byl pomocníkem cizího režimu, institucí, která měla v sobě tu aristokratičnost, jež budila v nás instinktivní odpor. Nemohla za to základní myšlenka, dle níž byla organisace Červených křížů zřízena (...). Byl to kus minulosti, který musel padnouti.*“¹¹⁹ V novej dobe po vzniku samostatného Československa mali z malých počiatkov vyrásť veľké veci. Niekoľko dní po vzniku Československého Červeného kríža sa postavil za jeho existenciu a činnosť aj prezident Masaryk, ktorý „*(...) uznává nutnost vybudování ústřední organisace Červeného kříže pro oblast celé republiky a žádá, aby ihned započal svoji práci a vešel ve styk s mezinárodními organisacemi Červených křížů na základě ženevské konvence.*“¹²⁰ Po svojom ustanovení vyhlásil Červený kríž verejnú zbierku, v rámci ktorej získal vyše 6 miliónov Kčs, čo bolo viac ako sa vôbec očakávalo. Tieto finančné prostriedky mali byť použité na základnú činnosť československej pobočky tejto medzinárodnej humanitárnej organizácie.

Prínos citovanej správy o tejto organizácii je aj v tom, že sa jej podarilo veľmi

¹¹⁹ Dorazil,O.: Pět let práce 1919-1924, s. 14

¹²⁰ Dorazil,O.: Pět let práce 1919-1924, s. 16

objektívne zhodnotiť aktuálnu sociálnu situáciu v Československu z roku 1919, keď v nej poukazuje na závažné problémy, ktoré by sa mali pre budúci pokojný rozvoj republiky čo najrýchlejšie vyriešiť, pretože doliehali na obyvateľov Československa, ale aj na repatriantov : „ *Celé kraje byly zamořeny hladem. Nejhorší poměry byly v hornatých krajích Slovenska a Podkarpatské Rusi, ale i v Čechách a na Moravě byly okresy, kde lidé neměli skutečně co jíst ani čím se odívat. (...) Rozsah toho, co vyžadovalo nápravy, byl tak veliký a potřeba tak naléhavá, že nemohlo ji zmoci ani občanstvo samo, ani stát.*“¹²¹ Preto sa s využitím zahraničnej pomoci od tamojších partnerských organizácií Červeného kríža (najmä z Francúzska¹²², Veľkej Británie, USA, Švajčiarska, Švédska) snažila zlepšiť situáciu tých, ktorí boli v nejakej forme nedostatku.

Okrem toho sa však angažoval aj v zajateckých a repatriačných otázkach, pretože ešte na konci roku 1919 bolo množstvo Čechov alebo Slovákov v cudzine a z rôznych dôvodov sa nemohli ešte vrátiť späť do Československa. Československý Červený kríž preto prebral úlohu „(...) *odpovídati na dotazy po zajatcích, raněných a nezvěstných, po všech těch lidech, kteří za války zmizeli, že v několika týdnech byla v kanceláři nově zřízeného zajateckého oddílu Červeného kríže pravá záplava, přes 200.000 dotazů.*“¹²³ Nadviazal preto styky s inými Červenými krížmi v iných štátoch, ale okrem toho spolupracoval aj s československými konzulátmi, odkiaľ taktiež získaval dôležité informácie (podobné informácie poskytoval zase ostatným organizáciám z iných krajín). Aj toto opäť svedčí o výsadnom postavení ministerstva zahraničných vecí a jeho pracovníkoch v prvých rokoch po skončení vojny pri organizovaní rôznych činností. Okrem toho však spomínaný zajatecký oddiel zabezpečoval aj písomný styk občanov Československa s krajanmi v iných krajinách (vo vzdialenejších aj susedných, pretože v prvých mesiacoch po skončení vojny ešte poštové služby nefungovali na vysokej úrovni a len sa postupne budovali).

Druhou významnou neštátnou inštitúciou, ktorá sa priamo nevenovala repatriačnej problematike, ale ktorá poukazovala na jeden jej dôležitý aspekt bola aj Česká obec sokolská. Jej vplyv bol však obmedzený len na územie českých krajín,

¹²¹ Dorazil, O.: Pět let práce 1919-1924, s. 16 - 18

¹²² Tak ako sa v Československu o činnosť Československého Červeného kríža starala Alica Masaryková, tak vo Francúzsku bola za styky československej a francúzskej organizácie zodpovedná Hana Benešová, manželka československého ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša, ktorý po vojne počas Versaillskej mierovej konferencie pobýval v Paríži.

¹²³ Dorazil, O.: Pět let práce 1919-1924, s. 30

pretože na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi nemala takú silnú tradíciu. Česká obec sokolská už v júli 1919 upozorňovala ministerstvo vnútra na nutnosť vhodného umiestnenia repatriantov na československom území. Upozorňovala najmä na to, že „Z oblasti Dolních Rakous, zejména z Vídně, vzrůstá se čím dále tím více silný emigrační proud do oblasti naší republiky. Jsou to namnoze příslušníci našeho státu, kteří nalézali dřívě v sídelním městě starého Rakouska svoji obživu, nyní však, pronásledováni jsouce dvojnásob nepřátelským okolím a bídou hmotnou jež ohrozuje jich existence, vrací se do svých domovů.“¹²⁴ Podľa informácii, ktoré Česká obec sokolská získala malo však toto prisťahovalectvo, ale aj vyst'ahovalectvo, ktoré prebiehalo paralelne, negatívny vplyv na jednotlivé oblasti štátu. Upozorňovalo sa najmä na oblasť južných Čiech a juhozápadnej Moravy, ktorá bola značne preľudnená, zatiaľ čo na severe Čiech, na severnej Morave a v juhozápadnom Sliezske by bolo vhodné a prospešné umiestniť väčšie množstvo týchto českých prisťahovalcov z Rakúska, ktorí by mohli tamojšie oblasti posilniť, pretože sa väčšinou jednalo o živnostníkov. Hlavným problémom tohto obdobia podľa Českej obce sokolskej bolo to, že v spomínaných preľudnených oblastiach nastal pokles ceny práce, pretože ponuka na trhu práce bola po vojne väčšia ako dopyt. Jej problémom však bolo to, že sa zameriavala len na české oblasti a navyše repatriačná činnosť ani nebola prioritou jej činnosti. To, že s ministerstvom vnútra o repatriačnej problematike komunikovala bolo znakom toho, že sa chcela zapojiť do dominantnej spoločenskej a politickej diskusie, ktorá v Československu po vojne prebiehala.

Ukázalo sa, že všetky štátne exekutívne inštitúcie a aj neštátne inštitúcie spomínané v tejto kapitole veľmi úzko spolupracovali pri riešení repatriačných problémov a otázok s ministerstvom zahraničných vecí Československa, ktoré malo na to vhodné materiálne aj personálne vybavenie. Preto sa v nasledujúcej kapitole pozrieme bližšie na jeho činnosť.

¹²⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Česká obec sokolská ministerstvu vnitra ze dne 26.7.1919, k.č. 1233

4. Ministerstvo zahraničných vecí v repatriačných otázkach

4.1 Ministerstvo zahraničných vecí ako kľúčový aktér pri repatriácii

Vyššie uvedené príklady spolupráce v predchádzajúcej kapitole ukázali, že ministerstvo zahraničných vecí bolo pre viaceré z nich kľúčovým aktérom pri repatriačnej problematike. K tejto pozícii ho predurčovalo jeho zameranie na záležitosti zahraničnej politiky Československa a najmä sieť konzulátov, ktoré Československo po roku 1918 vytvorilo v rôznych krajinách, resp. tam, kde malo nejaké konkrétne záujmy. Práve československé zastupiteľské úrady v zahraničí sa stali prvým kontaktným bodom našich krajanov, ktorí vyjadrili ochotu vrátiť sa späť do svojej nezávislej a novovytvorenej vlasti ako repatrianti. V celom repatriačnom procese, do ktorého boli potom následne zapojení, zohrávali tieto miesta najdôležitejšiu úlohu. Okrem toho, že im poskytovali všetky potrebné informácie, tak boli veľmi často využívané aj inými ministerstvami, aby im pomohli o repatriantoch zistiť potrebné informácie pre repatriačný proces. Väčšinou sa jednalo o majetkové a rodinné pomery, ich vzťah k Československu, ich momentálne postavenie v krajine, kde sa nachádzali, čo zase poskytovalo informácie o príčinách ich návratu a mnohé ďalšie.

Najviac zamestnané konzuláty touto informačnou činnosťou boli v okolitých krajinách Československa, kde žili početné skupiny našich krajanov. V týchto krajinách (najmä v Poľsku a Rakúsku) dokonca nebol jeden československý konzulát v hlavnom meste, ale svoje pobočky mal aj v ďalších miestach, teda najmä tam, kde žila početná česká alebo slovenská komunita. Na viacerých z nich pôsobili ako ich súčasť tzv. repatriačné oddelenia, ktoré mali pod svojou kontrolou celú agendu, ktorá súvisela s repatriáciou do Československa. To bolo veľmi praktické riešenie, pretože najmä v Rakúsku a Maďarsku by sa veľmi ľahko mohlo stať, že by všetky oddelenia konzulátu (ak by to repatriačné neexistovalo) boli doslova zahľtené touto agendou a len veľmi ťažko by dokázali sledovať a vykonávať aj iné činnosti.

4.2 Repatriačné oddelenie československého vyslanectva vo Viedni

Veľmi podrobná správa o priebehu repatriácii a o činnosti repatriačného oddelenia sa zachovala z československého veľvyslanectva vo Viedni. Práve viedenské a budapeštianske veľvyslanectvá mali najviac zaťažené repatriačné oddelenia, čo bolo

spôsobené tým, že práve z týchto dvoch nástupníckych krajín po bývalej monarchie sa množstvo našich krajanov chcelo vrátiť späť do Československa. Do Rakúska sa totiž už od počiatku 19. storočia sťahovalo množstvo Čechov, ktorých priťahovala prestavba a výstavba Viedne (obdobná situácia bola aj so Slovákmi, ktorí však častejšie odchádzali do Budapešti).¹²⁵ Počet prisťahovalcov do rakúskych častí monarchie potom kontinuálne narastal od 60. rokov 19. storočia a svoj vrchol dosiahol okolo roku 1900, kedy sa napr. vo Viedni k českej menšine hlásilo až 7,2% obyvateľov mesta (okolo 103.000 obyvateľov).¹²⁶ Ich príslušnosť sa zisťovala v tomto období podľa ich obcovacieho jazyka, ktorý používali.

Hoci vďaka Saint-germainskej mierovej zmluve, ale aj vďaka brnenskej a karlovarskej zmluve uzatvorenej medzi československými a rakúskymi predstaviteľmi v priebehu júla a augusta 1920 sa česká a slovenská menšina vo Viedni a v Dolnom Rakúsku tešila pomerne dobrej ochrane svojich národnostných práv, keď *„Na základe 8. článku brněnské smlouvy mnozí rakouští Češi optovali pro rakouské občanství. V článkách 17. a 20. byla obsažena úprava vzájemné ochrany ve školských věcech.“*¹²⁷ Veľmi aktívny v tejto oblasti bol najmä český školský a vzdelávací spolok Komenský pôsobiaci na území Rakúska. Napriek tomu však po stabilizácii situácie po vojne už v priebehu roku 1919 začala prebiehať hromadná reemigrácia z Rakúska späť do Československa. A práve tu sa mohlo naplno uplatniť už spomínané repatričné oddelenie československého veľvyslanectva vo Viedni.

Citovaná správa o ňom nám navyše poskytuje obraz o tom, čo všetko pod problematiku repatriácie spadalo a aký to bol organizačne, ale aj personálne a materiálne zložitý proces. Repatričné oddelenie na tomto veľvyslanectve vzniklo ako súčasť sociálne-politického odboru, pod ktorý problematika repatriácie, ktorá sa od roku 1919 (keď sa situáciu a vzťahy s Rakúskom podarilo do istej miery stabilizovať) stávala stále viac aktuálnejšia, pretože ako uvádza správa *„(...) po převratu dělala si česká menšina vídeňská přehnané naděje a vyslanectví bylo překonati veliké obtíže, než se mu podařilo horečku repatriční uvéstí do příslušných mezí.“*¹²⁸ Určitý pozitívny prelom v

¹²⁵ Dokonca sa uvádza, že už v roku 1820 až jedna štvrtina obyvateľov Viedne pochádzala z českých území. Treba však k tomu dodať, že sa nejednalo len o Čechov, ale veľmi početná bola aj skupina sudetských Nemcov.

In.: Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě, s. 128-129

¹²⁶ Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě, s. 129

¹²⁷ Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě, s. 137

¹²⁸ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatričním oddělení

tomto probléme nastal v priebehu roku 1920, kedy bola presunutá repatriačná agenda na ministerstvo sociálnej starostlivosti. To však neznamenal, že ostatné ministerstvá do tohto procesu nezasahovali.

Vo vzájomnej spolupráci sa tak riešila napríklad otázka vyplatenia záloh rakúskej strane za to, že poskytla československému ministerstvu sociálnej starostlivosti možnosť zorganizovať tzv. repatriačné vlaky do Československa. Všeobecne tam, kde to bolo možné (väčšinou sa jednalo práve o nástupnícke štáty bývalej monarchie, sa práve preprava pomocou zvláštnych repatriačných vlakov používala veľmi často, okrem toho sa tento spôsob prepravy používal aj pri doprave československých občanov z územia Ruska) sa takto repatrianti dopravovali do Československa najčastejšie, pretože tento spôsob ich dopravy umožňoval veľmi prehľadnú a dobre kontrolovateľnú evidenciu. Celý tento proces prepravy financovalo práve ministerstvo zahraničných vecí, ktoré zasielalo zálohy zo svojho repatriačného fondu jednotlivým československým veľvyslanectvám, ktoré ich potom miestnym vládam preplácali. Do Viedne tak napr. v roku 1921 bolo poslaných až 500.000 korún československých.¹²⁹

Ďalším dôležitým bodom bolo „(...) *umístění repatriantů z Vídně v menšinových městech*“ čo sa malo odohrávať „*za součinnosti obranných jednot, s nimiž se dohodne repatriační oddělení ministerstva sociální péče a dá jim pokyny, o nichž bylo se zástupci sociálně-politického odboru vídeňského vyslanectví podrobně pojednáno.*“¹³⁰ Na základe súčinností jednotlivých ministerstiev tak boli väčšie skupiny repatriantov, ktorí prichádzali už spomínanými tzv. špeciálnymi repatriačnými vlakmi umiestňovaní v menšinových mestách z pohľadu českej alebo slovenskej národnosti, ktorá bola v menšine oproti iným národnostiam (najčastejšie nemeckej alebo maďarskej). Často sa však stávalo, že bola pre nich vytvorená špeciálna kolónia, najčastejšie vo forme nejakej obce alebo osady, kde žili. Tento postup sa zvolil najmä vtedy, ak sa jednalo o celok repatriantov, ktorí už predtým žili v rámci jednej obce. V prípade repatriantov z Viedne (a z iných miest) sa takýto postup nevolil, pretože netvorili jeden kompaktný celok poprepájaný nejakými príbuzenskými väzbami v rámci širšej komunity.

československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹²⁹ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹³⁰ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

Správa vo svojom texte ďalej uvádza, že od konca októbra 1918, kedy vzniklo Československo približne do roku 1920 prebiehala repatriácia veľmi živelné a neorganizovane, keď bolo repatriovaných približne 30.000 osôb v zhruba 130 vlakoch. „*Organisace repatriace nebyla naprosto žádná. Lidé, kteří byli repatriováni, neměli téměř žádných průkazů a vlaků repatričních používal, kdo chtěl /tak na př. ředitel Špitálský, milionář, svezl se také na státní útraty/. Tehdy se vlaky vypravovaly šmahem beze všech dokladů a také ve spisech není mimo stručné lístky dokladů.*“¹³¹ Zmena nastala až práve v roku 1920, kedy všetka repatriáčna agenda z hľadiska vnútroštátneho prešla pod už spomínané ministerstvo sociálnej starostlivosti. Z hľadiska vzťahov s inými štátmi však naďalej najvýznamnejšiu úlohu zohrávalo ministerstvo zahraničných vecí prostredníctvom svojich zastupiteľstiev a úradov v zahraničí. Tieto repatriáčne vlaky premávali konkrétne z Viedne do rôznych miest v Československu približne dva až osemkrát mesačne. Časť ich nákladov pritom hradili aj samotní repatrianti, no samozrejme, že nie všetci. Z tejto povinnosti boli vyňatí chudobní. Ako však správa ďalej uvádza problém bol aj v preplatení nákladov Československým štátnym dráham, ktoré zabezpečovali ich prepravu na území Československa do miesta ich určenia. Ako bolo už spomínané v predchádzajúcej časti, preto sa snažili viaceré ministerstvá s ministerstvom železníc vyrokovať pre nich zľavu na cestovnom.

Nakoniec sa podarilo dohodnúť pravidlá pre určenie čiastky, ktorú zaplatia repatrianti za svoju prepravu do Československa nasledovne: „*Ve výkazech, které o provedených repatriacích ministerstvu péče budou předkládány, vypočte vyslanectví samo hned obnos, který ten který repatriant státu má nahraditi a uvede, zda možno žádati náhradu. Nebude-li to možno a budou-li všichni účastníci převáženi v jednom a též vagoně chudí, nebude se dopravné, které se účtuje vždy až konečnou stanicí, děliti na jednotlivé účastníky. Jen tehdy, kdyby někdo z těchto účastníků byl majetný nebo aspoň nemajetný, bude přepravné rozděleno. Bude-li některý z účastníků železničního vozu repatriován na účet ministerstva národní obrany, bude jeho podíl vypočten a oznámen ministerstvu národní obrany. Pokud budou převáženy osoby jedoucí na vlastní útraty, zaplatí přepravné vídeňské vyslanectví ze složených záloh (...)*“¹³²

Z uvedenej citácie tak vyplýva, že repatrianti boli rozdeľovaní do niekoľkých kategórií,

¹³¹ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriacním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹³² Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriacním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

pričom hlavným kritériom ich rozdeľovania bola veľkosť ich majetku. Od tých, ktorí sa považovali za majetných a ktorí mali teda aspoň nejaké vlastné finančné zdroje na návrat sa potom po ich usadení v Československu vymáhala určitá čiastka, ktorá by následne pomohla uhradiť ich prevoz do Československa. Túto činnosť malo na starosti ministerstvo vnútra, pričom sa jednalo nanajvýš o 200 korún československých na osobu. V skutočnosti však boli vymáhané sumy oveľa nižšie a najčastejšie sa pohybovali v rozmedzí 50 až 160 korún československých.¹³³ Treba však podotknúť, že čiastka určená na návrat do Československa bola repatriantom vyplatená ešte v krajine ich pôvodného pobytu v mene danej krajiny tamojším československým veľvyslanectvom. A až po ich usadení v Československu sa začala žiadať naspäť, tentokrát však už v československej mene prostredníctvom ministerstva vnútra. Aj toto je však ďalší z dôkazov aktívneho a veľmi dôležitého zapojenia ministerstva zahraničných vecí prostredníctvom svojich veľvyslanectiev do popisovanej činnosti.

Už od spomínaného roku 1920, ktorý môžeme považovať za prelomový, sa hromadné aj individuálne transporty (tie prebiehali najmä vtedy, keď si to neodkladnosť situácie vyžadovala a nebolo možné dlhšie čakať až kým sa podarí zorganizovať kolektívny transport repatriantov do Československa) odohrávali až po zvolení ministerstva sociálnej starostlivosti. Mohlo by sa tak zdať, že doteraz dominantná rola ministerstva zahraničných vecí ustupovala do úzadia, no to si aj naďalej zachovávalo svoje postavenie, pretože len ono jediné prostredníctvom svojho veľvyslanca a ostatných zamestnancov veľvyslanectva v danej krajine malo nejaké právomoci vôbec niečo organizovať a vyjednávať v mene Československa s inštitúciami danej krajiny.

Pri otázke repatriácie jednotlivcov sa navyše jasne určilo, ktoré osoby môžu byť repatriované na účet ministerstva, keď sa dohodlo, že „(...) repatriácie ministerstvu svěřená jest pouze nouzovou výpomocí a není přípustno, aby se na účet repatričního fondu ministerstva udílely zastupitelskými úřady chudinské podpory, aby se na účet ten hradily hnanécké a pod. Vídeňské vyslanectví používá k tomuto účelu položky na různé nepředvídané výlohy, vykazující na měsíc červen potřebu 150.000 Kr.“¹³⁴ Táto čiastka sa samozrejme každý mesiac podľa potreby menila.

Pri hromadných, ale aj individuálnych repatriáciách sa objavovali aj časté

¹³³ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Vymáhání podpor od československých příslušníků ze dne 15.5.1922, k.č. 1233

¹³⁴ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatričním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

problémy, z ktorých dva by sme mohli označiť za najvýznamnejšie. Prvým z nich bol masový presun rôznych utečencov (v dobových archívnych prameňoch označovaných pojmom hnanci) do Československa. Tieto osoby, o ktorých sa nevedela žiadna evidencia spôsobovali československým inštitúciám veľké problémy. Postavenie týchto osôb bolo veľmi problematické, pretože ich nikto nechcel prijať na svojom území. Citovaná správa o nich uvádza: „*Doprava hnanců působí vyslanectví značné obtíže, protože není dosud upravena. Rakouské úřady dávají hnance vyslanectví prostě k dispozici.*“¹³⁵ Činnosť rakúskych úradov je však v tomto smere pochopiteľná, pretože aj oni sa snažili zbaviť problému tak, že ho presunú „na plecía“ inej krajiny. Československo robilo v tomto období to isté.

Druhým a oveľa vážnejším problémom však bolo to (čo dokazuje konkrétny príklad z československého veľvyslanectva vo Viedni), že sa niekedy stávalo, že bývalí zamestnanci veľvyslanectva si zriadili súkromnú repatriačnú kanceláriu, ktorá následne organizovala repatriáciu do Československa. To však prebiehalo bez registrácii a hlavne bez súhlasu československých inštitúcií, takže sa jednalo o nelegálnu činnosť, ktorá spôsobovala Československu vážne problémy, pretože výber repatriantov sa v tomto prípade neriadil žiadnymi pravidlami a všetko prebiehalo chaoticky. Ich hlavným cieľom bol čo najväčší finančný zisk. Citovaná správa popisuje problém nasledovne: „*(...) počítaje se svými zkušenostmi nabytými v repatriačním referátě, soukromou repatriační kancelář v XVII. okresu u povozníka Janouta a stěhují majetné lidi bez vědomí a schválení vyslanectví do Československé republiky. Stěhují všelijaké lidi, k jichž převozu by vyslanectví dáti svolení ani nemohlo, stěhují i příslušníky rakouské, Němce, kteří nemají třeba v republice ani bytu ani dovoleného zaměstnání a pod. Při tom ovšem lidi ty všemožně odírají. Tomuto obchodování je třeba učiniti přítrž v zájmu převážených i republiky samé. Zakročením u úřadů rakouských ničeho se nepořídí a požádalo proto vyslanectví již v únoru t.r. ministerstvo financí, aby uložilo pohraničným úřadům celním nepovolovati převoz svršků bez osvědčení vyslanectví, že převážený vyhověl všem předpisům.*“¹³⁶ Z tejto dlhšej citácie tak vyplýva, že tento druh repatriácie

¹³⁵ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹³⁶ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

Najväčší rozdiel bol najmä v poplatkoch, ktoré si spomínaná viedenská súkromná repatriačná spoločnosť účtovala za prepravu do Československa. Podľa archívnej správy cesta z Viedne do Břeclavy v jej réžii stála 6.000 korún československých, zatiaľ čo v prípade, že transport organizovalo

uskutočňovaný nelegálnymi súkromnými kancelármi sa predovšetkým zameriaval na majetnejšie vrstvy obyvateľstva, pričom pre nich nebol podstatný ich pôvod alebo vôbec nejaký druh príslušnosti k Československu. Keďže takto organizovaná repatriácia prebiehala bez akejkoľvek kontroly a bez akýchkoľvek vyšších predpisov určených československými inštitúciami, tak to spôsobilo to, že „(...) *dopravuje se tímto způsobem do republiky ve značné míře živel nespolehlivý, třebas i nebezpečný a kromě toho znesnadňuje se v republice ještě situace nouze bytové a zaměstnanecké.*“¹³⁷

Aby všetky transporty mohli byť uskutočňované, tak ich bolo nutné z nejakých zdrojov financovať. Preto bol konkrétne pri československom veľvyslanectve vo Viedni (podobné to bolo aj pri iných československých veľvyslanectvách v regióne) zriadený ministerstvom zahraničných vecí repatričný fond. Tento fond dostával príspevky od ministerstva z Československa, ale značná časť jeho nákladov bola hradená z poplatkov, ktoré sa vyberali od samotných repatriantov. Tieto manipulačné poplatky vyberané od repatriantov boli „(...) *určené k úhradě platů průvodců vlaků repatričních, poplatků za celní revise, poplatků vojenským průvodcům, nutného zpropitného nádražním a železničním zaměstnancům a pod.*“¹³⁸ Taktiež sa potom len z tohto fondu hradili aj hromadne organizované transporty repatriantov. Zmena nastala v polovici roku 1920 a bola inštitucionálneho charakteru, keď ministerstvo zahraničných vecí zastavilo dotovanie repatričných fondov svojim veľvyslanectvám, pretože repatriáciu dostalo pod svoju správu od Prezídia ministerskej rady ministerstvo sociálnych vecí. V praxi to však takmer nič neznamenal, pretože finančné prostriedky sa podarilo získavať z iných zdrojov.

Z repatričného fondu sa okrem vyššie spomínaných vecí platilo aj prevádzkovanie útulne pre repatriantov (ročne to činilo vyše 150.000 korún československých).¹³⁹ Všetky náklady na prevádzku útulne a všetkých jej zamestnancov

československé veľvyslanectvo vo Viedni, tak sa suma pohybovala okolo 3.500 korún československých.

¹³⁷ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatričním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹³⁸ Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatričním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

Napríklad v roku 1920 bolo na účte repatričného fondu československého veľvyslanectva vo Viedni približne 1 290 000 korún československých a jeho príjem bol vyšší ako výdaj. To by mohlo svedčiť o veľkom záujme o repatriáciu, pretože ako už bolo spomínané, veľká časť týchto príjmov pochádzala práve z vyberaných manipulačných poplatkov od repatriantov za repatriáciu.

¹³⁹ Okrem toho sa z repatričného fondu platili ešte „... *náklady za dopravu nábytku úplně chudých repatriantů z bytu na nádraží a nezbytně nutné podpory.*“

v tomto konkrétnom viedenskom prípade platilo československé veľvyslanectvo, teda ministerstvo zahraničných vecí. V praxi slúžila ako dočasné ubytovanie pre repatriantov, ktorí prišli do Viedne, kde sa repatrianti zhromažďovali z iných častí Rakúska. Celkovo dokázala ubytovať na krátku dobu približne 50 ľudí.

4.3 Iné činnosti ministerstva súvisiace s repatriáciou krajanov

Okrem rozoberanej činnosti repatriačných oddelení na československom viedenskom veľvyslanectve sa samozrejme ministerstvo zahraničných vecí veľmi intenzívne do roku 1920 venovalo aj iným činnostiam súvisiacim s repatriáciou. Viaceré z nich by sa dali ukázať na repatriácii z Maďarska, pretože vzťahy Československa a Maďarska (už od jeho vzniku v roku 1918) boli oveľa komplikovanejšie ako vzťahy Československa a Rakúska. Na rozdiel od Rakúska sa totiž Československu nepodarilo s Maďarskom a jeho predstaviteľmi uzavrieť žiadnu významnú medzinárodnú zmluvu (až do roku 1921, kedy bola uzavretá tzv. brnenská zmluva), ktorá by určila vývoj ich vzťahov aspoň na niekoľko rokov dopredu. To však malo aspoň do roku 1920 objektívnu príčinu, pretože do tohto obdobia sa v Maďarsku vystriedali pri moci viaceré režimy a situácia sa stabilizovala až po nástupe Miklósa Horthyho v pozícii regenta.

Veľmi často muselo ministerstvo zahraničných vecí riešiť s maďarskými úradmi vypovedanie osôb z oboch krajín. Najmä v prvých povojnových mesiacoch, keď sa v Československu situácia stabilizovala a keď sa ešte v Maďarsku nedostal k moci bolševický režim Bély Kuna, bolo vypovedanie osôb veľmi časté. Jednalo sa väčšinou o ľudí, ktorí sa nestotožnili s novým štátom a jeho ideológiou a ktorí sa radšej presunuli do susednej krajiny alebo aj do ďalších krajín.

Druhou činnosťou bolo organizovanie výmeny väzňov medzi oboma krajinami, pre ktoré československé ministerstvo zahraničných vecí vypracovalo určité zásady, ktoré prostredníctvom veľvyslanectva v Budapešti boli interpretované maďarskej strane. Na základe vzájomnej dohody, podľa správy z roku 1921 mali byť z Maďarska prepustené „(...) osoby z politických dôvodů v Maďarsku uvězněné, resp. internované, které právoplatně pro československou státní příslušnost optovaly.“¹⁴⁰ Na druhej strane

In.: Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

¹⁴⁰ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1.7.1922, k.č. 40

osoby, ktoré sa mali dostať z Československa do Maďarska rozdelilo ministerstvo zahraničných vecí do niekoľkých kategórii:

„1. Maďarští státní příslušníci zde internovaní. Do této kategorie patří asi 10 až 15 vojínů, pohraničních strážníků a civilních osob, které při neoprávněném přechodu hranic byly našimi úřady internovány.

2. Maďarští státní příslušníci věznění v republice Československé pro trestní čin rázu politického, celkem nanejvýše 3 osoby.

3. Českoslovenští příslušníci, věznění v republice Československé pro trestní čin rázu politického, kteří dle ustanovení trianonské mírové smlouvy právoplatně optovaly pro státní příslušnost maďarskou, resp. tak až do dne vypovězení opční lhůty /26.VII.1922/ učiní.“¹⁴¹ Počet osôb zaradených do tretej kategórie však nebolo možné presne určiť.

Navyše množstvo osôb, ktoré optovali pre maďarskú štátnu príslušnosť v Československu ani nebolo väznených a mohli tak slobodne opustiť jeho územie. Z tých, ktorí boli skutočne väznení z politických dôvodov, tak len malá časť požiadala o svoju výmenu do Maďarska. Všeobecne sa však po rokovaníach v Brne, ktoré sa uskutočnili v septembri 1921 medzi E.Benešom a maďarským ministrom zahraničných vecí Bánfym, dohodlo, že za jedného československého občana prepusteného z maďarského väzenia, budú v Československu prepustení dvaja občania hlásiaci sa k maďarskej národnosti.

V týchto dvoch spomínaných prípadoch muselo ministerstvo zahraničných vecí veľmi úzko spolupracovať s ministerstvom vnútra, od ktorého získavalo všetky potrebné podklady pre uskutočňovanie vypovedania osôb alebo pre vzájomné výmeny väzňov z politických dôvodov. Pričom podľa citovanej správy sa „*Trestním činem rázu politického rozumí se trestní čin politický nebo vojenský ve smyslu doktríny mezinárodního práva.*“¹⁴²

Pri repatriačnej činnosti ministerstva zahraničných vecí bola nesmierne dôležitá aj jeho informačno-analytická činnosť, z ktorej neskôr získavali potrebné podklady aj ostatné inštitúcie. Prostredníctvom pracovníkov svojich veľvyslanectiev získavalo ministerstvo potrebné informácie o postavení českej a slovenskej menšiny v danom

¹⁴¹ Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1.7.1922, k.č. 40

¹⁴² Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1.7.1922, k.č. 40

štáte. Ako samo ministerstvo uvádza „*K důležitým státním úkonům potřebuje ministerstvo zahraničních věcí přesných a podrobných informací o tom, jakým způsobem jsou upraveny poměry národnostních menšin v jednotlivých evropských státech.*“¹⁴³ Preto muselo každé veľvyslanectvo v Európe, kde žila početná česká a slovenská menšina vypracovať správu, v ktorej by sa zhodnotilo postavenie menšín v danej krajine z rôznych hľadísk. Na základe týchto správ potom mohlo ministerstvo predpokladať, z ktorého smeru by bol najväčší záujem o repatriáciu krajanov do Československa.¹⁴⁴

Ministerstvo zahraničných vecí tak v repatriáčnej oblasti v prvých rokoch existencie Československa zohrávalo najvýznamnejšiu úlohu. Práve ono prostredníctvom svojich zamestnancov rozhodovalo o všetkých konkrétnych prípadoch individuálnej, ale aj kolektívnej repatriácie našich krajanov, ktorí do Československa smerovali. Na základe toho, že sa medzi kľúčovými exekutívnymi inštitúciami podarilo vybudovať dobre fungujúce vzťahy a prepojenia, tak celý proces dokázal túto náročnú problematiku, s ktorou sa trápili aj iné krajiny, celkom dobre zvládnuť. Počas celého obdobia, kedy bola na začiatku 20.rokov 20.storočia repatriáčna problematika aktuálna si však ministerstvo zahraničných vecí udržiavalo dominantné postavenie.

¹⁴³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, politické věci, Menšiny v cizích státech, 11.7.1922, k.č. 19

¹⁴⁴ Konkrétne museli československé zastupiteľské úrady v zahraničí spracovať pre lepší prehľad o situácii odpovede na nasledujúce otázky:

„ 1. *Kterými zákony /pokud možno uvéstí úplné jejich znění/ jest upraven poměr národnostních menšin.*

2. *Statistické údaje o síle minorit s udáním pramene, z něhož čerpáno; vylíčení kulturního i hospodářského stavu minorit a jejich smýšlení i chování k většine, t.j. ke státu, k němuž náležejí.*

3. *Právní postavení a zabezpečení národnostních menšin, jak se jeví:*

a, *v zákoně volebním do parlamentu a do obcí*

b, *v úpravě otázky jazykové, ať cestou zákona nebo administrativy u soudů, správních úřadů, v parlamentě /jednacím řádu/ a v životě veřejném vůbec; jest jeden jazyk prohlášen za oficiální /státní/ a jsou vedle něho připuštěny i jazyky minorit jako oficiální a v jakém rozsahu?*

c, *v oboru školském: statistika menšinového školství všech kategorií; eventuelní účast a zastoupení menšin ve správě škol*

d, *v zastoupení minorit ve vládě a správě státní /v úřadech správních, u soudů/, ve vojsku, ve veřejných korporacích i samosprávě*

e, *v oboru církevním /počet duchovních, bohoslužebný jazyk a pod./*

4. *Jsou-li národnostní menšiny v tamním státě považovány za samostatné právní subjekty a mají-li na základe toho určitá práva korporacní, zejména určitou míru autonomie a samosprávy /zvláště v oboru školském a kulturním vůbec/, takže mohou samy o svých potřebách a skrze své lidi rozhodovati /t.zv. národnostní autonomie/.*“

In: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, politické věci, Menšiny v cizích státech, 11.7.1922, k.č. 19

Záver

Rigorózna práca sa venovala prvým rokom po skončení prvej svetovej vojny. Zamerala sa na Československo a na jeho spôsob riešenia repatriáčnej problematiky. Jedným z výsledkov prvej svetovej vojny v stredoeurópskom regióne bol rozpad mnohonárodnostnej Rakúsko-uhorskej monarchie. Následne sa na jej území od jesene 1918 začali vytvárať nové štáty, ktoré však taktiež prebrali jej mnohonárodnosť. Ich charakteristickým znakom bolo to, že na ich území veľmi často žila početná národnostná menšina alebo menšiny, ktoré sa so štátom, v ktorom žili nevedeli stotožniť a radšej by sa začlenili do susedného štátu. To samozrejme vytváralo veľké politické, sociálne, hospodárske a národnostné napätie. Jedným zo spôsobov ako toto napätie vyriešiť bola aj repatriácia, ktorú využívalo aj medzivojnové Československo.

Ako bolo v úvode práce spomenuté, tak početné české a slovenské menšiny žili v rôznych krajinách sveta. Postavenie Čechov a Slovákov žijúcich v nových nástupníckych štátoch po bývalej monarchii však bolo špecifické, pretože títo obyvatelia stále cítili identitu a príslušnosť k svojim národom (po vojne už k Československu) a stále sa cítili byť občanmi Československa. Po skončení vojny, po rozpade monarchie a po vzniku nových nástupníckych štátov sa tak doslova zo dňa na deň stali cudzincami na územiach, ktoré predtým už po mnohé generácie obývali. Jedným z riešení ako túto situáciu vyriešiť bol ich návrat do Československa prostredníctvom repatriácie. Práve na týchto ľuďoch, ktorí prichádzali najmä z Rakúska, Maďarska a Poľska sa práca zamerala.

Práca skúmala repatričné aktivity Československa z inštitucionálneho hľadiska. Kľúčovými pre ňu boli československé exekutívne inštitúcie, teda predovšetkým ministerstvá, v ktorých kompetencii bola práve repatričná agenda. Na základe toho si viaceré z nich vytvorili efektívne fungujúce repatričné oddelenia. Na základe analýzy archívnych materiálov súvisiacich s touto problematikou vystúpila do popredia činnosť troch ministerstiev v tejto oblasti. Konkrétne to bolo ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo vnútra a ministerstvo sociálnej starostlivosti. Taktiež sa zároveň ukázalo, že z nich najväčšiu zásluhu na organizovaní repatriácie malo práve ministerstvo zahraničných vecí, ktoré disponovalo postupne budovaným diplomatickým aparátom v jednotlivých krajinách. Práve zamestnanci československých veľvyslanectiev zohrávali

v celom popisovanom procese kľúčovú úlohu. Na jednej strane boli akýmsi prvým kontaktným bodom „potencionálnych“ repatriantov s Československom a na druhej strane zase pre potreby československých inštitúcií (najmä ministerstva vnútra) zhromažďovali potrebné informácie pre ďalšie úspešne pokračovanie repatriačného procesu. Ten sa totiž neukončil aktom presunu do Československa, ale pokračoval aj na jeho území, pretože repatriantom bolo nutné na základe domovského práva prideliť občianstvo, zabezpečiť im ubytovanie a zamestnanie. Posledné dve menované veci boli tak v kompetencii ministerstva sociálnej starostlivosti.

Zároveň sa ukázalo aj to, že osobnosť prezidenta Masaryka a všeobecne činnosť celej Kancelárie prezidenta republiky taktiež výrazným spôsobom vplývali na uskutočňované repatriačné projekty. Viacerí organizátori (väčšinou kolektívnej repatriácie) sa na prezidenta Masaryka obracali ako na najvyššiu morálnu autoritu v Československu, ktorá by im svojim názorom a vyslovenou podporou mohla pomôcť buď pri zložitom vyjednávaní so štátnymi inštitúciami alebo pri obhajovaní svojich projektov pred československou verejnosťou. V prípade našej práce išlo najmä o Kostnickú jednotu, ktorej kolektívny repatriačný projekt mal spočiatku náboženský charakter a o zástupcov početnej českej menšiny žijúcej vo Viedni, ktorých repatriácia bola založená na hospodárskom hľadisku.

Ako bolo ukázané pri analýze archívnych materiálov, tak repatriácii našich krajanov sa venovali aj viaceré neštátne inštitúcie ako napr. Československý Červený kríž, Česká obec sokolská alebo viaceré súkromné organizácie (to je prípad Kostnickej jednoty). Ich činnosť, poradenstvo a pomoc boli taktiež dôležité pre úspešné uskutočňovanie repatriačného procesu, no nikdy nedokázali plnohodnotne nahradiť štátne inštitúcie, hoci sa o to viaceré snažili (to bol prípad už spomínanej Kostnickej jednoty alebo nelegálne organizovaná repatriácia súkromnými spoločnosťami, ktoré si zakladali bývalí zamestnanci československých zastupiteľských úradov). Ukázala sa tak dominancia štátnych inštitúcií a najmä ministerstva zahraničných vecí, ktoré podľa hlavnej hypotézy bolo pre celú repatriáciu kľúčové.

Určitá zmena nastala v priebehu roku 1920, ako bolo ukázané, keď sa rozhodnutím Prezídia ministerskej rady celá repatriačná agenda presunula pod repatriačné oddelenia ministerstva sociálnej starostlivosti. Činnosť tohto ministerstva viac či menej súvisiaca s repatriáciou bola ukázaná na viacerých konkrétnych príkladoch. Ukázalo sa, že agenda bola presunutá v roku 1920 po tom, čo sa situáciu v

Československu podarilo stabilizovať. Celé územie štátu bolo pod úplnou kontrolou, postupne sa stabilizovali vzťahy aj s okolitými krajinami (najmä s Rakúskom a neskôr aj s Maďarskom), posilnil sa „československý živel“ v národnostne zmiešaných oblastiach. Veľmi často sa stávalo, že práve repatrianti (najmä z hromadnej repatriácie) boli umiestňovaní do národnostne zmiešaných oblastí, aby tam posilnili československú myšlienku.

Keďže si však aj po roku 1920 naďalej viaceré československé veľvyslanectvá (vo Viedni a v Budapešti určite) zachovali svoje repatričné oddelenia, ktorých činnosť bola taktiež rozobraná, tak ministerstvo zahraničných vecí si aj po tomto roku naďalej udržalo reálny vplyv na celý proces repatriácie.

Predkladaná rigorózna práca tak nazerala na československú repatričnú politiku voči krajanom z inštitucionálneho hľadiska. Snažila sa poukázať na dôležitosť a najmä efektivitu týchto inštitúcií v repatričnom procese. Zamerala sa hlavne na exekutívne inštitúcie, hoci sa repatriáciou samozrejme zaoberalo aj Československé Národné zhromaždenie ako zákonodárny orgán. No práve jednotlivé ministerstvá mali najlepšie a najefektívnejšie prostriedky a možnosti na jej uskutočňovanie.

Pri vypracovávaní práce boli použité sekundárne aj primárne zdroje, pričom väčší dôraz sa kládol najmä na primárne zdroje v podobe archívnych materiálov, ktoré poskytli množstvo vhodných príkladov činnosti jednotlivých inštitúcií súvisiacich s repatriáciou. Keďže sa viacerí autori pozerajú na repatričnú problematiku z pohľadu jednotlivých krajín, z ktorých repatrianti prichádzali alebo skúmajú osudy konkrétnych repatriantov, veríme, že práca poskytne čitateľovi nový pohľad na repatriáciu z pohľadu československých štátnych a čiastočne aj neštátnych inštitúcií.

Zoznam použitých zdrojov

A, Primárne zdroje

Použité skratky:

AMZV – Archiv Ministerstva zahraničných věcí, Praha

NA – Národní archiv, Praha

KPR – Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha

Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond Vyslanectví Vídeň 1918-1939, politické zprávy, Menšiny v Rakousku, novinový článek ve Vídeňských listech ze dne 15.2.1922, k.č. 2

Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12.února 1924, k.č. 50

Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1.7.1922, k.č. 40

Archiv Ministerstva zahraničných věcí Praha, fond ZÚ Budapešť 1919 – 1940, politické věci, Menšiny v cizích státech, 11.7.1922, k.č. 19

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922, k.č. 110

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriovaní baníci – zpráva ministerstva veřejných prací ze dne 10.12.1924, k.č. 110

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Repatriace českoslovených příslušníků z Diosgyöru – ministerstvo zemědělství ze dne 20.5.1924, k.č. 110

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Umístění repatriantů z Diosgyöru v oboru ministerstva financí ze dne 7.7.1924, k.č. 110

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyöru ze dne 26.10.1923, k.č. 110

Národní archiv Praha, Průvodce k fondům Ministerstva sociální péče

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Státní zásah v otázce bytové, k.č. 149

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Repatriace československých příslušníků ze dne 9.6.1920, k.č. 1233

Národní archiv Praha, Průvodce k fondům Ministerstva vnitra

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Předpisy o státním občanství a domovském právu; návrh na unifikaci ze dne 20.5.1924, k.č. 209

Národní archiv Praha, fond Presidium Ministerské rady, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření ze dne 8.12.1921, k.č. 209

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Meziministerská přepravní komise ze dne 7.10.1919, k.č. 1233

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Česká obec sokolská ministerstvu vnitra ze dne 26.7.1919, k.č. 1233

Národní archiv Praha, fond Prezidium Ministerské rady, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě ze dne 20.6.1921, k.č. 209

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra, Vymáhání podpor od československých příslušníků ze dne 15.5.1922, k.č. 1233

Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond T, Evangelíci (Kostnická jednota), k.č. 60

Archiv Kanceláře Prezidenta republiky Praha, fond KPR – Repatriace, inv.č. 467,D 6967/22

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, korespondence Statek Groishof – KPR ze dne 15.8.1920, inv.č. 467

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Korespondence Československá agrární strana v Rakousku – T.G.Masaryk, 15.9.1920, inv.č. 467, D 7069/20

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – repatriace, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů ze dne 7.5.1920, inv.č. 467, D 4527/20

B, Sekundárne zdroje

DORAZIL,O.: Pět let práce 1919-1924. Praha: Státní nakladatelství 1925, s. 95

HÁJKOVÁ, D.: „Naše česká věc“. Češi v Americe za první světové války. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011. 162

IRMANOVÁ,E.: Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem: Albis International 2002, s. 409

KÁRNÍK,Z.: České země v éře První Republiky (1918-1938). Vznik, budování a zlatá léta Republiky (1918-1929). Praha: Libri 2000, s. 571

KONRÁD,O.: Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918-1933.Praha:

Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2012, s.309

KOVÁČ, D. a kol.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press 2000, s.309

KUKLÍK, J. a J.: *Dějiny 20.století*. Praha: SPL-Práce a Albra 1995, s.192

PEROUTKA, F.: *Budování státu 1918 – 1923*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998, s.444

VACULÍK, J.: *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha: Libri 2009, s. 319

VACULÍK, J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: Masarykova univerzita 2002, s.73

VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničných krajanů*. Brno: Masarykova univerzita 2002, s.228

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Struktura jiných národností* [online]. 2010, 30.8.2010 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/struktura_jinych_narodnosti

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY. [online]. 2013 [cit. 2013-04-05]. Dostupné z: http://www.stat.gov.pl/gus/ludnosc_PLK_HTML.htm

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL. *A magyarországi népszámlálás története* [online]. 2011 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszagi_nepszamlalasok_tortenete

STATISTIK AUSTRIA. *Bevölkerung nach demographischen Merkmalen* [online]. 2011, 11.2.2013 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: http://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/volkszaehlungen_registerzaehlungen/bevoelkerung_nach_demographischen_merkmalen/index.html?ssSourceSiteId=null